

Kémek, ügynökök, besúgók

Az ókortól Mata Hariig

A szombathelyi Mediawave Fesztivál keretében
2011. június 3-án megrendezett
tudományos konferencia előadásai

Szerkesztette:
KATONA CSABA

Mediawave Alapítvány
Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára
Szombathely, 2014

Mediawave Konferenciák VI.

Készült a

Nemzeti Kulturális Alap

és az

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára
támogatásával

Olvasószerkesztő:
V. PAPP TÜNDE

ISBN 978-963-7227-32-5

A kiadásért felelős a

Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára igazgatója

Tördelés: KATONA CSABA

A nyomdai munkát a *Palatia Nyomda és Kiadó (Győr)* végezte

Felelős vezető: RADEK JÓZSEF

Ajánlás

2010-től a Mediawave Fesztivál Győrből Szombathelyre költözött, a győri városi levéltár szerepét pedig a helyi archívum, a Vas Megyei Levéltár vette át. Így innentől kezdve a Mediawave történész konferenciái is Szombathelyen kaptak helyet, nevezetesen a levéltár épületében.

Időközben a fesztivál tovább költözött, immár – a legutóbbi két alkalommal – a komáromi Monostori Erőd volt a fő helyszín. Adósok voltunk azonban még a legutóbb, 2011-ben rendezett szombathelyi konferencia előadásainak megjelentetésével. Ennek törlesztésére – az időközben felmerült nehézségek miatt – csak most jött el az idő.

A 2011. évi előadás-sorozat egy olyan témát tárgyalt, amely sokak érdeklődését felkeltheti: a kémek, ügynökök, besúgók szerepét vizsgálták a meghívott előadók az ókortól egészen az I. világháború időszakával bezárólag.

A kiválasztott témát élénk érdeklődés övezte, a levéltár előadóterme megtelt. Elmondhatom: személy szerint nekem is nagy öröm, hogy a rangos nemzetközi produkciók mellett a Mediawave egy ilyen jellegű rendezvény révén is szolgálja a hazai és az egyetemes kultúrát – immár több mint egy évtizede.

Jelen könyvet ajánlom mindazok figyelmébe, akit valóban a történelem érdekel és nem olcsó szenzációt keres. E kötetben tehát, mint már utaltam rá, az elmúlt évszázadok egy nagyon izgalmas témáját helyeztük előtérbe. Olyat, amely bárki számára érdekes lehet, nem „csupán” a történelemmel mint szakmával foglalkozó szakembereknek. Sokan vélekednek úgy, hogy a hírszerzés a 20. század sajátja, és a korábbi, romantikusabbnak vélt korokat nem jellemezte. Nos, ha valaki számára kérdéses volt, hogy a kémkedés valóban ősi mesterség-e, a kételyek végleg el fognak oszlani...

Győr-Komárom-Szombathely, 2014 márciusában

Hartyándi Jenő
fesztiváligazgató
Mediawave

Bevezető gondolatok

Minden évben izgalmas, ám szigorúan tudományos színvonalon megközelített témák kerülnek elő az előbb Győrből Szombathelyre, majd onnan immáron Komáromba költözött Mediawave rendezvényein. 2011-ben a választás egy igen érzékeny, ám roppant érdekes témára, a kémek, ügynökök, besúgók történeti szerepének bemutatására esett. Mivel a cél nem a bulváros, hanem a tudományos megközelítés volt, a kutatók az ismert kezdetektől, tehát az ókortól, vizsgálták a témát.

Az egyetemi oktatókból, levéltárosokból kikerült előadók ezúttal is okkal hívták fel magukra az érdeklődők figyelmét, hiszen valamennyien alapos kutatásokra támaszkodó magas színvonalú referátumokban dolgozták fel a választott kérdésköröket. Ez már önmagában is indokolta, hogy a konferenciasorozat hagyományainak megfelelően, az elhangzott előadásokat ez alkalommal is kötetben gyűjtsük közre.

Első volt a sorban a *Családok, családfák, generációk* című kötet 2007-ben, ezt követte 2009-ben a *Szigorúan ellenőrzött vonatok*, 2010-ben pedig a győri csata 200. évfordulója kapcsán a *Franciák Magyarországon, 1809* első kötete, 2011-ben a gazdasági és politikai válságokkal foglalkozó *Gödörből gödörbe*, majd 2012-ben a *Franciák Magyarországon, 1809* folytatása. Ez alkalommal tehát a sorozat hatodik kötetét vehetjük kézbe a Vas Megyei Levéltár gondozásában.

Jelen összeállítás nem csak hűen adja vissza a 2011-ben rendezett konferencia hangulatát, de ami fontosabb: számos új kutatási eredményt tesz elérhetővé közérthető formában. Az ókortól a középkoron és kora újkoron át egészen a 19. századig, sőt a 20. század elejéig találhatók itt írások, amelyek az adott korszak egy-egy szereplőjének, hírszerzőjének izgalmas életútját, sikereit és balsikereit dolgozták fel. A kötet ekképp joggal kaphat helyet bárki könyvespolcán, aki a történelem eme izgalmas részleteiben szeretne elmélyedni. Jó szívvel ajánljuk mindenki figyelmébe!

Budapest-Szombathely, 2014 márciusában

Dr. Gecsényi Lajos
c. egyetemi tanár
a Magyar Országos Levéltár
ny. főigazgatója

Szerkesztői bevezető

Jelen kötet immár a VI. része az ennyi év távlatából méltán sikeresnek nevezhető Mediawave Konferenciák könyvsorozatnak, egyúttal a második olyan kötet, amely a Szombathelyen tartott előadás anyagára épül. A kiadókat illetően történt is változás, meg nem is: a Mediawave Alapítvány mellett éppúgy a szombathelyi levéltár a társkiadó, de neve időközben változott, immár nem Vas Megyei Levéltár, hanem a Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára. A folytonosságot ez a változás nem befolyásolja.

E sorozatnál kezdetektől alapelv volt az egységesség, a következetes szerkesztés. Igaz – indokolt esetben –, volt rá példa, hogy eltérünk ettől egyik-másik kiadvány esetében. Itt erre most nem volt szükség. A tanulmányok a szerzők nevei szerinti betűrendben követik egymást.

Minden másban, a hivatkozásokban, a rövidítésekben stb. szintén a hagyományokat követjük.

Reméljük, hogy az olvasók e kötetet forgatva legalább olyan érdekességeket lelnek fel a múltból, ezúttal a kémkedés, a hírszerzés tematikájában, mint a Mediawave előző kiadványaiban.

Budapest-Szombathely, 2014 márciusában

a Szerkesztők

ELŐBESZÉD A FÜRKÉSZET MÚLTJÁT MEGIDÉZŐ KONFERENCIÁHOZ

Az európai kultúrkörben szinte bármely tárgykör elővezetésének konvencionális fordulata, miszerint „már az ókori görögök is...”. Ebben egyszerre érhető tetten egyfelől a régi elődök iránti megbecsülés, másfelől egyfajta eurosovinizmus. Annak figyelmen kívül hagyása, hogy több autochton magas-kultúra jött létre és virágzott a mi kontinensünkön kívül Afrikában és még inkább Ázsia több területén. E kultúrák egy része nem csupán a régészet jóvoltából ismerhető, illetve rekonstruálható. Írásbeliségük révén hagytak maguk után szerteágazóan gazdag „önképet” jóval korábbi időszakokból is.

Konferenciánk tárgykörét illetően ilyennek tekinthető Szun-ce: *A hadviselés törvényei* című munkája. A Kr. e. 6. századra valószínűsített leírásban a szerző önálló fejezetet szentel a kémkedésnek, ideértve a hírszerzésen túl az idegen fürkésekkel szembeni elhárítást is. Mindazon alapelvek megfogalmazódnak ebben az öslegesztában, amelyek manapság is a titkosszolgálati ügyködés regulái. Ugyanakkor, amint az antik forrásokkal gyakorta megesik, sinológus körökben nem csupán a szerző személyét illetően folyik mindmáig tudós diskurzus, hanem – mert időközben egy hasonló szövegváltozat is előkerült –, arról is zajlik a vita, hogy melyik az eredeti verzió, és melyik a másik parafrázisa. (Ebben a vitában – bárminemű sinológus előképzettség hiányában – illetéktelen vagyok, s nem is kívánok beleszólni.) A munka egészét tekintve az a leginkább figyelemre méltó, hogy a két és félezer esztendővel ezelőtti kínai stratégiai gondolkodás mennyire „modern”.¹ Nemkülönben áll ez a kémkedést taglaló részekre is. Ennyiben, szinte kínálja magát, mint mai konferenciánk megindítását elősegíteni alkalmas történeti kútfő. Igazítani is alig kell rajta ahhoz, hogy így megidézett – apokrif – változata egyszerre szóljon a régmúltról és a máról. A múltinterpretálás ugyanis mindenkoron az aktuális jelent foglalkoztató problémák horizontjáról nézve retrospektív.

* * *

21. századi konferencia-parafrázis a fürkészzet antik kínai reguláira, Szun-ce nyomán: háborúról és a hatalom bírásának művészetéről sok mindent elmondtam már nyilvánosan és legtöbbször bambuszpálcákra is feljegyeztem az elmúlt

---

¹ A mű közelmúltbéli magyarhoni közreadói közül Tőkei Ferenc ezért is jegyezheti meg, hogy Szun-ce antik gondolatait immár a mi korunk menedzserképzésének egyik tankönyveként hasznosítják. A hivatkozott munka Magyarországon az elmúlt másfél évtizedben akár bestsellernek is tekinthető, ha azt veszem figyelembe, hogy különböző kiadók, különböző fordításokban kétevenként újra megjelentették. E kínálatból magam *A hadviselés törvényei* (Ford.: TŐKEI FERENC. Bp., 1995) című változatot hasznosítottam.

hónapokban. Ma, szűkebb körben mondom el azt, miről tudnia kell a fejedelemnek, éppúgy, mint bizalmasainak és harcikocsin járó hadfiainak. Leginkább fiaim – kivételesen meghívott – nevelőinek ajánlom figyelmébe mondandómat, arra az esetre, ha nem térnek vissza az elkövetkező hónapokban rám váró csatározásokból. De okulhatnak belőle az udvar jövőmondói is, mert a reánk váró jövő a csillagállásokból is csak részlegesen, s időnként homályosan prognosztizálható.

Ezúttal a fürkészet, művészetéről szólok, annak öt – egymással szoros kölcsönhatásban álló – reguláját említve.

- A helyi fürkészek: olyanok, akik egy-egy birtok – vagy birodalom – lakosai között tevékenykednek, de munkájuk révén többekkel kell kapcsolatot tartaniuk, miáltal ténybeli információkon túl a köznép hangulatáról is tudósítanak.
- A belső fürkészek: nevezettek meghatározott posztokat foglalnak el a – közelebbi vagy távolabbi – rivális uralom különféle szervezeteiben, hivatalaiban.
- A visszafordított fürkészek: nevezettek a rivális uralom fürkészei voltak – s bár kellő megszorongatás után esküt tettek, hogy hozzánk pártolnak –, alkalmasint ma is azok. Leginkább úgy hasznosíthatók, ha itt tartózkodásuk alatt, illetve útra bocsátásuk előtt minél több hamis információval traktáljuk őket.
- A megtévesztő fürkészek: ők a hivatalból úton levők, s mint ilyenek, bizonyos – a kötelező vendégszeretetből eredő – védelmet élveznek: kereskedők, követségben járók és kíséretük, illetve nyelvek. Nyíltan dolgoznak, hajlékony beszédűek, eközben tudatosan hamis információkat terjesztve igyekeznek rászedni partnert és riválist egyaránt.
- A hozzátapadó fürkészek: ők olyanok, akik – megbízatásban járva, vagy akár a nélkül is – a rivális táborban kiépített kapcsolataik révén szolgáltatnak számunkra szükséges információkat.

Ezek a fürkészet művészetének alapelemei, de a legfontosabbat a végére hagytam. Mindig a tételek együttesét szem előtt tartva válasszuk az alkalomhoz leginkább megfelelőt. Az ezt szolgáló hálózatot is egészében kell kézben tartani, amihez viszont nélkülözhetetlen egy további összetevő, az, ami a legkevésbé tanítható: a hálózatba beálogatottak hűségének a bizonyossága, amely csak egy pontig mérhető próbatételekkel. A hiányzó hányadot illetően kényszerülünk a legkevésbé megfogható ösztönös megérzésre hagyatkozni. Végül, a fürkészet főszabálya, alaptörvénye, a bambusznád függöny mögöttiség, a titok. A titoknak pedig az a lényege, hogy csak a beavatottak szűk körében ismerhető.

Lesznek majd, akik ezt másképp gondolják. Itt a közelben ilyen lészen fél-száz év múlva Kung Fu-Ce. Kissé távolabb a perzsák királya, Ahasvérus, akit Xerxes-nek is mondanak. Neki – mert a fürkészet művészetét a nyers erő hatal-

mával hitte pótolhatónak –, nemcsak Hellasz népe, hanem második felesége, Eszter is túljár majd az eszén, de ők lesznek, kik a fürkészzet, művészetének kánonját tovább viszik. Utóbbi esetben a történeteknek egy eufemizált változata szent írásaikban megörökítve válik majd világhírűvé, *Eszter könyve* címen. Ebben jut, igazán diadalra a fürkészzet művészete: különböző apokrifek nyomán úgy eufemizálni a cselvetések tudományát, hogy az utána évezredek át egy visszatérő ünnepnek (Purim) legyen a megalapozója.

Azon nép ősei meg, amelyek 2611 év múlva, Marcus Aurelius császárrá választása előtti színhelyén, az mi világunk napnyugati szegletében, valami Savariában minderről konferenciát akarnak szervezni, jelenleg itt trenírozzák magukat majdhogynem a szomszédban, hogy megismerkedjenek a réznél és bronznál is jobb eszközök készítésére alkalmas ferrummal. Alig vannak tőlünk három holdhónapnyi járőföldre, a nagy hegyek túloldalán, az Irtis és a Tobol folyása mentén. Prémkereskedőként odaküldött fürkészeim most jelentették, hogy a klimatikus viszonyok tartós változásai miatt – melyet csúzos izületeim is egyre inkább alátámasztanak – éppen felszedni készülnek sátorfaikat, hogy a délebbre fekvő sztyeppés tájakon találjanak jobb legelőket állataiknak. Kérdés, hogy mit szólnak majd ehhez az ott már megtelepedett szarmaták, kik a déli Uráltól a Volgáig bírják e jobb legelőket.

De lássuk, mi jövendölhető sorsukról manapság. Több mint 1200 évre való annalest kell még teleróniuk más kultúrák írástudóinak, amíg arról a tájról – mert a kínai mennyei birodalom fürkészeire támaszkodva sikeresen állt ellen – egy Attila nevű hun vezér napnyugatnak veszi útját, és eljut egészen a kontinensünk átelleses nyúlványát nyaldosó tengerekig. (Ezt az ott lakók Európának nevezik majd.) Újabb 500 évnek kell eltelnie, míg széthulló birodalmának egyik népcsoportja – amely magát mogyerinek, magornak mondván – eljut arra a tájra a Danubius folyása mentén, ahol a már emlegetett Aurelius vívott öelöttük hősie csatákat, és kötött előnytelen szerződéseket a jazigokkal, meg a markomannokkal.

Köztünk szólva e magori törzsnek a déli Urál környékén helyben maradó távolabbi rokonai az igazán okosak. Ők a szövetkezéseket és a rugalmas elszakadásokat ügyesen variálva éppúgy túlélik majd a mongol kánok uralmát, mint később az egymást váltó orosz cárok Szibéria kolonizálására irányuló erőfeszítéseit is. Két és félezer év múlva pedig, midőn azon a tájékon valami proletárdiktatúrát próbálnak az eurázsiai kontinens jelentős részére ráerőltetni, a Volgától a Jenyiszejig megszerzik a vodkakereskedés monopóliumát, és generációkon át sikeresen itatják le az uralom centralizálásával próbálkozó moszkvai főhatalom oda küldött legátusait és kíséretüket. Ezt majdhogynem olyan művészi tökélyre fejlesztve végzik majd – apáról fiúkra örökítve a vodka-biznisz csínját-bínját –, mint az általam elmondott fürkészzet művészete, amelyet most ugyan még magam festek a bambuszpálcákra, de a továbbiakban mandarinok egymás utáni generációi gondoskodnak majd a rizspapír másolatokról, így nevem és munkám fennmaradásáról.

Ezek egyikére talál majd rá több mint ezer év múltán, a Krisztustól datált 18. század közepén egy francia jezsuita, Jean Joseph Amiot,² hogy még az első, hevenyészett fordítás alapján is megállapíthassa rendjének más provinciálisaival együtt: a fürkészeti művészetének regulái különböző fogantatású kultúrákban mennyire egymásra rímelnek.

* * *

Nos, eddig tartott az antik kínai trakta a fürkészetről, illetve annak kultúrák-közi transzferjéről, „csereszabatoságáról”. Egyetlen érdemi különbségként az vehető észre, hogy a régi kínai gondolkodásban nincs világvége gondolat, apokalipszis, vagy Armageddon jóslat. Sokkal inkább a világ megmaradás közbeni változását vizionálta, hiszen arrafelé evilágiként is örökkévalónak álmodták Kelet „mennyei birodalmát.” Ehhez annyi észrevétel fűzhető egy posztmodern utáni történész konferencián, hogy a fürkészeti, a kémkedés az egyetlen tematika, amely az immár sokfelé bomlott historikusi diszciplínák palettáján valóban csak történetileg visszatekintő perspektívában vizsgálható. Ellenkező esetben – ha a titok mégsem titok már a maga korában – a vizsgálat tárgya nembeli lényegében semmisül(t) meg. Ennyiben különbözik igazán az eredményesen folytatott kémkedés minden más kutatási tárgykörtől. Szun-ce – akiről azt tartják, hogy a filozófiai bölcsesség magaslatára emelte a stratégiai gondolkodást – a jövőt is vizionálta, megjegyezve egy lábjegyzetben, hogy a Kr. u. 20. századba érve nagyon elhomályosul a kép, valami – akkor majd demokráciának nevezendő – káosz miatt.

Mi meg immár múltként tekintünk vissza a Szun-ce-i „jövőre”. Nézzük hát, hogy miként jeleníthető meg a titkos cselvetés sokfélesége az idő innenső nézőpontjából, mint történelmi múlt. De a konferencia tematikája alapján mi is megállunk – egyelőre – a kaotikus 20. század beköszöntekor. Bőségesen elég a megelőző másfél évezredet pásztázni, közte leginkább a magyarhoni újkor fürkészetének némely fordulatot epizódját.

Mediawave, Szombathely, 2011. június 3.

---

² J. J. Amiot, a Jézus Társasága 18. századi válságkorszakában volt a misszionáriusok egyike Kínában. Az ekkoriban uralkodó Csien Long császár udvarában ugyan szívesen látott vendégek voltak, a kiterjedt birodalom különböző részein viszont egyre több akadályt gördítettek az egymással is rivalizáló különböző keresztény rendek hittérítése elé. Mindeközben érte meg Amiot a Társaság feloszlását, miután XIV. Kelemen pápa 1773-ban szignált Dominus ac Redemptor brévéjét – másfél év elteltével – itt is kihirdették. BANGERT, WILLIAM V.: *A jezsuiták története*. Bp., 2002. 355–357.

EGY SIKERES OROSZ KETTŐSÜGYNÖK A 20. SZÁZAD ELEJÉRŐL: JEVNO AZEF

Azef (Azov) Jevgenyij Filipovics, (Jevno Fiseljevics) örmény-zsidó származású Ohrana-ügynök, egyike a forradalom előtti Oroszország leghírhedtebb figuráinak. A történelem egyik első ismertté váló, az anarchista-terrorista szociálforradalmár pártba beépülő, mélyfedésben dolgozó kettősügynöke, a cári politikai rendőrség titkos ügyosztályának kétségkívül – a Bolsevik Párt Központi bizottságába beépülő Malinovszkij¹ mellett – legsikeresebb, időnként zseniális húzásokat bemutató provokátora. Élete bővelkedik kuriózumokban pl. 16 éven át dolgozott olyan feladatkörben, amelyben a legsikeresebb ágensek is legfeljebb egy-két évet szoktak kibírni. Titkosügynöktől szokatlan módon leveleket írt, és ami nagyobb csoda, hogy a mintegy 4000 levélből ezer fennmaradt, és a kutatók rendelkezésére áll, óriási segítséget nyújtva az ügynöklét rejtelseinek, de a kor viszonyainak és a cári államgépezet működésének a megértéséhez is. Az Ohrana szinte valamennyi formátumos vezetője a felettese volt, mindegyikük bizalmát el tudta nyerni, képes volt pozícióját valamennyi főnöke alatt megőrizni. Mint Geraszimov, az Ohrana pétervári részlegének vezetője írta: „Azef jelentései különösen értékesek voltak számunkra...”² Olyannyira, hogy karrierjének csúcán 1906–1907-ben javaslataira, jelentéseire nemcsak a felettesei figyeltek oda, hanem birodalmi szinten vált a cári rendőrség politikai kulcsfigurájává, miniszteriumok vezető tisztségviselői tanulmányozták, sőt maga az uralkodó is rendszeresen bekérte az általa készített anyagokat, és fogadta meg az abban foglalt intenciókat. Elismertségét mutatja, hogy szolgálatait pályafutása csúcán az abban a korban elképesztő összegű pénzzel, évi 12 000 rubellel honorálták. Kortársak becslései szerint legalább 30 sikeres szociálforradalmár terrorakció fűződik a nevéhez egyik oldalról, legkevesebb 300 eszer feladása és leleplezése az Ohrana sikerlistája alapján, a másik oldalról.³

Bár életének és tevékenységnek számos eleme a mai napig tisztázatlan, amit életútjáról biztosan tudunk, hogy 1869-ben született a „Zónában” a zsidó letele-

¹ Malinovszkij, Roman Vaplavovics. Született 1877. március 18-án a Varsói Kormányzóságban, kivégezték 1918. november 5-én Moszkvában. A Malinovszkij felvett név, valódi neve a mai napig nem ismert, párttársai Konsztantynnak, Kosztyának szólították. Azefhez hasonlóan rendkívül eredményes Ohrana-ügynök volt, akit az Orosz Szociáldemokrata Pártba építettek be, és ott olyan sikeres karriert futott be, hogy a Központi Bizottsági tagságig vitte. Konspirációs feladata a men-sevik-bolsevik ellentétek elmélyítése, kiélezése volt, aminek sikerességét mutatja, hogy többek között tevékenységének köszönhetően sikerült a pártszakadást elérni. Azefhez hasonlóan az Ohrana legjobban fizetett ügynökei közé tartozott. Az I. világháborúban Lódz-nál fogságba esett, majd a háború végén önként hazatért, letartóztatták és egy rendkívüli bíróság egy nap alatt halálra ítélte, az ítéletet végre is hajtották. Ld.: РОЗЕНТАЛЬ, 1996.

² ГЕРАСИМОВ, 1985. 84.

³ ГАРФ Ф. 5802. Оп. 2. Д. 271. Л. 23. Idézi: ПАВЛОВ, 1994. 4. Magyarul: PAVLOV, 2008. 9.

pedési övezetben, a Gradnói Kormányzóságban, hétgyermekes falusi szabómes-ter családjában második fiúként. A Don melletti Rosztovban kereskedelmi isko-lába járt, részt vett a helyi zsidó ifjúsági mozgalomban, és megismerkedett a különböző forradalmár körök illegális agitációjával is. Kereskedelmi utazó lett, ez mozgásszabadságot biztosított neki, majd egy kisebb sikkasztás⁴ után kül-földre szökött, Bécsben, Münchenben és Karlsruheban élt. Megnősült, majd Darmstadtba költözött, és ott beiratkozott a helyi műszaki egyetemre. Miután felségével nagyon szűkösen éltek, anyagi támogatásért az Ohranához fordult (ebben a korban ez egyáltalán nem volt sem ritka, sem különleges),⁵ az apaná-zsért cserébe a külföldön működő forradalmi diákkörök, szervezetek megfigye-lését ajánlotta föl. A rendőrség elfogadta felajánlkozását, 1893-ban írta első jelen-téseit, ekkori illetménye havi 50 rubel körül mozgott.⁶ Szintén forradalmár fele-ségének lebukásáig fogalma sem volt férje „új” tevékenységéről, kettős életéről. A jó szemű Zubatov⁷ Ohrana-tábornok, a rendőr-szocializmus atyja figyelt fel ügyes, tartalmas jelentéseire, és hazahozatta az időközben elektromérnöki dip-lomát szerző fiatalembert. Az ő ötletére építették be az eszerek közé, innentől kezdve pályafutása töretlenül ívelt felfelé egészen 1908-ig.

Ezen a ponton érdemes néhány szót szólni arról az erőről, ahová Azef be-épült: a modern orosz terrorizmus második nemzedékéről, a szociálforradal-márokról, vagy ahogyan még gyakran hívták őket, a 20. század „első városi gerilláiról”. Ők a '80-as évek forradalmi apálya után, a '90-es években élesztették újjá az állam elleni erőszak gondolatát, de ezt már nem elsősorban vidéki pa-raszti bázisra építkezve kívánták megvalósítani, mint elődeik a narodovolecek, hanem már az öntudatosodó, egyre tömegesebb városi munkásságra alapozták

⁴ Munkahelyéről, egy kereskedelmi irodából 800 rubelt „lovasított” meg. KRAUSZ, 1987. 37.

⁵ Bár erről pontos adatok nincsenek, a 19–20. század fordulóján az Orosz Birodalom akkor mintegy 120 millió lakosából több millió(!) állt valamilyen szintű kapcsolatban az állam politikai rendőrsé-gével, közülük számosan a legváltózatosabb okokat felhozva kívántak a „cég” kötelékébe beke-rülni: KRAUSZ, 1987. 34–35.

⁶ ШЕЛОХАЕВ, 1996. 20.

⁷ Zubatov, Szergej, Vasziljevics. Született 1864. március 26-án Moszkvában, kivégezték 1917. márci-us 2-án ugyancsak Moszkvában. Rendőrtábornok, anarchistából lett tehetséges Ohrana-vezető, aki a Moszkvai Főkapitány-helyettségig vitte. Egyrészt az orosz bűnüldözési rendszer megrefor-málása fűződik a nevéhez, ő volt az, aki bevezette az orosz kriminológiában a még Nyugaton is friss módszereket, így pl. a gyanúsítottról aktát fektettek föl, lefényképezték, ujjlenyomatmintát vettek tőle. Másrészt ő vette észre először a munkásmozgalomban az államhatalomra leselkedő nagyon komoly veszélyt, és ő dolgozta ki a rendőr-szocializmus modelljét, amelynek lényege, hogy a munkásszervezetek némi gazdasági és szociális engedménnyel ellátva rendőri felügyelet alatt legálisan működhetnek, de hűnek kellett lenniük a monarchiához. Harmadrészt számos ügynököt „fedezett fel”, épített be, illetve futtatott az illegális eszer pártban. Rendszere 1900-tól 1903-ig működött, majd egy kezelhetetlen sztrájkhullám nyomán, amelyet monarchista munkás-szervezetek robbantottak ki leváltották, kegyvesztett lett. Sokat publikált és utazott, 1917 júliusá-ban, az Ideiglenes Kormány időszakában még szabadegyetemi előadásokat tartott az általa kidol-gozott rendőr-szocialista modellről. A bolsevik hatalomátvétel után azonban az elsők között tar-tóztatták le és végezték ki. Ld.: BEBESI, 1999/a.

működésüket.⁸ 1894-től jönnek létre fokozatosan szervezeteik, az első „Népjog” néven válik ismertté, majd 1896-ban Szaratovban, 1897-ben pedig Moszkvában illegális kongresszusokon lezajlik a különböző eszer csoportok uniója. Az eszerek vezetője, „az orosz forradalom nagymamája” Bresko-Breskovszkaja asszony, akinek vehemenciáját jól jellemzi, hogy amennyiben a gyűléseken nem figyeltek rá, úgy néhány plafonba eresztett pisztolylövéssel adott nyomatékot mondanivalójának. A párt programtervezete 1898-ban látott napvilágot, és „Feladataink” címet viselte. Fontosabb megállapításai szerint, szociális reformokat kell végrehajtani a munkásságra támaszkodva, ki kell vívni a politikai szabadságot, és ki kell harcolni az alkotmányt.⁹

A párt megalakulásával párhuzamosan újjáindultak a merényletek, az államellenes akciók, a politikai gyilkosságok, amelyek meglepően nagy arányban voltak sikeresek, jóval felülmúlták az egykori narodovolecek eredményességi mutatóit. 1901. február 14-én Karpovics diák lelőtte Bogolepov kultuszminisztert, mert utasítására néhány diákzavargásban résztvevő fiatal katonának soroztak. Szijjagin belügyminisztert a Miniszteri Bizottság (kormány) előcsarnokában lőtte le egy Balmasov nevű eszer diák 1902 áprilisában.¹⁰ Obolenszkij herceg is az áldozatok számát gyarapította, azért ölték meg, mert leverte a poltavai kormányzóság parasztjainak lázadását. Bogdanovics ufai kormányzót azért likvidálták, mert a sztrájkoló Zlatouszti munkásokba lövetett. Bobrikovot, Finnország főkormányzóját egy orosz eszerekkel kapcsolatot tartó finn nacionalista lőtte le, és a híresebb eseteket kiragadó sor hosszan folytatható lenne.¹¹

A beépített ügynököknek, így Azefnek is társaik felé, a bizalom elnyerése és a hitelesség érdekében, eredményeket kellett produkálniuk, azaz részt kellett venniük az akciókban, és általában saját kezűleg gyilkolni. Mivel rendőrügynökök voltak, ilyen esetekben mindig kikérték a kapcsolatot tartó Ohrana-tiszt, vagy MVD felettes véleményét. Egy orosz magas rangú állami alkalmazottat, a saját szakállára, sohasem mert volna likvidálni egy másik orosz állami alkalmazott. Az Ohrana és a századelő történetének egyik legkülönösebb vonása, hogy a beépülés sikere érdekében a rendőri, belügyi felettesek számos esetben engedélyezték az akciókat – ezt tekinthetjük akár „a cél szentesíti az eszközt” politikájának, de akár emberáldozatnak is. Miért dönthettek így? Erről különböző elképzelések születtek. Talán mert egy sikeres merénylet okozta társadalmi felháborodást fel lehetett használni a rendőrség megerősítésére, hatáskörének további bővítésére; lehetőség nyílt a hivatali konkurencia sajátos úton történő eltávolítá-

---

⁸ Ld.: BEBESI, 2005.

⁹ Meg kell jegyeznünk, hogy II. Sándor utódai – III. Sándor (1881–1894) és II. Miklós (1894–1917) – felfüggesztették a társadalmi reformokat, és csak a gazdaság modernizálását célzó ipari-katonai változásoknak nyitottak teret. A reformok lezárásának legfőbb oka az anarchisták tevékenysége, és II. Sándor meggyilkolása volt.

¹⁰ VITTE, 1964. 217.

¹¹ KRAUSZ-SZILÁGYI-SZ. BÍRÓ, 1991. 21–26.

sára;¹² egy-egy kellemetlen, homoszexuális, korrupt, vagy más bűnököt elkövető kormányzati, hivatali személyektől való megszabadulásra, akiket így nem kellett leváltani és megalázni, hanem formailag hőssé válva tiszta maradt a nevük és a családjuk.¹³ Mások a sikeres merényletek mögött, az összeesküvés elméletek logikájának megfelelően, egy tikos udvari kamarillát sejtettek, akik politikai ellenfeleiket kívánják ily módon eltávolítani, esetleg éppen egy alkotmány bevezetésének megakadályozása érdekében.¹⁴ Ám az is lehet, hogy egyszerűen a szociálforradalmár sejtekbe történő beépülés minden áldozatot megért, és a megölt hivatalos személyeket az Ohrana erre engedélyt adó vezetői járulékos veszteségnek tekintették a korabeli terrorizmussal folytatott küzdelemben. Azt már a kortársak is sejtették, hogy az eszerek ilyen mértékű sikeressége nem lehet pusztán a szociálforradalmár sejtek szervezettségnek, vagy fanatizmusának következménye.

Mindenestre az Ohrana igencsak kreatív stratégiái, operatív tisztjei új koncepció alapján küzdöttek a szociálforradalmár anarchizmussal, hiszen létrejöttekor egy új, konspiratív sejtekben tevékenykedő ellenfélről volt szó, amelyre a rendőrség még nem rendelkezett kellő rálátással, mint korábban a narodovolecek esetében. Mivel jó néhány eszer sejt külföldön illetve az Orosz Birodalom területén is szétszórva működött, felmerült a gondolat, hogy jó lenne egységes párttá szervezni őket, mert így központilag át lehetne tekinteni az egyes helyi szerveket is, és a terrorista csoport az egykori narodnyikokhoz hasonlóan a rendőrség előtt láthatóvá, felülről ellenőrizhetővé válna, sőt így szükség esetén akár fel is lehet használni őket. Két, már korábban beépített ügynök Gersunyi (Gersunyin)¹⁵ és Glotz bizalmi tőkét szerzett a szervezetben, és ezt felhasználva 1901-ben, Svájcban, Bernben létrehozták az SZR Pártot. Az új titkos pártformációnak harmadik tagja, helyettes vezetője – talán már meg sem lepődünk – Jevno Azef lett,¹⁶ így tehát a történelem egyik legelső és legismertebb

---

¹² HELLER, 1999. 589.

¹³ Ugyanakkor, amikor az orosz szélsőjobb összeállította 1911-re Puriskevicsnek, a Mihály Arkan-gyal Szövetsége nevű feketeszázás szervezet vezetőjének irányításával a mintegy 20 000 nevet tartalmazó *Orosz fájdalom könyvét*, akkor abban nem tüntette fel, hogy hány orosz állami hivatalnok likvidálása történt rendőrségi, minisztériumi egyetértéssel, engedély, előzetes jóváhagyás alapján: BEBESI, 1999. 187–198.

¹⁴ Ennek alapvetően ellentmond, mint felsorolásunkból is kitűnt, hogy a likvidált személyek egyáltalán nem liberális politikusok, hanem nagyon is keménykezü, konzervatív államférfiak voltak. Ugyanakkor ismerte a Szent Csapat szellemiségét, (egy nemesi, II. Sándor cár meggyilkolása után a terroristák likvidálására szerveződő társaságát) nem elképzelhetetlen, hogy az Ohrana és a bel-ügy vezetőinek egy-egy konkrét döntés meghozatalakor – különösen, ha az kellően magas rangú személyt érintett – udvari körökből sügtak.

¹⁵ Zsidó származású szociálforradalmár anarchista, az 1890-es évek közepén Bernben az eszer párt egyik csoportjának alapítója és vezetője. Azefhez hasonlóan maga is Ohrana-ügynök.

¹⁶ ПРАЙСМАН, 2001. 89–296.

terrorista pártját maga a cári politikai rendőrség hozta létre.¹⁷ Az Ohrana koncepcióját talán legtömörebben az Orosz Birodalom 1902 és 1904 közötti belügyminisztere Vjacseszlav Pleve fogalmazta meg egyik ügynökének, Szazonovnak tartott eligazításán: "merényleteket provokálunk ki belőletek, láthatóvá teszünk titeket, hogy azután eltapossunk benneteket".¹⁸ Pleve a merényletek számának csökkentése érdekében a kemény kéz politikáját folytatta, és növelte az eszközök közé beépített ügynökök számát.¹⁹

Ez azonban csak az érem egyik oldala, a sikeres ügynöklété.²⁰ Azef ezzel párhuzamosan rendőri, titkosügynöki előmeneteléhez hasonlóan sikeres karriert tudott felépíteni az eszer pártban is mint hivatásos forradalmár. Ahogy rendőri előjárói áradoztak tevékenységéről, úgy a szociálforradalmárok is rajongva méltatták hősiességét. Miközben a rendőrség beépített titkos ügynökeként a cári hatalom számára egyre fontosabb figurává vált, eközben az anarchisták az eszer párt egyik alapítóját és vezetőjét, az új párt központi bizottságának tagját és harci szervezetük egyik legfőbb vezetőjét látták benne. Csernov,²¹ az eszközök egyik prominens vezetője Azef érdemeiről szólva, a legnagyobb anarchista elődökhöz, Zseljabovhoz²² és Gersunijhoz hasonlította tevékenységét.²³ Sikeres akciói közül forradalmi legendaként tartották számon, hogy kulcsszerepet játszott Pleve²⁴ belügyminiszter meggyilkolásában, valamint a moszkvai

¹⁷ Érdekes és érdekes megjegyezni, hogy az Ohrana legsikeresebb ügynökei zsidó származásúak voltak, akiknek alkalmazását pro forma az Ohrana működési szabályzata kifejezetten tiltotta. KRAUSZ, 1987. 36.

¹⁸ Idézi: HELLER, 1996. 589.

¹⁹ Uo.

²⁰ Egy jegyzetben azt is érdemes megjegyezni, hogy a beépülés, mint ennek a társadalmi felszín alatt folyó háborúnak az eszköze, a másik oldalról is működött. A. A. Petrov szociálforradalmár harcos rendőrügynök lett, és igen magas beosztást ért el. Ugyanakkor a hitelesség kérdésével neki is szembe kellett nézni, és ennek érdekében kénytelen volt néhány társát feladni. Azefell ellentétben ő azonban nem tudta ezt feldolgozni, és egy merényletben szándékosan feláldozta magát. KRAUSZ, 1987. 42.

²¹ Csernov, Viktor Mihajlovics. Született 1873. november 9-én Novouzenszkben, meghalt 1952. április 15-én New Yorkban. Nemesi származású, szociálforradalmár anarchista, a párt egyik emblematisztikus vezetője, a párton belül az ún. „agrár-terrorista” szárnyat képviselte. A felelősségre vonás elől 1904-ben külföldre menekült, 1905-ben titokban visszatért és Harkovban telepedett le illegálisan, továbbra is elsősorban az agrárügyekkel foglalkozott. 1917-ig aktívan részt vett a párt életében, delegátus volt pl. az 1912. évi párizsi eszer kongresszuson. Részt vett az 1917. évi eseményekben, az eszer párt belső csatározásaiban, majd emigrált és a II. világháborút túlélve Amerikában hunyt el.

²² Kivégezték 1881. április 3-án, Szentpéterváron. Narodnyik anarchista-terrorista, a Народная воля (Népakarat) nevű terrorszervezet egyik alapítója és vezetője, egyik kitervelője és előkészítője a II. Sándor cár elleni merényletnek. Bár a rendőrség a nyomára jutott és lebukott, a kihallgatás során nem tört meg, és nem vallott társaira. A sikeres merénylet után egyike volt annak az öt fiatalnak, akit alig egy hónappal tettük után cárnyilkos táblával a kezükben felakasztottak.

²³ ЧЕРНОВ, 1953. 180.

²⁴ Pleve, Vjacseszlav Konsztantinovics. Született 1856. április 8-án Mesovszkban, meggyilkolták 1904. július 15-én, Szentpéterváron. Formátumos politikusa és rendőre a korszaknak. 21 évesen az egyetem befejezése után állt rendőri szolgálatba, karrierje szépen ívelt felfelé. 1881 és 1884 között már a Rendőri Ügyosztály igazgatója volt. 1902 és 1904 között belügyminiszterként felügyelte a

katonai kormányzó, Szergej Alekszandrovics²⁵ nagyherceg likvidálásában. Burcevnek,²⁶ a kor kitűnő publicistájának – mai szóval talán oknyomozó riporternek nevezhetnénk – adatai és kutatásai alapján Azef legkevesebb 30 merényletben vett részt, vagy mint azok kidolgozója, vagy mint az akciók vezetője. Ezek célpontjai kivétel nélkül az Orosz Birodalom magas rangú hivatalnokai voltak.²⁷ Ideológiai-teoretikai munkával nem foglalkozott, a konspiráció miatt megmaradt a háttérben, nyilvános pártpublikációkban egy kivételtől eltekintve nem olvashatjuk a nevét. Mérnöki képzettsége és matematikai logikája rendkívül elismertté tették az SZR Párt Központi Bizottságában, ahol 1907-ben elragadtatott párttársai „minden idők orosz forradalmi mozgalma legkiemelkedőbb figurájának” nevezték, külön kiemelve „mélyen meggyőződéses politikai nézeteket.”²⁸

Nem volt könnyű úgy egyensúlyoznia, hogy mindkét oldalon, a topon maradjon – de éppen ebben volt zseniális. Megakadályozta például Vlagyimir nagyherceg, Kleigels helytartó és Trepov tábornok²⁹ meggyilkolását, de Szergej Alekszandrovics nagyherceget, mint már említettük, feláldozhatónak gondolta a forradalmi hitelesség oltárán. (Egy Katajev nevű eszer öli meg Moszkvában). Meghiúsította Szijagin belügyminiszter első megölési kísérletét, és feladta a párt alapító vezetőjét Gersunyit (akiről ellenben, jellemzően az Ohrana belső konspirációjára, Azef nem tudta, hogy szintén ügynök) viszont így ő lett a párt vezére. Jelentette például feletteseinek, hogy Gapon pópa³⁰ Ohrana-ügynököt

---

rendőr-szocializmust és az ügynökök beépítését az eszer pártba. Borisz Szavinkov vezetésével egy háromtagú eszer csoport gyilkolta meg, megtorlasképpen lebukott társaikért.

²⁵ Szergej Alekszandrovics. Született 1857. április 29-én Szentpétervárott, 1905. február 4-én gyilkolták meg. Nagyherceg, a cár unokatestvére, a korszak mértékadó konzervatív politikusa, aki a Birodalom érdekét szolgáló mérsékelt reformoktól nem zárkózott el. Katonai akadémián tanult, és az államigazgatás különböző posztjain töltött be különböző fontos feladatokat, de a cár melletti udvari tanácsadói szerepe is jelentős. Szociálforradalmár terroristák gyilkolták meg, (Katajev) bombát dobtak Moszkvában a hintájára.

²⁶ Burcev, Vlagyimir Lvovics. Született 1864. november 17-én, meghalt 1942. augusztus 21-én Párizsban. Katonatiszti családból származik, a jogi egyetemről kizárták anarchista szervezkedésben történő részvételért. 1886-ban letartóztatták, és Szibériába száműzték, ahonnan két évvel később megszökött és Svájcba emigrált. Kiadta a *Свободная Россия* (Szabad Oroszország) című lapot, amely mindössze három számot ért meg, és ebben még a hatalomellenes terror támogatójának mutatkozott. A későbbiek sorában inkább a forradalmi mozgalom története és a publicisztika felé fordult, sorra jelennek meg művei, és sorra adja ki újságjait, amelyek közül például a *Былое* (Régmúlt) című lap nagy jelentőségre tett szert. Az első orosz forradalom során vált híressé, amikor párttörténeti kutatásai során egy bukkant rendőrigazgató segítségével felismerte, hogy Jevno Azef, az eszer párt „ünnepelt sztárja” kettősügynök, beépített rendőrségi provokátor. A későbbiek során hasonló oknyomozó leleplező könyveket írt, ő mutatta ki például először komplett kötetben a *Слон Бюлсеinek jegyzőkönyvei* című antiszemita iratról, hogy rendőrségi megrendelésre készült hamisítvány.

²⁷ ГАРФ Ф. 5802. Оп. 2. Д. 271. Л. 23. Idézi: ПАВЛОВ, 1994. 4., illetve: HELLER, 1999. 589.

²⁸ ГЕРАСИМОВ, 1985. 144.

²⁹ Az Ohrana tábornoka, 1905 nyarán diktátori felhatalmazást kapott II. Miklóstól, amit igyekezett keménykezű rendteremtésre felhasználni.

³⁰ Gapon, Georgij Annalovics. Született 1870. február 5-én Belikiben, felakasztották 1906. március. 28-án, Szentpéterváron. Lelkész, Ohrana-ügynök, a rendőr-szocializmus 1903–1905-ig tartó máso-

felakasztva találták egy finn határ melletti elhagyott villában, de azt nem, hogy az eszer harci kommandó, amely Rutenberg³¹ vezetésével indult Gapon kivégzésére, az ő parancsára cselekedett. Jelentette megbízóinak, hogy merénylet készül a cár ellen, de azt nem, hogy ő felelős a pártban az akcióért. Ugyanakkor, hogy mentse az uralkodót, szándékosan tévesen adta meg a felrobbantani kívánt cári szerelvény közlekedését, így társai felsültek az akcióval. Az eszerek felé ezzel egyidejűleg Plevének, a keménykezű belügyminiszternek a meggyilkolásával bizonyított: ő dolgozta ki azt az akciót, amelyet szintén ügynöktársa, Szazonov hajtott végre.³² A dolog pikantériája, hogy Szazonov eredetileg, mint láttuk szintén rendőrügynök volt, akit ráadásul éppen Pleve épített be, ám átállt, a mozgalomban valódi eszerré vált, éppen egykori beszerzőjének meggyilkolása bizonyította ezt. Azef ennél az esetről jellemző módon mindkét oldalra igyekezett bebiztosítani magát: az akció előtt álneven figyelmeztette a belügyminisztert, így ha Szazonov nem járt volna sikerrel, akkor ezt az Ohrana felé tudta volna mentőakcióként elszámolni. Ám azt az álnevet (Filipovics), amit ezúttal használt, az Ohranánál nem ismerték, így nem adtak hitelt az információnak. Ami mindenképpen súlyos trauma volt a Védelmi Osztály számára, hogy elsőszámú vezetőjét egy általa beépített ügynök ölte meg, ezért óriási revízió kezdődött a munkatársak és az ügynökök között, hiszen úgy tűnt, hogy a rendszer „visszafelé sült el”. Azef magatartása, mint leveleiből kiderül, időnként határos lett a skizofréniával, néha maga sem tudta, hogy kicsoda, hogy tulajdonképpen hová is tartozik.

Zsenialitása, és taktikai érzéke miatt még évekig lehetett volna az Ohrana sztárügynöke, lebukása egy sértett, kegyvesztett rendőrségi vezetőnek köszönhető. Lopuhin rendőrigazgató³³ egyike volt azon összekötőtiszteknek, akik Azef jelentéseit olvasták, feldolgozták, így pontosan tisztában volt mind Azef ügynöki tehetségével, mind azzal a ténnyel, hogy az eszerek egyik legjelesebb forradalmárukat tisztelik benne. Miután azonban egy belső hivatali konfliktus miatt 1909-ben elvesztette állását, külföldre távozott, és ott egy beszélgetés során felfedte Azef kiletét a már említett Burcev nevű, szociálforradalmárokhoz közelálló

---

dik szakaszának vezetője. Nevéhez fűződik a hírhedt január 9-i véres vasárnap, amikor is az elbocsátások és a japán frontra vezénylések miatt háborgó orosz munkásokat egy cárnak átnyújtandó petícióval igyekezett lecsendesíteni, ám a cári palotaőrség a munkások közé lövetett, és éppen ezzel az aktsussal robbant ki az első orosz forradalom. Miután lelepleződött, külföldre menekült, majd 1906-ban visszatért. Amikor az eszerek megtudták, hogy valójában kicsoda, egy kommandót küldtek utána egykori harcostársa, Rutenberg vezetésével, és a saját házában 1906. március 28-án felakasztották.

³¹ Szociálforradalmár vezető, teoretikus, Gapon közvetlen munkatársa a rendőr-szocializmus vezetésében, együtt fogalmazzák a január 9-i kiáltványt. Gapon lelepleződése után Rutenberg vezeti a likvidátor harci kommandót. Életrajzi adatai nem ismertek.

³² HELLER, 1996. 589.

³³ Lopuhin, Alekszej Alekszandrovics. Született 1864-ben Orjolban, meghalt 1928. március 1-jén Párizsban. A Rendőri Ügyosztály egyik vezetője az első orosz forradalom idején és az azt követő időszakban.

újságírónak.³⁴ Lopuhint Azef lebuktatásért az Ohrana elfogta és három év Szibériára ítélte.³⁵ Miután Burcev nyilvánosságra hozta Azef ügynök-mivoltáról szóló információt, sokan egyszerűen nem akarták elfogadni azt; mint Lucsanszkaja,³⁶ a kor ismert publicistája írta, a kormányzat emberei egyszerűen nem akarták elhinni, hogy forradalmár, az eszerek pedig nem akarták elhinni, hogy beépített rendőrségi ügynök. Burcev azonban cáfolhatatlan bizonyítékokkal rendelkezett, különösen Pleve belügyminiszter meggyilkolása tárgyában.³⁷ Az eszer párt elnöksége árulás vádjával még ebben az évben halálra ítélte Azefet, ám nem tudták realizálni az ítéletet, mert a kettősügynök nagyon gyors volt és az Ohrana segítségével, amely ekkor még csak annyit tudott, hogy az egyik ügynöke lebukott, 2000 rubellel és egy Alexandr Naymayer kereskedő névre szóló útlevéllel Németországba szökött, ahol nyoma veszett. Lebukása után az Ohranának nagyon kemény revíziót kellett tartania a különböző forradalmi pártokba beépített ügynökei fölött. A III. Állami Duma külön vizsgálóbizottságot hozott létre az ügy tisztázására, de az eszer párt is súlyos válságot élt át. A szociáldemokrata Martov³⁸ pl. azt írta, „hogyan Azef tevékenysége lejáratta az egész szociáldemokrata-szociálforradalmár mozgalmat.”³⁹

1909 és 1914 között Azef a legkülönfélébb európai és amerikai országokban bukkant fel, legtöbbször Németországban látták, ahol a Naymayer féle útlevelet használta, ekkoriban születik legendája. Személye folyamatosan témát szolgáltat mind az orosz, mind pedig a külföldi sajtónak, nagy terjedelemben, kitüntetett módon foglalkoznak vele. Egyes orgánumok romantikus hősként magasztalták, mások felelőssé tették több ezer terrorista haláláért, vagy elfogásáért. Személye regények, publicisztikák, színdarabok ihletőjévé vált, de természetesen komoly formában is kutatták tevékenységét. Egyfajta korai „sakálnak” tekinthetjük. Az újságok találgatták, vajon hol fog újból lecsapni, mások „hitelesen” tudósítottak róla, hogy bosszúból meggyilkolták pl. 1909 szeptemberében Monte Carlóban,

³⁴ VITTE, 1964. 727.

³⁵ Igaz, később rehabilitálták, és a civil szférában kapott kárpótlást: egy szentpétervári kereskedelmi bank igazgatóhelyettese lett 1912-től.

³⁶ Lucsanszkaja, A. V. Szociálforradalmár író, teoretikus.

³⁷ VITTE, 1964. 727.

³⁸ Martov, (Cederbaum) Julij Oszipovics. Született 1873. december 24-én Konstantinápolyban (Isztambulban), elhunyt 1923. április 24-én Schömbergben, tuberkulózisban. Még fiatalon, egyetemi évei alatt ismerkedett meg a marxizmussal és az orosz forradalmi hagyományokkal, 1892-ben kizárták a pétervári egyetemről illegális irodalom terjesztése miatt. 1894-ben újból előállították, mert részt vett a szerveződő forradalmi körök munkájában. 1897-ben elfogyott a hatóságok toleranciája és három évre Nyugat-Szibériába száműzték, mert részt vett az egyik első és legradikálisabb forradalmi kör, a Harci Szövetség a Munkásosztály Felszabadítására tevékenységében. Innen hazatérve inkább a nyugati szociáldemokrácia értékei felé fordult, és a radikális elképzelésekkel szemben a békésebb, hosszabbtávú megoldások híve lett. E nézeteivel ő vált a mensevikek (kisebbségiek) vezéralakjává, akik egészen 1917-ig az OSZDMP-n belül többségben voltak. A forradalom után határozottan szembefordult a bolsevikokkal és haláláig küzdött ellenük.

³⁹ ГАРФ Ф. 102. Дп. 00. 1909. Д. 155. Т. 3. Л. 52. Idézi: ПАВЛОВ, 1994. 6. Magyarul: PAVLOV, 2008. 11.

„orosz népviseletbe öltözött terroristák”.⁴⁰ Feleségének is sikerült külföldre menekülnie, 1912-ben kiskorú gyermekével együtt áttelepült Amerikába. Azefet 1915 júniusában, Németországban letartóztatták, mint ismert orosz terroristát; az I. világháború évei alatt a Moabiti börtönben raboskodott, itt írta levelei jelentős részét. 1918 áprilisában halt meg Berlinben, betegségben; ott is temették el, a sírjára csak egy szám került: 446. A kortársak és a kutatók a mai napig tanakodtak és tanakodnak, hogy ez mit jelenthet, legvalószínűbb, hogy ez volt az ügynök-azonosítószáma, de más tetszetős elméletek is vannak.

Hagyatéka tudományos feldolgozására áttérve, már korábban utaltunk rá, hogy Azef maga nem sokat publikált (egy titkosügynöktől ez nem is lett volna célszerű,) de leveleinek egy része, orosz és német nyelven, a kutatás számára különleges kuriózumként, fennmaradt. Azef írásai nemcsak egy „mély fedésben” dolgozó kettősügynök lelkivilágát, problémáit, vívódásait, sikerességét és meghasonlottságát, előjáróihoz, társaihoz, családjához való viszonyát, pénzhűségét stb. mutatják be, hanem kitűnő forrásul szolgálnak magának az egész korszaknak a megértéséhez. Olyan remek kortörténeti dokumentumok, amelyekből nagyon sokat tudhatunk meg a korszak társadalomtörténetéről és forradalmi mozgalmairól. Írásai nem csak saját pártjáról, hanem a többi orosz forradalmi pártról, illetve nemzetiségi pártokról és mozgalmakról is értékes információkat tartalmaznak. Megismerhetjük belőlük a Belügyminisztérium, az MVD működési mechanizmusát, az Ohrana számos belső, szerkezeti és strukturális összefüggését és nem utolsósorban, az illegalitásban működő terrorista eszer párt harci szervezeteinek felépítését, konspirációját, kommunikációját is. Másrésről ezek az írások érzelmeiktől fűtött, személyes hangú megnyilvánulások, amelyekben Azef igyekszik dilemmáit feleségének és másoknak írt leveleiben megvilágítani, illetve saját szerepét is mentegetni. A levelek harmadik érdekes aspektusa Azef rendőrségi előjáróihoz való viszonya, amely jelentős változást mutat a fedett szolgálatban eltöltött 16 év alatt. Számos jelentésében, nem annyira információkat közöl, mint inkább instrukciókat ad. A párttársainak írt leveleit (Szavinkovnak,⁴¹ Csajkovszkijnak⁴² stb.) a konkrét kérdések mellett etikai, teore-

⁴⁰ ПАВЛОВ, 1994. 7. Magyarul: PAVLOV, 2008. 12.

⁴¹ Szavinkov, Borisz Viktorovics. Született 1879. január 19-én Harkivban, meghalt 1925. május 7-én Moszkvában. Nemesi családból származik, 1899-ben kizárták a pétervári egyetemről különböző rendbontásokban való részvételért. A századfordulón letartóztatják és Vologdába száműzik. Viszszatérése után az eszer mozgalom vezetőjének, Bresko-Breskovszkájának a hatása alatt az eszer párt harci szervének tagja majd vezetője lesz. Felújítják a Народная воля (Népakarat) módszereit és tényleges terrorista merényleteket, gyilkosságokat hajtanak végre. Az első forradalom idején részt vesz a párt alapító kongresszusán. A forradalom után Azef lebukása érzékenyen érintette, részben ennek hatására 1911–1913-ban könyvet írt *То, чего не было* (Az, ami nem volt) címmel, ebben nagyon sötét képet festett a forradalmi mozgalomról. 1917-ben a februári forradalmat jól fogadta, a bolsevik fordulatot azonban élesen elutasította, és még Puriskevics szélsőjobbaldali vezér feketeszázasaival is hajlandó volt együttműködni ellene. Részt vett Csajkovszkij Északi Kormányában, a polgárháborús vereség után Olaszországba emigrált, ahol kitüntetést kapott Benito Mussolinótól a bolsevizmus elleni harcért. 1924-ben Minszkben bukk fel, ahová illegálisan érkezett

तिकai kérdések felvetése és elemzése is jellemzi. Leveleiből jól érződik anyagias-sága, amely annak idején az Ohrana karjaiba lökte. Érződik rajtuk a konspirációban élő ember folyamatos hazudozása, gyakran egy levélen belül is önellentmondásba keveredik, nyilvánvalóan nem őszinte a feleségéhez sem. Elöljáróival és párttársaival váltott leveleiben gyakran igyekszik mentesíteni, magyarázni a korábbi években történt eseményeket, nyilvánvalóan a felelősség alóli kibújtás szándékával. A leleplező Burcev megértően, egészen egyszerűen „emberi dokumentumoknak”⁴³ nevezte ezeket az írásokat.

A teljes levélállomány érthető módon nem maradt fenn. Azef kérésére a rendőrségen számos őt kompromittáló iratot megsemmisítettek, és a másik oldalon a forradalmi konspirációhoz is szerves módon hozzátartozott az írásos anyag eltüntetése. A jelenleg a GARF-ban (ГАРФ), az Orosz Föderáció Állami Levéltárában őrzött anyag több forrásból tevődik össze. A legendás kettősügnök hagyatékának egy része orosz emigránsok révén a Hoover Intézetbe került, ahonnan a II. világháború után a hiteles másolatokat visszaszolgáltatták, más részét felesége adta át még korábban a férje ügyében létrehozott vizsgálóbizottságnak, harmadik része – a német börtönben írt levelek – az I. világháború után jutottak az akkori Szovjetunió archívumaiba. S talán ma már, amikor kiugrott ügynökök rendre memoárokat tesznek közé, vagy regényekben dolgozzák fel élményeiket, nem akkora reveláció, hogy az életútját legjobban reprezentáló mintegy 200 levél publikálásra került Moszkvában, a Terra kiadó gondozásában 1994-ben, történészek és levéltárosok kitűnő és úttörő munkájának eredményeképpen.⁴⁴ Az orosz–magyar tudományos együttműködés keretében ennek a kötetnek a kiadáji jogait szerezte meg a PTE BTK TTI MOSZT Kutatócsoportja, és tette kétévnyi szakfordítói munka után hozzáférhetővé a MOSZT Könyvek so-

---

egy Csicserin népbiztos elleni merénylet végrehajtására. Halálra ítélik, majd ítéletét börtönbüntetésre változtatják, nem egész egy év múlva máig nem tisztázott körülmények között meghal.

⁴² Csajkovszkij, Nyikolaj Vasziljevics. Született 1850. december 26-án, meghalt 1926. április 30-án. Nemesi-hivatalnoki családból származott, 1872-ben a pétervári egyetem matematika-fizika fakultását végezte el. A '60-as években részt vett a különböző egyetemi körök mozgalmában. 1874-ben emigrált, 1878-tól Amerikában Kansasban, különböző földműves kommunákban élt. Majd visszaköltözött Európába, a '90-es években, Londonban és Párizsban tartózkodott, sokat tett a szabad orosz sajtó külföldi megteremtéséért. A '90-es években az Agrárszocialista Liga tagja, 1904-től csatlakozik az eszerekhez. 1905-ben hazatér, és részt vesz az első eszer kongresszuson. A forradalom után letartóztatják, és három évre bebörtönzik. Kiszabadulása után a legalitást vállalja, de továbbra is jelentős társadalmi közéleti tevékenységet folytat, elsősorban gazdasági területen. A februári forradalom után többféle tisztséget is elvállal, az októberi hatalomátvétel után azonban szembefordul a bolsevikokkal, és minden politikai erővel hajlandó együttműködni ellenük. Az Északi Körzetben vezetésével önálló eszer-mensevik köztársaságot kiáltanak ki, amely felvette a kapcsolatot a szövetséges csapatokkal. Később Kolcsak kormányába választották be, az admirális megbízásából Párizsba és Londonba utazott diplomáciai küldetéssel. Egy moszkvai bíróság távollétében halálra ítélte, így élete utolsó hat évét emigrációban töltötte.

⁴³ Б., 1917. 1. sz. 196.

⁴⁴ ПЛАТОВ, 1994.

rozatban, 2008-ban a magyar kutatás számára is kísérő tanulmánnyal és jegyzetekkel ellátva.⁴⁵

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Levéltári források

- ГАРФ   Государственный архив Российской Федерации (Москва/Moszkva)
F. 102. Департамент полиции.
F. 5802. В. Л. Бурцев. Писмо Бурцева Министру Юстиции

2. Kiadott források

- BEBESI-KOLONTÁRI-LENGYEL
2008   *Azef levelei. (1893–1917).* Fel. szerk.: BEBESI GYÖRGY. Szerk.: KOLONTÁRI ATTILA-LENGYEL GÁBOR. Pécs, 2008. (MOSZT Könyvek, 2.)
- Б.
                              Былое
- ЧЕРНОВ
1953   ЧЕРНОВ, ВИКТОР МИХАЙЛОВИЧ : *Перед бурей.* Нью-Йорк, 1953.
- ПАВЛОВ
1994   *Письма Азефа: 1893–1917.* Ред.: ПАВЛОВ, ДМИТРИЙ БОРИСОВИЧ Москва, 1994.
- VITTE
1964   VITTE, SZERGEJ JULJEVICS: *Egy kegyvesztett visszaemlékezései.* Szerk.: KÖVES BÉLA. Bp., 1964.

3. Szakirodalom

- BEBESI
1999/a   BEBESI GYÖRGY: *A rendőrszocializmus, a feketeszázak és a munkáskérdés Oroszországban. Múltunk,* 1999. 3. sz. 138–181.
- 1999/b   BEBESI GYÖRGY: *A feketeszázak.* Bp., 1999. (Ruszisztikai Könyvek VI.)
- 2005   BEBESI GYÖRGY: *Az anarchista konzervativizmus. Az orosz politikai konzervativizmus 100 éve. (1820–1920) I. Tanulmányok.* Pécs, 2005. Szerk.: BEBESI GYÖRGY. 97–101.

---

⁴⁵ BEBESI-KOLONTÁRI-LENGYEL, 2008.

ГЕРАСИМОВ

- 1985 ГЕРАСИМОВ, АЛЕКСАНДР ВАСИЛЬЕВИЧ: *На лезвии с террористами*. Париж, 1985. (Всероссийская мемуарная библиотека, 4.)

HELLER

- 1996 HELLER, MIHAIL: *Az Orosz birodalom története*. I köt. Bp., 1996.

KRAUSZ

- 1987 KRAUSZ TAMÁS: *A cártól a komisszárokig*. Bp., 1987. (Népszerű történelem)

KRAUSZ-SZILÁGYI-SZ. BÍRÓ

- 1991 KRAUSZ TAMÁS-SZILÁGYI ÁKOS-SZ. BÍRÓ ZOLTÁN: *Oroszország és a Szovjetunió 20. századi képes történeti kronológiája, 1900–1991*. Bp., 1991.

PAVLOV

- 2008 PAVLOV, DMITRIJ BORISZOVICS: Előszó. In: *Azef levelei. (1893–1917)*. Fel. szerk.: BEBESI GYÖRGY. Szerk.: KOLONTÁRI ATTILA–LENGYEL GÁBOR. Pécs, 2008. (MOSZT Könyvek, 2.)

ПРАЙСМАН

- 2001 ПРАЙСМАН, ЛЕОНИД ГРИГОРЬЕВИЧ: *Тер ористи і революціонери, охоронці і провокатори*. Москва, 2001.

РОЗЕНТАЛЬ

- 1996 РОЗЕНТАЛЬ, ИСААК СОЛОМОНОВИЧ: *Провокатор Роман Малиновский: судьба и время*. Москва, 1996.

ШЕЛОХАЕВ

- 1996 *Политические партии России, конец XIX–первая треть XX века*. Ред.: ШЕЛОХАЕВ, ВАЛЕНТИН ВАЛЕНТИНОВИЧ. Москва, 1996.

RENDŐRINFORMÁTOROK A HADBÍRÓSÁGOK ÁRNYÉKÁBAN. HAYNAU ÉS GERINGER ÜGYNÖKEI

1849 tavaszától a bécsi kormánynak az alapoktól kezdve kellett újjá szerveznie az államrendőrségi információszerzést kül- és belföldön egyaránt. A közvetlen irányítás formailag a belügyminiszter, Franz Stadion gróf, majd utódja, Alexander Bach kezében volt, azonban Felix zu Schwarzenberg herceg miniszterelnök, mindenekelőtt pedig az uralkodó és első hadsegédje, Karl Grünne gróf alapvető szerepet játszott annak irányításában. Az ostromállapot viszonyai között döntő pozíciót birtokló katonai vezetők közvetlenül a miniszterelnöknek jelentettek. Bach azt vallotta, hogy az információgyűjtés és értékelés e téren is a közigazgatási hatóságok, illetve az azoknak alárendelt rendőri hatóságok feladata. A rendőri hatóságok hálózatának kiépítése azonban 1851 májusáig elhúzódtott, csak ez után voltak adottak az intézményes alapfeltételek ahhoz, hogy a Bach által preferált államrendőrségi információszerzés hálózatának kiépítése megkezdődjön. Addig azonban Magyarországon is a katonai hatóságoknak jutott döntő szerep.

Az államrendőrségi információszerzésnek az 1850-es évtized első éveiben több központja is kialakult Magyarországon, jórészt a fővárosra koncentrálva. Itt három információs centrum is működött: a hadsereg-parancsnokság, Karl Geringer császári biztos hivatala, valamint a pest-budai városparancsnokság/rendőrigazgatóság, amit kiegészített a csendőri szervezet információs hálózata. 1849–1850-ben a legfontosabb ezek között egyértelműen a III. hadsereg-parancsnokság rendőri ügyosztálya volt.

A III. hadsereg-parancsnokság rendőri ügyosztálya

Az ügyosztályt Rudolf Köpp von Felsenthal bécsi rendőrfőbiztos szervezte meg 1849 tavaszán, majd 1849 júniusától 1852 őszéig Eduard Podolsky (a bécsi rendőrigazgatóság biztosa) irányítása és Julius von Haynau báró altábornagy és utódai (Karl Wallmoden-Gimborn gróf altábornagy, illetve 1850. október 31-től Christian Appel báró lovassági tábornok) felügyelete alatt működött. Államrendőrségi ügyekben – ahogyan 1850. december vége előtt minden más ügyben is – a hadsereg-parancsnokság jelentéseit egyenesen Schwarzenberg miniszterelnöknek címezte.¹

---

¹ 1851 végén Schwarzenberg utasítása szerint a „tisztán politikai vagy magasabb rendőrségi ügyekben” a jelentéseket közvetlenül személyesen hozzá kellett intézni, míg az adminisztratív jellegű ügyekben a külügyminisztérium lett a címzett. Werner külügyminisztériumi államtitkár-helyettes leirata a III. hadsereg-parancsnoksághoz, Bécs, 1850. december 29. HL III. AC PS Normalien. Nr. 142.

Podolsky két közvetlen segítője államrendőrségi ügyekben Johann Michael Maschek (1851 májusától 1861 januárjáig nagyváradi rendőrigazgató) és Adolf Karl Naske irodalmár, 1848 előtt a bécsi Általános Számviteli Igazgatóság (General-Rechnungs-Directorium) könyvelője volt, akit Podolsky 1850 májusától az irodalom, a színházi darabok cenzúrája, a titkosügynök-jelentések feldolgozása, a hangulatjelentések összeállítása céljából alkalmazott. A rendőri ügyosztály rendszeres kapcsolatban állt továbbá Alkér Antallal, aki 1850. március 26-tól Pest főkapitánya volt. Amikor 1851 elején megalakult a pest-budai rendőrigazgatóság, a város a közrendészet feladataira február 13-tól felállított egy bizottságot, amelyet szintén Alkér vezetett, immáron mint a községi rendőri tárgyakkal foglalkozó tanácsnok.² A ránk maradt forrásokból azonban nem két önálló szerv együttműködése rajzolódik ki. Alkér mintegy Podolsky beosztottjaként jelenik meg az iratokban, rendszeres jelentéseket tett a városi közhangulatról, esetenként konkrét feladatokat is teljesített.

A rendőri ügyosztály alapvetően kétféle funkciót látott el 1849 folyamán. Egyrészt az osztályra hárult 1849 szeptemberétől az ún. Kossuth-archívum, vagyis a menekülő magyar kormányzat különböző tagjai, közöttük a Kossuth által hátrahagyott hivatali és magániratok feldolgozása.³ Az iratokat a pesti városparancsnokság egyik hivatalnoka, Wohlfarth Gyula kezelte, ő készítette a hadbíró-sági eljáráshoz szükséges fordításokat.⁴ Német nyelvű kivonatok készítésével megbízta még Podolsky „Farkas kamarai ügyvéd”-et (talán Farkas Józsefet, aki az 1847. évi tiszti címtárban bányakamarai ügyvédként, zólyomi és dobonyivai uradalmi ügyvédként szerepel)⁵, majd 1849 karácsonya után – Geringer császári biztos javaslatára – Wass Imre grófot. Wass cs. kir. kamarás, mint egykori erdélyi megyei adminisztrátor, majd a nagyváradi egyházkerület papja szerepel az iratokban, 1851 elejéig állt Podolsky szolgálatában, akkor létszámcsökkentés címén elbocsátották.⁶ 1850 májusától hozzáfért még az iratokhoz Zákos Elek egykori dévai, majd poroszlói kamarai sóhivatali hivatalnok is.⁷ Zákost Karl Friedrich Kübeck báró, az udvari kamara 1848 előtti vezetője és a birodalmi tanács későbbi elnöke ajánlotta Haynau figyelmébe. Az 1830-as, 1840-es években ugyanis Zákos a kamarai igazgatásban pénzügyi visszaéléseket leplezett le és jelentett be, „bizalmi férfiú”-i minőségét ez alapozta meg.⁸

A rendőri ügyosztály másik feladata az államrendőrségi információszerzés volt: bujkáló kompromittáltak, politikusok és honvédtisztek felkutatása, a közterek (utcák, kávéházak, vendéglők, színházak stb.) ellenőrzése, civil hivatalno-

² CZAGA, 1995. 151. Vö.: TÁBORI, 1923

³ Vö.: TÁBORI, 1921. 97.

⁴ Wohlfarth 1859-ben újpesti rendőrbiztos volt. S-H, 1859. 69.

⁵ MT *névtár*, 1847. 169.

⁶ Geringer levélfogalmazványa Protmannhoz, illetve Wasshoz. Buda, 1851. január 8. MNL OL D 51 1851:27.

⁷ Podolsky jelentése Kempenhez. Bécs, 1853. április 18. ÖStA HHStA IB BM 8055/1860.

⁸ MNL OL D 51 1850:32., 69. sz. iktatókönyvi bejegyzések. 1850. január 8. 16.

kokról információszerzés, a városban terjedő hírek és rémhírek jelentése, a közhangulat jellemzése. A Magyarország megszállására érkező III. hadsereg parancsnoksága számára készített instrukciókban 1848 decemberében már szerepelt, hogy a magyar főváros elfoglalása után haladéktalanul megbízható ügynököket kell odaküldeni.⁹ Az idő előrehaladtával egyre inkább a helybeli ügynökhálózat kialakítása került előtérbe. Semmiféle korabeli nyilvántartás nem maradt ránk – nem tudjuk, létezett-e egyáltalán írásba foglalt, hivatalos nyilvántartás – arról, kikre támaszkodott Podolsky e téren. Ugyanakkor valamely véletlen folytán német nyelvű informatori jelentésekből fennmaradt egy gyűjtemény az 1849. október és az 1850. szeptember közötti időszakból.¹⁰ Ez a gyűjtemény az adott időszakban született jelentéseknek csak a töredékét foglalja magában, ami kiderül a jelentések számozásából (az informátorok ugyanis igen gyakran maguk számozták be jelentéseiket), de a kb. 250 jelentés arra elegendő, hogy bizonyos következtetéseket levonjunk. A jelentések ugyan fedőnévvel vagy szignóval ellátottak, ezért a mögöttük rejtőző személyek egyértelmű azonosítása nehéz, az esetek bizonyos részében feltehetően megoldhatatlan feladat, de néhány személy kilétét mégis – részben más jelentésekből ismert személyek kézírásával való egyezés megállapításával, részben a rendőri ügyosztály iratainak iktatókönyvei, illetve később született akták információinak felhasználásával – kideríthetjük.

A fennmaradt jelentésgyűjtemény kb. 20 informátor működésére utal, köztük négy vidéki levelező szerepel, a többiek mind Pest-Budáról jelentkeztek. A rendőri ügyosztály iratairól egykorúan vezetett iktatókönyvben az egy-egy bejegyzés erejéig szereplő alkalmi feljelentőket nem számítva, illetve az iratokhoz tartozó, szintén egykorú névmutatóban feltételezett ügynökként, azonosíthatóan 16 fő szerepel.¹¹

Az ügynököket láthatóan kifejezetten politikai jellegű megbízásokkal látták el: járták a köztereket, piacokat, vendéglőket, nyilvános házakat, színházakat stb., jelentették – a felróható kijelentéseket tevők pontos megnevezésével – az ott látottakat és hallottakat, közelebbi és távolabbi ismerőseik kijelentéseit. Időnként pontos utasításokat is kaptak, hogy hová menjenek, de gyakran jelentik, hogy ott nem történt semmi. Láthatólag az informátoroknak is megvoltak egy-egy

⁹ *Entwurf der Instruktion für die Armee-Polizei* címmel feljegyzés. H. n., é. n. [1848. december] HL Absz. III. AC PS Normalien. Nr. 1.

¹⁰ Ehhez hasonló konfidensjelentés-gyűjtemény egyetlen további időszakból sem maradt ránk. A jelentéseket ld.: MNL OL D 36 5. cs. Ugyanezekről a személyektől egy-egy jelentés fennmaradt még a Hadtörténelmi Levéltárban is: HL Absz. III. AC PS 1850:397., 628., 636., 1851:1470., 1851:1497. Egy jelentés a „Schedl” nevű ügynöktől. 1849. október 28. Uo. Ph. ir. 1852-7/81.

¹¹ Alth József (tanulmányi alapnál tollnok), Blaha Márton, Czernak Ferenc, Erneyi Károly, Kriszmar, Látkóczy Károly, Mahr (Georg Már, nyugalmazott hadnagy), Anton Mayer, Peter Mayerhofer, Theodore Pfeffer, Dr. Rein (a névmutatóban: Dr. Reiner), Ruhdorfer Lipót, Schedl (Jakob Szalyay irodai kézbesítő), Dr. Josef Schönbauer (orvos), Stern, Tognio Lajos. Maschek egyik jelentése még szól egy „Rupprecht” nevű ügynökről, de nem tudjuk, ez nem fedőnév-e. MNL OL D 36 5. cs. f. 279.

vendéglőben stb. a maguk bizalmijai, akiktől egy-egy konkrét megbízás esetén érdeklődhettek. Konkrét feladat hiányában jelentik a forradalomban magukat kompromittált személyeket, bujkáló honvédtiszteket, megnevezik a császárhűeket. A Pesten élő Kossuth-család (Kossuth anyja és nővérei) megfigyelése természetesen többször is felbukkan a jelentésekben: több személyt is igyekeztek alkalmanként odaküldeni valami ürüggyel, vagy csak éppen megfigyelni a házu-
kat. Emellett a konfidensek rendszeresen jelentettek civil hivatalnokokról, akár Geringer báróról, a Geringer és Haynau közötti állítólagos feszült viszonyról. Van közöttük olyan, aki azt állítja, nem is kell semmi különösét csinálnia, a kompromittált személyek minden társalgás során, negyedórán belül amúgy is elkezdene politizálni, csak figyelni kell.¹² Esetenként persze szándékosan provokálnak. A „Schedl” néven jelentő személy pl. egy alkalommal egy nyilvános házban jelentkezik az Újépületből, a börtönként is használt kaszárnyaépületből éppen elbocsátott volt honvédtisztnak kiadva magát, hogy azután feljelentse a tulajdonost a mellékszobában őrzött Kossuth, Bem, Aulich, „Gijon” és „Botgyány” képekért.¹³ Az informátorok között akadt, aki naponta kétszer is jelentést tett, vagy naponta, esetleg csak hetente egyszer-kétszer. („P. T.” ügynök pl. 1850 szeptemberében már a 98. sorszámu jelentését fogalmazta megbízói-
nak.¹⁴) Volt, aki időnként szóban is jelentett az írásos beszámolókon kívül. Az is előfordulhatott, hogy az informátorok egymásról is szállítottak értesítéseket. A már említett „Schedl” pl. egy ízben felhívta a figyelmet arra, hogy az egyik kávéházban egy bizonyos Popovics kártyázás közben azzal dicsekedett, hogy a rendőri osztály alkalmazásában áll évi 700 forint fizetéssel.¹⁵

Politikai szempontból a legtöbb fontosabbnak minősíthető információt az első évben a „ ” jel mögött rejtőzködő informátor szolgáltatta, aki nagyon szorgalmas jelentő volt (1850. május 21. és szeptember 5. között 81 jelentése maradt fenn, és láthatólag emellett időnként szóban is jelentett). Korábbi írásainkban személyét Zákos Elekkel azonosítottuk a jelentések írásképe alapján, de a tüzetesebb vizsgálatok után ebben már nem vagyunk bizonyosak.¹⁶ Az ügynök időnként azt is megengedte magának, hogy egyes kormányzati lépéseket bíráló óvatos megjegyzéseket tegyen. 1850. június 8-án pl. beszámolt arról, hogy a főpostahivatalban a feliratokat kicserélték német feliratokra, ami felzúdulást keltett, mint írja, „a magyarok panaszai nem teljesen megalapozatlanok”.¹⁷ Láthatólag

¹² „A.” szignóval jelentés, 1850. augusztus 6. MNL OL D 36 5. cs. f. 292.

¹³ *Höflichste Meldung* címmel „Schedl” aláírással jelentés. H. n., é. n. MNL OL D 36 5. cs. f. 139.

¹⁴ „P. T.” szignóval két jelentés. H. n., é. n. [1850. szeptember] HL Absz. III. AC PS 1850:636. Személyét sajnos nem tudjuk azonosítani, jelentéseinek végén az irat jobb alsó sarkában „M.” szignóval jelölte magát.

¹⁵ „Schedl” jelentése. H. n., é. n. MNL OL D 36 5. cs. f. 426. Nem tudjuk azonban, Popovics valóban konfidens volt-e.

¹⁶ Jelentések „ ” szignóval. Pest, 1850. augusztus 10., július 13., augusztus 20., 30. MNL OL D 36 5. cs. ff. 290–291., 231., 394., 398–399. Vö.: DEÁK, 2001

¹⁷ „...scheint im vorliegenden Falle die Beschwerde der Ungarn doch nicht ganz ungegründet [zu sein]”. Jelentés a fenti szignóval. Pest, 1850. június 8. MNL OL D 36 5. cs. f. 69.

öntudatos informátor volt, aki úgy gondolta, megengedheti ezt magának. Alkalmanként javaslatokat is tett: szükség lenne a köznép felvilágosítására „oktató, eredeti” munkákra, hogy megteremtsék a kormánypolitika támogató bázisát.¹⁸ Esetenként saját informátorokra is hivatkozott: egy ízben, amikor a Pilvax kávéház megfigyelésére utasították, amint írja, négy volt honvédtisztet, ottani törzsvendégeket és még egy személyt „mozgósított”.¹⁹

Az egyetemek megfigyelésének Bach megkülönböztetett jelentőséget tulajdonított, ahogyan a katonai szervek is. Az egyetemet két informátor figyelte. Ezek egyike Tognio Lajos, az orvostudományi kar ekkori ideiglenes dékánja volt. (1854-ben bekövetkezett haláláig töltötte be ezt a posztot.) Tognio 1824-től működött a pesti egyetemen az általános kör- és gyógyszeratan rendes tanáraként.²⁰ Hat jelentése maradt ránk 1850. július–augusztusból. Egyetemi hírekről számolt be, felhívta a figyelmet a politikailag megbízhatatlan személyekre (pl. Korányi Frigyesre), tájékoztatta alkalmazóit az egyetemi vezetés egy-egy tervéről. Amikor 1850 júniusában Toldy Ferenc engedélyt kért, hogy a történeti krónikaszövegekből, mindenekelőtt a Képes Krónikából készülő válogatását az uralkodónak ajánlhassa, a rendőri ügyosztály Togniot kérte fel véleményezésre. (Ennek köszönhetően tudjuk azonosítani a kilétét, mivel kézirása meglehetősen jellegzetes.) Tognio elutasítást javasolt, és Toldyt fanatikus magyar szellemiségűként festette le.²¹ 1851 augusztusában kérte, hogy a „rendőrségi ágba teljesített szolgálatairól” állítsanak ki számára igazolást (nem volt ez egyedi az ügynőkök világában).²²

A másik informátor láthatóan egy pesti poste restante címre („Tekintetes Nemes és Vitézlő Hadaly Ferencz Urnak, poste restante, Pesten”) küldte tudósításait, azaz igen elővigyázatosan kerülte, hogy rendőrségi kapcsolatai gyaníthatók legyenek. Első fennmaradt jelentései már 1849 októberéből valók. Igen szorgalmas levelező volt, alkalmanként akár naponta is jelentett (saját számozása szerint 1850. július 19-ig 90 jelentést készített) „Adolf fia” fedőnéven. Sajnos őt nem tudjuk azonosítani.²³ Értelmiségiként még két „Dr.” tűnt fel az informátorok között: „Dr. A.” (akinek kilétét nem ismerjük) és „Dr. Rein”, akit annak köszönhetően tudunk azonosítani, hogy később a magyarországi kormányzóság rendőri ügyosztályának alkalmazásában állt, így az 1852-ben elrendelt első ügy-

¹⁸ Jelentés a fenti szignóval. Pest, 1850. július 3. MNL OL D 36 5. cs. f. 134–135.

¹⁹ „in Bewegung gesetzt”. Jelentés a fenti szignóval. Pest, 1850. szeptember 14. MNL OL D 36 5. cs. f. 429.

²⁰ Életrajzát és portréját ld.: HÖGYÉSZ, 1896. 160.

²¹ Tognio levele *Euer Hochwohlgeboren* megszólítással, Pest, 1850. június 18. HL Absz. III. AC PS 1850:247. Az ügy pikantériáját az adja, hogy Toldy kb. egy évtizeddel korábban maga is bizalmi feladatokra vállalkozott. Vö.: PAJKOSSY, 2002.

²² MNL OL D 36 1851:3482. sz. iktatókönyvi bejegyzés. 1851. augusztus 14.

²³ „Adolf fia” jelentései. MNL OL D 36 5. cs. Nr. 44., 72., 54., 75. Pest, 1850. január 21., május 22., március 12., május 29. ff. 20., 30–31., 52–53. Jelentéseiről részletesen ld.: DEÁK, 2012.

nököszeírásban, ahogyan 1853-ban is, szerepeltek az adatai. Ezek szerint ő a komáromi születésű, pesti lakos Dr. Rein József leszerelt katona főorvos volt.²⁴

Természetesen a rendőri ügyosztály két nagy feladatköre nem határolódott el teljesen egymástól. Tudjuk, hogy Wass Imre gróf részt vett az információgyűjtő tevékenységben is,²⁵ de nem tudjuk azonosítani a jelentéseket papírra vetők között. Csak sejtjük, hogy Zákos Elek esetében hasonló volt a helyzet.

Meg kell még említenünk Ernyey Károly ügyvédet (korábban Pozsony megyében útbiztos), aki egy 1853. februári beadványában úgy nyilatkozott, hogy a világosi fegyverletételtől kezdve, ingatlanügynöki tevékenysége mellett, folyamatosan végzett bizalmi feladatokat a hadsereg-parancsnokság rendőri ügyosztálya számára Kalocsán, Gyöngyösön, Egerben és Miskolcon. Konkrétan meg is nevezi, kiket jelentett fel tiltott tevékenységért.²⁶ A rendőri ügyosztály iktatókönyvében 1850 márciusában található az első említés róla, amikor is Kossuth anyjánál járt emisszáriusokról jelentett, ezt követően rendszeresen szerepel.²⁷ A fennmaradt jelentésgyűjteményben egy saját nevén jegyzett jelentése maradt fenn Pestről 1850 júliusából, de más jelentéseit is ismerjük.²⁸ 1853-ig, mint állította fent említett beadványában, rendszeres honorálás nélkül dolgozott, alkalmanként 50 forintot kapott, ezt szerette volna havi 50-60 forintnyi rendszeres honoráriummal felcserélni. Mellékelte Podolsky 1850. decemberi igazolását arról, hogy fontos szolgálatokat végzett számára. A megnevezettekén túl még Leopold Robelt tudjuk azonosítani az ügynökök közül, ő galíciai születésű leszerelt katona, aki a dohányigazgatásban dolgozott Galíciában, majd Debrecenben. A szabadságharc vége felé azonban a császári csapatokat várva Debrecenből Pestre menekült, és a hadsereg-parancsnokság írnokként alkalmazta. Őt is annak köszönhetően azonosíthatjuk, hogy Maschek nagyváradi rendőrigazgatóként 1853-ban jelenti egykori pesti ügynökének debreceni levelezői minőségében való alkalmazását.²⁹

A német nyelven született jelentések stílusa, helyesírása és írásképe arról tanúskodik, hogy az informátorok többsége az alsóbb városi néposztályokhoz tartozhatott. Szerepel közöttük olyan, aki úgy nyilatkozik, nem érti tökéletesen a magyar nyelvű társalgást („P. T.” – talán azonosítható az iktatókönyvben felbukkanó Theodore Pfefferrel); mások viszont tört németiséggel, darabos írással igyekeznek jelentéseiket papírra vetni (legjobb példa erre a már említett

²⁴ Jacob von Parrot altábornagy, Albrecht főherceg ad latusa jelentése Kempennek. Buda, 1852. július 31. ÖStA HHStA IB BM 21/1852. Parrot jelentése (Albrecht főherceg nevében) Kempennek. Buda, 1853. július 18. Uo. 436/1853.

²⁵ Maschek egy alkalommal ugyanis azt jelentette (feltehetőleg Podolskynak), hogy Wass előző este több helyen is járt, hogy a közhangulatot megtudja, és jelentésében Wass információit közli. Maschek jelentése. H. n., é. n. MNL OL D 36 5. cs. f. 177.

²⁶ Ernyey Károly két beadványa Albrecht főherceghez. Pest. 1853. február 7. és mellékletei. MNL OL D 41 5. cs. 6. t. 1853:6100.

²⁷ MNL OL D 36 1850:21. sz. iktatókönyvi bejegyzés. 1850. március 13.

²⁸ Vö.: HL Absz. III. AC PS 1850:628.

²⁹ Maschek jelentése Kempenhez. Nagyvárad, 1853. május 28. ÖStA HHStA IB BM 436/1853.

„Schedl” fedőnevű informátor, a segédkönyvek szerint Szalyay Jakab, irodai kézbesítő). Feltehetőleg önként ajánlkoztak (de ahogyan a következő példa is mutatja, esetenként egy-egy letartóztatás után kerülhetett sor az alkalmazásra, ez esetben az „önkéntesség” meglehetősen relatív fogalommal válik), és nem meglepő, hogy voltak közöttük, akiknek igen hamarosan meggyűlt a bajuk az igazságszolgáltatással, mivel informátor voltukat saját gyarapodásukra igyekeztek felhasználni.

A legkalandosabb történet Chorin (alias Kurin) Gusztáv Ádámé, aki egy Aradon élő izraelita család fia volt (bevallása szerint ő maga 1849 májusa körül kikeresztelkedett), 1850-ben 19 évesnek mondta magát. Jogi tanulmányai befejezése után 1848-ban Bécsbe ment, és ott bekapcsolódott a forradalmi mozgalmakba. 1849 májusában a magyarokkal fenntartott tiltott kapcsolat vádjával letartóztatták. Ekkor maga ajánlkozott fel a rendőrségnek, és a III. hadseregparancsnokság ügynökeként tért vissza Magyarországra. Miután 1849 őszén, 1850 tavaszán két alkalommal is hivatalnoknak adta ki magát, végül letartóztatták, és a hadbíróság négyévi, könnyű vasban letöltendő sáncmunkára ítélte, amit azonban fiatal korára való tekintettel két évre enyhítettek.³⁰ De említhetünk egy másik informátort is, aki vélhetően letartóztatását követően állt az ügyosztály zsoldjába. Peter Mayerhofer (1850-ben Klosterneuburgban született, 27 éves özvegynek vallotta magát) bécsi lakos letartóztatását 1850 januárjában a pozsonyi hadbíróság kezdeményezte Lamberg Ferenc gróf altábornagy 1848. szeptember végi pest-budai meggyilkolásában való részvétel gyanújával, de azután elbocsátották. Ezt követően tűnt fel neve időről időre az ügyosztály iratainak iktatókönyveiben.³¹ Podolsky az alkalmazásban lévő, többé-kevésbé rendszeresen fizetett ügynökök mellett igyekezett más információs csatornákat is kiépíteni. Dr. Schwarz Móricot a *Fremdenblatt* című bécsi lap pesti levelezőjeként mutatták be neki, aki azután testvérével (az orvos doktor Schwarz Lajossal) együtt hetente kétszer-háromszor felkereste őt, beszámolva a magyarországi eseményekről. Őket azonban Podolsky nem tekintette ügynökeinek, inkább saját bizalmasainak.³²

Amint már említettük, az informátorok között négy vidéki levelező (Franz Aichelburg gróf főhadnagy; Drescher Frigyes pozsonyi cenzor, aki láthatólag saját levelezői „alhálózat”-ot működtetett; feltehetőleg a kassai Friedrich Lang; Huszár János beszercei erdőgondnok) is szerepelt, ők egészen más társadalmi közegekből származtak, mint a Pest-Buda utcáit járó ügynökök többsége. Közülük

³⁰ HL Absz. Ph. ir. 1850-8/39.

³¹ HL Absz. III. AC PS 70. köt. 758. sz. bejegyzés. 1850. január 12.; MNL OL D 36 1. iktatókönyv. 1850:55., 57. sz. iktatókönyvi bejegyzések. 1850. március 30.

³² 1852 tavaszán házkutatást tartottak a Schwarz családnál, mivel egy bécsi egyetemistánál politikailag veszélyes tartalmú leveleket találtak Schwarz Mórictól. Hadbírószági eljárás is indult a két testvér ellen, de azután bizonyítékok hiányában felmentették őket. Kempen levelei a III. hadseregparancsnoksághoz. Bécs, 1852. január 23., március 16., Podolsky jelentése a hadseregparancsnoksághoz. Pest, 1852. január 28. MNL OL D 44 1852:203.

hárman megtalálhatóak a bizalmi levelezők 1840-es évekbeli listáján is, láthatóan mind a jobb körökhöz tartoznak: egykori katonatisztként, közigazgatási vagy erdészeti hivatalnokként.³³ A levelezői státushoz persze önmagában nagyobb fokú önállóságra volt szükség, hiszen itt nem jöhetett szóba a „kézi vezérlés”, az állandó pontos utasításokkal való irányítás. A bizalmi levelezői feladatokra ezért általában a műveltebb és a társadalmi hierarchiában magasabb polcon álló konfidensek voltak alkalmasak. Haynau vagy közvetlenül Podolsky minden bizonynyal Bécsből kaphatott információkat valamilyen csatornán keresztül arról, hogy kiket lenne érdemes levelezőként alkalmazni, de persze az sem kizárt, hogy a levelezők önként jelentkeztek, és ők kezdeményezték a kapcsolatfelvételt.

A fővároson kívüli vidék megfigyelését a hadsereg-parancsnokság informátorainak utaztatásával próbálta részben megoldani. Többükről is tudjuk, hogy utazásaik tapasztalatait jelentették. Ernyey Károly 1850 szeptemberében Kalocsáról, egy „F. D.” szignójú ügynök márciusban Besztercebányáról keltezte jelentéseit.³⁴ Más informátorok nem utaztak, hanem vidéki ismerőseiktől igyekeztek – levelezés útján – információkat szerezni, és azokat is jelentik megbízóiknak. Emellett azonban a hadsereg-parancsnokság rendőri ügyosztálya már 1849 tavaszán igyekezett a vidéki városokban is információs hálózatot kialakítani a megbízhatóknak tekintett városparancsnokokon keresztül. 1849 márciusában pl. Vecsera Bernát pozsonyi városskapitány, majd városparancsnok részére engedélyezett Windisch-Grätz havi 200 ezüst forintot ilyen célokra, ami jelentős összeg volt.³⁵ Arról is tudomásunk van, hogy a hadsereg-parancsnokság 1850. július 22-én felszólította a katonai kerületi parancsnokokat, hogy amennyiben szükségesnek látszik, alkalmazzanak megbízható konfidenseket a forradalmi propaganda felderítésére. Ezután a pozsonyi és a kassai katonai kerületi parancsnok egészen biztosan igényelt pénzt ügynökök alkalmazására.³⁶ Nem tudjuk, egyedül álltak-e ezzel, de feltehetőleg, ha nem is a Vecsera által élvezett nagyságú összeggel, de hasonló rendeltetésű kerettel rendelkeztek a rendőri ügyek vezetői a többi kerületi központban is. Az 1850 szeptembere után Podolsky alkalmazásában állókról

³³ Köszönöm Pajkossy Gábornak, hogy anyaggyűjtésem idején rendelkezésemre bocsátotta kutatásainak eredményeit az 1840-es évek második felében aktív rendőrségi informátorokról. Vö.: PAJKOSSY, 2012. Drescher már szerepelt a magyarországi levelezők 1829. évi listáján is. PAJKOSSY, 1997. 340., 354.; Aichelburg jelentései. 1850. május 15., 23., június 8., 30., július 28., augusztus 29. MNL OL D 36 5. cs. ff. 60–61., 184–187., 190–191., 264–265., 340–341., 436.; Drescher jelentései. 1849. szeptember 10., december 11., 22., 1850. március 18–19., július 14. Uo. ff. 221., 327., 356., 360., 368–372.; Két jelentés „F. L.” szignóval. Kassa, 1850. július 15., 26. Uo. ff. 238., 331–332.; Öt jelentés „F.” szignóval. Besztercebánya, 1850. május 9., 16., június 9., július 10., 30. Uo. ff. 66–67., 142–143., 219–220., 269–270., 348–349. Azonosításához ld.: MT névtár, 1847. 235.

³⁴ Ernyey Károly jelentése. Kalocsa, 1850. szeptember. HL Absz. III. AC PS 1850: 628.; „F. D.” jelentései. Besztercebánya, 1850. március 18., 19. MNL OL D 36 5. cs. ff. 368–372.

³⁵ Windisch-Grätz levele Felsenthalhoz. Buda, 1849. március 10. HL Absz. III. AC PS Normalien. 115. cs. Nr. 6.

³⁶ A pozsonyi katonai kerületi parancsnokság jelentése a hadsereg-parancsnoksághoz. Pozsony, 1850. július 26. HL Absz. III. AC PS 1850:331.; MOL D 36 1850:353. sz. iktatókönyvi bejegyzés. 1850. augusztus 5.

sokkal kevesebbet tudunk. Az mindenesetre kétségtelen, hogy a legeredményesebb informátora 1851 nyarától Wargha István volt, aki 1847 nyaráig Kossuth legközelebbi munkatársai közé tartozott; szorongatott állapotában, a Pestről való kiutasítás küszöbén, 1851 nyarán ajánlotta fel szolgálatait Podolskynak, és hamarosan fontos információkkal látta el. Wargha a forradalmi mozgalom aktív munkásaként annak legveszélyesebb árulója is lett.³⁷

Geringer császári biztos bizalmas munkatársai

Az államrendőrségi információszerzés második centrumát a fővárosban a közigazgatás felelős vezetőjének, Karl Geringer bárónak, a polgári ügyek császári biztosának (1851 ősztől ideiglenes helytartónak) irodája jelentette, amely azonban csak 1850 végétől válik jelentőssé. Geringer a magyarországi polgári ügyek élén Bach választottja volt, feladata e téren is Bach elképzeléseinek érvényesítését célozta. Geringer kísérletet tett Bach instrukcióinak megfelelően – bécsi minták alapján – az állampolgárok öntevékenységre (is) építő szervezet kiépítésére. Bécsben ugyanis 1849 tavaszán a városparancsnokság életre hívott egy „hivatalos” „megbízotti” rendszert (talán az 1950-es évekbeli ház mesterekhez hasonlíthatnánk); kb. 800 főt bíztak meg a hozzájuk tartozó házak és utcarész szemmel tartásával.³⁸ Hasonló elv alapján rendelte el 1849 nyarán Szentiványi Vince pest-budai kerületi polgári biztos egy ilyen névjegyzék összeállítását Budán és Pesten.³⁹ A névsorban túlnyomórészt céhmestereket, kereskedőket, vendéglőtulajdonosokat találunk, akik a helyi társadalom tekintélyes és vagyonosabb tagjai voltak, jelentős részük 1848 előtt már polgárjoggal rendelkezett. Nem tudjuk, működött-e egyáltalán a gyakorlatban ez a megfigyelői rendszer, de ha igen, akkor is csak rövid ideig.

A rendőri ügyekben Geringer legfőbb támasza 1850 februárjától Joseph Protmann pest-budai városparancsnok (majd rendőrigazgató), akinek a fő feladata a pest-budai állami rendőrség megszervezése volt. Az őszi terjedő hónapokban a rendőri hatóságok szervezetének felállítása vette igénybe energiáikat. Bach 1850 novemberében tett kísérletet arra, hogy az államrendőrségi információszerzés csatornáiról áttekintést kapjon. Geringer úgy nyilatkozott, hogy az államrendőrségi adatgyűjtés addig teljesen a III. hadsereg-parancsnokság rend-

³⁷ Warghára nézve ld.: SZINNYEI, 1914. 1427.; DEÁK, 2010. Pesti rendőrségi működéséről ld.: LUKÁCS, 1955. 78., 85–86., 106., 113., 120–121.

³⁸ „Verzeichnis der Vertrauensmänner”. ÖStA KA MW. Bd. 92. Vö.: WELDEN, 1853. 50.

³⁹ Szentiványi utasítása Kollerhez. Buda, 1849. július 24. MNL OL D 77 1849:5.; Koller jelentése Szentiványihoz. Pest, 1849. augusztus 27. Uo. 1849:861.; Szentiványi utasítása Kollerhez. 1849. szeptember 29. Melléklet: *Instruktion für die Vertrauensmänner*. Uo. 1849:861.; *Verzeichnis der Vertrauensmänner*. Uo. 1849:1585–1586. Részletesebben ld.: DEÁK, 2006. 23–31.

őri ügyosztályán folyt, arra neki semmiféle rálátása nincs.⁴⁰ Bach és Geringer úgy tervezte, hogy a rendőri hatóságok felállításával, Geringer ideiglenes helytartóvá való kinevezésével (1850. november 25.) a civil hatóságok ellenőrzése alá vonják az államrendőrségi tevékenységet is, a „központi vezetés” jelszavával.⁴¹

A rendőri ügyosztály azonban – Bach és Geringer várakozásai ellenére – nem szűnt meg. A hadsereg-parancsnokság, Geringer ideiglenes helytartói kinevezése után, sietett tudomására hozni, hogy fenn kívánják tartani a rendőri ügyosztályt, és az államrendőrségi információszerzést saját szervezetükkel folytatni kívánják.⁴² Annyit azonban Geringer láthatóan elért, hogy Podolsky rajta keresztül igényelhesen negyedévenként bizalmi pénzt.⁴³ Ugyanis míg ezt megelőzően a hadsereg-parancsnokság rendőri osztálya a hadipénztárból kapott összegeket a titkos államrendőrségi kiadásokra, a rendőri hatóságok megalakulásával az ilyen jellegű kiadásoknak át kellett kerülniük a Bach által felügyelt titkosrendőri alaphoz. Ahhoz pedig Magyarországon Geringeren keresztül lehetett hozzáférni.

Geringer természetesen 1850 ősze előtt is igyekezett a közigazgatási hivatali csatornákon kívül is információkat szerezni az ország állapotáról, ha nem is rendszeresített és fizetett informátorok útján. Bach 1850. novemberi utasítását azonban joggal biztatásként értelmezte arra, hogy aktívabban lépjen fel az államrendőrségi információszerzés terén. Minderről képet alkothatunk magunknak az 1850. november és 1851. október közötti időszakban a Geringer által Bach számára – a titkosrendőri alaphoz fizetett kiadásokról – összeállított jelentések-ből, amelyekben név szerint is megjelölte a bizalmi pénzekből részesülőket. E jelentéseket továbbá összevethetjük Geringer iratainak iktatókönyveivel.⁴⁴

Geringernek Protmann mellett három fő segítése Ossetzky Adolf, Szekrényessy Endre és Zákos Elek volt. Ossetzky Adolfot, Ossetzky későbbi állítása szerint, 1850 szeptemberében vette maga mellé Geringer mintegy „magántitkárként”. Az informátorokkal való kapcsolattartás az ő feladatai közé tartozott.⁴⁵ Ossetzky 1795 körül született Triesztben (1853-ban 58 éves, katolikus özvegynek

⁴⁰ Bach utasításai Geringerhez. Bécs, 1850. november 6., 28. MNL OL D 51. 51. cs. 1850:2062., 1850:2152.; Geringer jelentésfogalmazványa Bachhoz. H. n., [Pest], 1850. december 24. Uo. 1850:2152.

⁴¹ Bach utasítása Geringerhez. Bécs, 1850. november 6.; Geringer jelentésfogalmazványa Bachhoz. H. n., [Pest], 1850. december 24. MNL OL D 51 51. cs. 1850:2062., 1850:2152.

⁴² Átirat fogalmazványa aláírás nélkül Geringerhez. Pest, 1850. december 13. HL Absz. III. AC PS Normalien Nr. 139.

⁴³ Geringer levélfogalmazványa Appelhez. Buda, 1851. augusztus 17. MNL OL D 51 51. cs. 1851:2007.; Bach levele a hadsereg-parancsnoksághoz. Bécs, 1851. augusztus 30. (kivonat) Uo. 1851:2278.; a hadsereg-parancsnokság 1851 májusában elrendelte, hogy a rendőri ügyosztály elküldítve állítsa össze és küldje be a parancsnokságra a nyilvános, illetve a titkos kiadásokról készült elszámolásokat. MNL OL D 36 1851:2417 ½. sz. iktatókönyvi bejegyzés, 1851. május 22.

⁴⁴ Az elszámolásokat a bizalmi pénzekről ld.: MNL OL D 51 51. cs.

⁴⁵ „als qua Privatsekretär”: Ossetzky Adolf kihallgatási jegyzőkönyve. Bécs, 1853. október 7. HL Absz. Ph. ir. 1852-6/88/1.; Geringer jelentése Bachhoz. Buda, 1850. november 17. ÖStA HHStA IB A Akten Nr. 3802.

vallotta magát), osztrák nemes volt, 1829 óta élt Magyarországon nyelvtanárként (francia, olasz, angol nyelv). Nem tudjuk, pontosan mikor, de a Polizeihofstelle bizalmas levelezőinek sorába lépett, feltehetőleg 1848-ig alkalmazták.⁴⁶

Szekrényessy Endre pesti főtörvényszéki tanácsos, a Geringer által 1850. november 2-án felállított és 1851. június elejéig működő ún. Rendkívüli Vizsgáló Bizottság (Außerordentliche Untersuchung Kommission) elnöke volt. 1848 előtt városkapitány, majd 1849 elejétől városi tanácsnok, már 1844-től szerepelt a bizalmiak elszámolásaiban.⁴⁷ A bizottság feladata hivatalosan a köztörvényes gonosztevők felderítése és elfogatása, a rablások megakadályozása volt – különösen a pesti vásárok idején – a városi biztonsági szervek és a csendőrség segítségével, de tagjainak tevékenysége szorosan összefonódott államrendőrségi jellegű ügyekkel is.⁴⁸ Szekrényessy a bizottság elnökeként informátorokat alkalmazott és koordinált.⁴⁹ Ő maga a későbbiekben is szolgáltatott bizalmas információkat a legkülönbözőbb rendőri és közigazgatási tisztviselőknek.⁵⁰

A Rendkívüli Vizsgáló Bizottság a lopások megelőzésére és felderítésére négy ügynököt alkalmazott, tevékenységükkel mind Szekrényessy, mind Geringer elégedett volt.⁵¹ Az eltűnt kincstári javak utáni szimatolásban már többen részt vettek: Josef Rosenfeld, Ruhdorfer Lipót, Bayer József, Israel Facher,⁵² Martin Blaha, Simon Liebner és Sigmund Fried.⁵³ Ők – ahogyan a Geringer alkalmazásában lévő informátorok többsége is – a hadsereg-parancsnokság rendőri osztályának ügynökeihez hasonlóan, a városi kisegyzisztenciák közül kerültek ki. Jónéhányukat – a történész szerencséjére – egy 1853-ban lezajlott hadbírószági per jóvoltából alaposabban is megismerhetjük.

---

⁴⁶ PAJKOSSY, 2006.

⁴⁷ PAJKOSSY, 2012. 37.

⁴⁸ A bizottság iratait ld.: MNL OL D 61. Vö.: SASHEGYI, 1965. 246.

⁴⁹ Szekrényessy és Berényi György jelentése Geringerhez. Pest, 1851. február 6. MNL OL D 51 1851:345. Néhány jelentés Szekrényessy ügynökeitől: uo. 1850: 2087.

⁵⁰ Bizalmas információszolgáltató tevékenységére már Tábori Kornél is felhívta a figyelmet. TÁBORI, 1921. 260–264.

⁵¹ Moritz Rotter, Moritz Friedman, Josef Wolf, Leopold Kampf részére Geringer 1851. február 28-án engedélyezte összesen 148 forint 55 krajcár kifizetését. Szekrényessy és Berényi jelentése Geringerhez. Pest, 1851. február 6. MNL OL D 51 1851:345.

⁵² Facher számára még Felsenthal adott igazolást, amikor a „lázadók” által okozott károk megtérítését kérte Geringertől. 1850 áprilisában Balassagyarmaton a csendőrség politikailag gyanúsnak találta és letartóztatta, de azután szabadon bocsátották. 1850 novemberében Josef Teplanszkyval közösen rendőrügynököknek ajánlkozik, és Geringer Szekrényessyhez irányítja őket. Geringer elszámolásaiban ezután szerepel egy-egy kisebb összeggel Facher neve. MNL OL D 51 1850:239., 1910. sz. iktatókönyvi bejegyzések. 1850. február 19., november 17. HL Absz. III. AC PS. 70. köt. 898. sz. bejegyzés. 1850. április 7.

⁵³ Feltűnően nagy összeggel szerepel Geringer elszámolásaiban két alkalommal is Simon Liebner kereskedő (564 forint 1850. november-decemberében, 400 forint 1851 januárjának elején), aki Sigmund Frieddel együtt december közepén tett feljelentést a Rendkívüli Vizsgáló Bizottságnak özvegy Gotthardt Júlia ellen, mondván, kincstári tulajdont képező katonai ruházatot szállított annak idején a honvéd hadseregnek. A Rendkívüli Vizsgáló Bizottság ülésének jegyzőkönyve, 1850. december 20. MNL OL D 61. Uo. D 51 1850:2324. sz. iktatókönyvi bejegyzés. 1850. december 25.

Josef Rosenfeld (eredeti neve: Jósef Rosowitz) krakkói születésű izraelita volt. 1847-ben Pesten vizsgálat indult ellene egy berlini zsidó levéltárcájának eltulajdonítása miatt. Protmann is tudta, hogy azt beszélték róla, Kossuthnak is végzett informatori szolgálatokat 1848–1849-ben.⁵⁴ Martin Blaha Bécsben született (1812) szabólegény, aki állítólag 1848 előtt évekig a bécsi rendőr-igazgatóság titkosügynöke volt. 1848–1849-ben Windisch-Grätz és Haynau hadsereg-parancsnoksága alkalmazta, és 1850 végéig állt a III. hadsereg-parancsnokság rendőri ügyosztályának rendelkezésére. Ezután vette igénybe szolgálatait Geringer néhány hónapig.⁵⁵ Ruhdorfer cipész 1850. október végén Geringerhez intézett beadványában megerősítette egyes városi hivatalnokok és a tolvajok összejátszásának gyanúját.⁵⁶ 1850 novemberében a pesti börtönök rossz állapotairól küldött jelentést Geringernek.⁵⁷ Decemberben Bayer Józseffel együtt alkalmazást kért a császári biztostól, aki Protmannal szóban „intézte el” az ügyet.⁵⁸ Bayer 1850 októberében tett jelentést Geringernek arról, hogy a piaristák (különösen Zimmermann Jakab professzor) milyen rossz szellemű nevelésben részesítik az ifjúságot.⁵⁹ Novemberben Ruhdorfer és Bayer közösen tett feljelentést a Rendkívüli Vizsgálati Bizottságnál eltűnt kincstári tárgyak ügyében,⁶⁰ egy másik közös jelentésükben pedig Podolskyt igyekeztek bemártani Geringer előtt.⁶¹ 1851 májusában Ruhdorfer, immáron egyedül, rendszeres fizetést kért Geringertől.⁶² A császári biztos elszámolásai szerint havi 32 forintot kapott (1850 novemberétől már biztosan), talán a beadvány eredményeképpen 1851 májusában már 150 forintot.⁶³

Voltak azonban természetesen olyan informátorai is Geringernek, akik nem kerültek kapcsolatba a Rendkívüli Vizsgáló Bizottsággal. Igen kalandos életutat járt be Csernovics István (Csernovics Péter, az ismert magyar érzelmű szerb földbirtokos, az aradi vértanú Damjanich János sógorának rokona). Cs. kir. őrmesterként szolgált Itáliában évekig, majd honvéd hadnagy lett. Újházy László kormánybiztos mellett tevékenykedett, de 1849 februárjában hadifogságba esett, besorozták, ám megszökött. Ossetzky szerint 1850 őszén bírta meg Geringer, hogy lépjen vele kapcsolatba, mivel arra ajánlkozott, hogy a magyar korona

⁵⁴ Protmann jelentése Geringerhez. Pest, 1851. január 18. MNL OL D 51 1851:3352. Vö.: PILCH, é. n. 230–232.; HERMANN, 2012. 57–61.

⁵⁵ MNL OL D 51 1851:978. sz. iktatókönyvi bejegyzés. 1851. május 7.; HL Absz. III. AC PS. 70. köt. 1850. szeptember 27-i bejegyzés.

⁵⁶ Ruhdorfer beadványa Geringerhez. Pest, 1850. október 31. „No. 21.” jelzéssel. MNL OL D 61.

⁵⁷ MNL OL D 51 1850:1835. sz. iktatókönyvi bejegyzés. 1850. november 8.

⁵⁸ MNL OL D 51 1850:2145. sz. iktatókönyvi bejegyzés. 1850. december 8.

⁵⁹ MNL OL D 51 1850:1759. sz. iktatókönyvi bejegyzés, 1850. október 30. Zimmermann valóban kegyesrendi tanár volt korábban, de 1846-ban kilépett a rendből; a jelentés idején a pesti tanítóképző tanárként működött, de helyettes tanárként az egyetem bölcsészkarán is oktatott esztétikát és irodalmat.

⁶⁰ A Rendkívüli Vizsgálati Bizottság ülésének jegyzőkönyve. 1850. november 17. MNL OL D 61.

⁶¹ Bayer és Ruhdorfer jelentése címzett nélkül. Pest, 1850. november 28. MNL OL D 51 1850:2087.

⁶² MNL OL D 51 1851:954. sz. iktatókönyvi bejegyzés. 1851. május 4.

⁶³ MNL OL D 51 51. cs. Vö.: SPIRA, 1998. 487.

hollétére vonatkozóan, illetve az Arad megyei Mácsán levő állítólagos fegyvergyár ügyében információkat szolgáltat. Bár az információi nyomán lefolytatott eljárás sikertelenül végződött, Csernovics még körülbelül hat hónapig jelentéseket küldött neki egy fedőcímre, de azok szerint lényeges információkat nem tartalmaztak, honorálásban nem is részesült. Csernovics maga ezzel szemben évekkel később azt állította, hogy informátorként rendszeres alkalmazásban állt.⁶⁴ Fleischmann Jónás 1853-ban zsámbéki születésű, 41 éves, nős, két gyermekes izraelitának, pesti üvegesnek vallotta magát egy későbbi perben. Elmondja, hogy 1847-ben egy pénzhamisítási ügyben tudomására jutott információt bocsátott Bécsben a rendőri hatóságok tudomására, ezen útja alkalmával ismerte meg a már említett Martin Blahát.⁶⁵ Blaha szerint hozzá hasonlóan Fleischmann is először a III. hadsereg-parancsnokság alkalmazásában állt, és utána került Geringer védőszárnyai alá.⁶⁶ Geringer kimutatásaiban Fleischmann mindazonáltal csak egyetlen alkalommal, 1851 júniusában szerepel csekély, 10 forintnyi összeggel. Az is elképzelhető, hogy őt már korábban Protmannhoz utasította. Rendszeres alkalmazásban állt, bár csupán havi tízforintnyi díjazással Márkus László. Egyetlen konkrét adat áll csak rendelkezésünkre vele kapcsolatban: 1850 végén a Jászságban és Kunszentmiklóson tapasztalható dolgokról küldött jelentést Geringernek.⁶⁷ Talán azonosítható azzal a pesti rendőr-igazgatóságon, 1852-ben foglalkoztatott Márkus napidíjossal, akit akkor csalás gyanújával a járási bíróságnak adtak át.⁶⁸

Nincs arra mód, hogy minden személyt felsoroljunk, aki Geringer elszámolásaiban egy-egy összeg erejéig felbukkan.⁶⁹ Láthatjuk, Geringer és vele szoros kapcsolatban Protmann alapvetően önként ajánlkozó informátorokra támaszkodtak, akik túlnyomórészt a városi társadalom alsó néprétegeiből toborzódtak. Még azt is leírhatjuk talán, hogy jórészt kalandor elemek, akik igyekeztek – leg-

---

⁶⁴ Ossetzky kihallgatási jegyzőkönyve Csernovics ügyében. Bécs, 1853. október 7. HL Absz. Ph. ir. 1852-6/88/1. Vö.: BONA, 2008. 249–250.; PETE, 2007. 369. Köszönöm Hermann Róbertnek, hogy felhívta a figyelmem erre a tanulmányra.

⁶⁵ Fleischmann kihallgatási jegyzőkönyve. Pest, 1853. április 14. HL Absz. Ph. ir., 1852-6/88/1.

⁶⁶ Blaha kihallgatási jegyzőkönyve. Pest, 1853. április 8. HL Ph. ir. 1852-6/88/1.

⁶⁷ MNL OL D 51 1850:2081. sz. iktatókönyvi bejegyzés. 1850. december 3.

⁶⁸ MNL OL D 51 1852:791. sz. iktatókönyvi bejegyzés. 1852. április 23.

⁶⁹ A kassai kerületi főispán 1851 februárjában jelentette, hogy Nikolas Freund leszerelt őrmester feljelentést tett Papp József főszolgabíró ellen útlevelügyben. Ezt követően körülbelül egy hónapig 40 krajcár napidíjért Ossetzky alkalmazta (pl. 15 napon keresztül éjjel-nappal megfigyelte „Splény bárókisasszony”-t, a pesti pályaudvart tartotta szemmel, rémhírtérjesztőket leplezett le). Júliusban kérte azután szolgálatai honorálását. MNL OL D 51 1851:344. sz. iktatókönyvi bejegyzés. 1851. február 11.; Freund beadványa Geringerhez. H. n., é. n. [1851. július 10.] MNL OL D 51 1851:1636. Bogáthy György 1851 márciusában Szatmár megyében feltűnt erdélyi kompromittáltakról jelentett Geringernek. MNL OL D 51 1851:668., 773. sz. iktatókönyvi bejegyzések. 1851. március 22., április 6. Idrányi János számára Geringer Maschektől kéri, hogy útiköltséggel lássa el 1851. június elején, azután feltűnik egy kis összeggel Geringer elszámolásában. MNL OL D 51 1851:1222. sz. iktatókönyvi bejegyzés. 1851. június 2.

alább átmenetileg – egzisztenciájukat a rendőr-informátorságra alapozni.⁷⁰ Őket a helytartóság irodahelyiségeiben Ossetzky személyesen instruálta, látta el utasításokkal, nem egyszer találkoztak is ott egymással az informátorok; úgy tűnik, jól ismerték egymást, sőt esetenként igen jó ismeretségbe is kerülhettek, miközben időnként egymást is szemmel kellett tartaniuk: Blaha bevallása szerint, pl. Csernovicsot is figyelnie kellett, hogy kiderüljön, mennyire megbízhatóak az információi.⁷¹

Emellett azonban léteztek postai fedő címek, és az odaküldött jelentések (konkrét megrendelés nélkül) az alkalmazás lazább formáját jelentették. Ebben a formában feltehetőleg a magasabb társadalmi státussal rendelkező informátorokat védték. Zákosról vagy Wassról pl. Csernovics, Blaha vagy Fleischmann láthatólag nem tudott, őket teljesen elkülönülten kezelte Geringer. Pedig találkoznak az ő nevükkel is Geringer iratai között. Elszámolásaiban – igaz, csak egy alkalommal, 1851. május elején – felbukkan Wass gróf neve (40 forintos tétellel), úgy tűnik, ő nem került Geringerrel rendszeres „munkakapcsolatba”. Zákos Elek viszont Geringer informátorai között is megőrizte kivételezett státusát. Mutatja ezt az is, hogy Ossetzkyn kívül ő az egyetlen személy, aki kiugróan magas összeggel, havi száz forinttal szerepel Geringer elszámolásaiban, időnként utazási költségtérítéssel kiegészítve. A bizalmi pénzekről azonban csak 1850 novemberétől maradtak fenn kimutatások, ezért arra, hogy mikortól állt Zákos Geringer rendelkezésére, saját állítására vagyunk kénytelenek hagyatkozni: eszerint az alkalmazás 1850 áprilisában kezdődött és 1851 márciusáig tartott.⁷²

Feltűnt Geringer elszámolásaiban néhány további értelmiségi neve is. Egy alkalommal, az 1851. augusztus-októberi elszámolásokban felbukkan Kecskeméthy Aurél hadnagy⁷³ neve 75 forintos összeggel. Ugyanekkor találkozhatunk egy alkalommal Szenvey József „irodalmár” névével (20 forint), nem tudjuk, milyen szolgáltatok honorálásaként.⁷⁴ Ismerjük viszont Lewis Lajos, a pesti egyetem angol nyelvtanárának ügyét, aki 1851 júniusában 100 forint vételét nyugtázhatta, majd Belgrádba küldték, és 200 forintot kapott utazási költségekre.⁷⁵ To-

⁷⁰ Úgy tűnik, Geringer minden önként ajánlkozóval próbát tett. Egy ajánlkozóról azonban tudunk, akinek neve nem tűnik fel azután Geringer iratainak iktatókönyveiben, illetve Geringer pénzügyi elszámolásai között: Moritz Kohn 1849 novemberében ajánlkozott ügynöki szolgálatokra. MNL OL D 51 1849:140. sz. iktatókönyvi bejegyzés. 1849. november 16.

⁷¹ Blaha és Fleischmann pl. szoros kapcsolatban állt egymással, de Fleischmann magától értetődően beszélt pl. „Radorfer volt susztermester”-ről is mint Geringer egykori ügynökéről. Fleischmann kihallgatási jegyzőkönyve. Pest, 1853. április 14.; Blaha kihallgatási jegyzőkönyve. Pest, 1853. április 8. HL Absz. Ph. ir. 1852-6/88/1.

⁷² Zákos beadványa Albrecht főherceghez. Pest, 1852. december 24. MNL OL D 41 2. d. 6. t. 1853:219.

⁷³ Ő nem azonos Kecskeméthy Aurél ismert újságíróval és bécsi hivatalnokkal.

⁷⁴ Szenvey az 1840-es években a konzervatív *Világ*, illetve *Budapesti Híradó* szerkesztője volt, 1850. március-július, majd 1855. április-június között a *Pesti Napló* szerkesztője. Geringer 1851-ben azt tervezte, hogy hivatalos lappá alakítják át a *Magyar Hírlapot*, és Szilágyi Ferenc helyett a szerkesztéssel Szenveyt bízta meg. ANGVAL, 1925. 79–80.

⁷⁵ HL Absz. III. AC PS 1851:2820., 2943., 3231. Lewis elszámolásai szerint 1851. június-október között összesen 189 forint 30 krajcár útiköltséget kapott. MNL OL D 51 51. cs. 1851:2333.

vábbá említhetjük Szilágyi Ferencet, aki 1849 nyarán Erdélyből érkezett Pestre. Geringertől igyekezett hivatali alkalmazást kapni, ennek érdekében 1849 augusztusában több beadványt is eljuttatott hozzá egyrészt az erdélyi református egyház- és iskolaszervezetről, a nemzetiségi egyenjogúság megvalósításának lehetőségeiről az iskolákban, de veszélyesnek ítélt egyénekről is. 1850 tavaszán azután Szentiványi kinevezte iskolafelügyelővé,⁷⁶ majd a meginduló hivatalos kormánylap, a *Magyar Hírlap* (majd *Budapesti Hírlap*) szerkesztője 1852-ig.

Protmann pest-budai rendőrigazgató 1852-től kétségtelenül a magyarországi államrendőrségi tevékenység legfontosabb koordinátora volt, saját ügynökhálózattal és bizalmiakkal. Az 1850–1851-ből ránk maradt helytartósági, illetve bécsi központi államrendőrségi iratok azonban azt mutatják, hogy ekkor még Geringer irányítása alatt, kevésbé önállóan végezte tevékenységét. Mivel a pest-budai rendőr-igazgatóság iratai egyáltalán nem maradtak fenn, nem tudjuk eldönteni, hogy ez a kép mennyire helytálló. Egy-egy személy azonban felbukkan az aktákban, akit kifejezetten Protmann alkalmazott, ezekből a mozaikokból azonban nem tudjuk felrajzolni az ő információszerzési útjait. Egy bizonyos Ignaz Heinrich Karl Rosenfeld (pesti izraelita vagyonos család fia, aki a rendőrségi iratok szerint 1839-ig a császári hadseregben, 1848–1849-ben állítólag Görgey hadseregében szolgált hadnagyként, de sikkasztásért közlegénnyé fokozták) 1849–1850-ben Haynau számára teljesített ügynöki szolgálatok után, 1851-ben Protmannnak ajánlotta fel magát, aki néhány hétre megbízta politikailag kompromittáltak megfigyelésével. Mivel azonban ügynöki voltát zsarolásra igyekezett felhasználni, elbocsátotta.⁷⁷ Mérey Károly (1848 előtt magyar udvari kamarai titkár, 1848–1849-ben a magyar pénzügyminisztérium titkára)⁷⁸ Pesten jártakor rendszeresen felkereste Protmant, eredetileg hivatali alkalmazást kérve. Miután azonban Protmann azt válaszolta, hogy előbb bizonyítania kell „megjavult” nézeteit, „egy ideig nem érdektelen, bizalmas feljegyzéseket” küldött a rendőrigazgató számára, pontosan nem tudjuk, mely időszakban. (1852 nyarán Protmann úgy nyilatkozik, hogy hosszabb ideje erre már nem került sor.)⁷⁹ 1851 elején „I. Pollak” (Pollák Ignác) nevű ügynökének 40 konvencióos forintról szóló átvételi elismervényét küldi Protmann Geringer számára.⁸⁰ Erről azonban to-

⁷⁶ Szilágyi beadványait (köztük a *Notizen über mehrere sehr gefährliche Individuen* címűt) nem ismerjük, csak az iktatókönyvi bejegyzések maradtak fenn azokról. MNL OL D 51 1849:9–10–11., 14–17., 1850:277., 312. sz. iktatókönyvi bejegyzések.

⁷⁷ Rosenfeld 1852 nyarán kölcsönként nagyobb pénzösszeggel eltűnt Pestről, és Londonba távozott. 1853-ban büntetlen hazatérés reményében titkos pesti jegybanknyomdáról szóló információkat ígért a londoni követségen keresztül. Protmann jelentése után azonban Kempen az elutasítás mellett döntött. Protmann jelentése Kempenhez. Pest, 1853. december 23.; Kempen levélfogalmazványa Protmannhoz. Bécs, 1853. december 29. ÖStA HHStA IB BM 5224/1853.

⁷⁸ F. Kiss, 1987. 568.

⁷⁹ Protmann jelentése Kempenhez. Pest, 1852. szeptember 13. ÖStA HHStA IB BM 511/1852.

⁸⁰ Protmann jelentése Geringerhez. Pest, 1851. február 15. MNL OL D 51 1851:331. Pollák pozsonyi, izraelita városi szolga fia volt, aki kereskedéssel foglalkozott; 1848 és 1851 között különböző császári katonai egységeknek, illetve Bécsben, Prágában, majd Pesten végzett bizalmi szolgálatokat. 1852 elején azután külföldre távozott, ezután több nagykövetség/konzulátuson is felajánlotta

vábbi információ nem áll rendelkezésünkre. Pollák viszont mint ismert „kalandor” később vissza-visszatérő szereplője a külföldről érkező jelentéseknek.⁸¹

Csendőrség az államrendőrség szolgálatában

Nagyon keveset tudunk a csendőrség által végzett államrendőrségi információgyűjtésről azon kívül, hogy az egészen biztosan nagy erővel folyt Magyarországon is. Csupán egy esetről van részletesebb tudomásunk: Ludwik Wański ügyéről, aki Johann Kempen von Fichtenstamm altábornagy csendőr főfelügyelő megbízottjaként teljesített megbízásokat Magyarország különböző részein.⁸² Nem tudjuk, hány személy működött még Wánskihoz hasonló felhatalmazó levéllel a zsebében Kempen számára. Feltételezhetően az egyes csendőrezredek parancsnokainak is voltak bizalmasaik, akiknek az információira számítottak heti jelentéseik, hangulatijelentéseik összeállításában. Sajnos egyetlenegy konkrét információ sem áll rendelkezésünkre.

Rivalizálás vagy együttműködés?

Láttuk, legalább háromféle helyi hatóság foglalkozott hivatásszerűen államrendőrségi információk gyűjtésével, közöttük az intézményesített együttműködés csak lanya volt. Geringer közvetítette időnként Bach kívánságát Podolskyhoz egy-egy személy megfigyelésére vonatkozóan, sőt a rendőri ügyosztály iktatókönyve több alkalommal – de csak Geringer ideiglenes helytartósága idején – egyenesen úgy fogalmaz, hogy Geringer „elrendelte” a megfigyelést; másrészt időről időre – nem tudjuk, milyen rendszerességgel – Podolsky kivonatokat küldött a beérkezett ügynöki jelentésekből Geringernek, mégis mintha két szomszédvárként tekintettek volna egymásra.⁸³ Podolsky a katonai főparancsnoknak küldözte jelentéseit, az pedig Schwarzenberg miniszterelnöknek, Geringer Bachnak, Protmann Geringernek (de feltehetőleg ezzel egy időben közvetlenül Bachnak is), a csendőrpáncsnokok Kempen bárónak, a csendőrség főfelügyelőjének. Az államrendőrségi tevékenység legfőbb felelőse Bach, a katonai és a csendőri hatóságok jelentéseihez intézményesített úton nem jutott hozzá. Miközben folyt bizonyos információcsera Podolsky és Geringer között, felte-

---

ügynöki szolgálatait, sikertelenül. Ehelyett már 1852-ben értesítettek minden külképviseletet, hogy Pollák minden hazatérési, illetve útlevélkérelmét vissza kell utasítani. Vö.: ÖStA HHStA IB BM 456/1852., 4245/1859.

⁸¹ Pollákra ld.: még: ÖStA HHStA IB BM 71/1853., 4313/1858., 3734/1859.; MNL OL D 39 4/1851.; MNL OL D 40 202-203/1851.; MAYR, 1931. 222. (Kempen naplója, 1851. augusztus 1.).

⁸² Wańskira ld.: KOVÁCS, 2007. 525. Wański rendőrségi kapcsolatait és életútját részletesen ld.: DEÁK, 2011. 141–154.

⁸³ MNL OL D 36 1850:197., 1851:1121. sz. iktatókönyvi bejegyzések. 1850. június 29., 1851. november 22.

hetőleg Bach és Kempen között is, de ennek mégsem épültek ki rendszeresített, intézményes csatornái. De nemcsak, hogy nem folyt intézményesített együttműködés a hatóságok között, hanem kifejezett rivalizálásról beszélhetünk a közigazgatás hivatalnokai, a rendőri és a csendőrségi szervezet vezetői között. Az iratokból plasztikusan kirajzolódik az egymást gondosan szemmel tartó, rivális információs központok szövevényes viszonyai.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Levéltári források

HL	Hadtörténelmi Levéltár (Bp.)
Absz. III. AC PS	Abszolutizmus kori iratok. III. Armee-Commando. Polizei Section
Absz. Ph. ir.	Abszolutizmus kori iratok. Pesti hadbíróság iratai
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Bp.)
D 36	K. k. (III.) Armee Commando für Ungarn und Siebenbürgen. Polizei Section. Titkos iratok
D 39	K. k. Militär- und Civil-Gouvernement für Ungarn. Elnöki iratok
D 40	K. k. Militär- und Civil-Gouvernement für Ungarn. Általános iratok
D 41	K. k. Militär- und Civil-Gouvernement für Ungarn. Militär Section
D 44	K. k. Militär- und Civil-Gouvernement für Ungarn. Polizei Section. Titkos iratok
D 51	Der Bevollmächtigte kaiserliche Commissar für die Civilangelegenheiten in Ungarn Karl Freiherr von Geringer (K. k. Statthalterei für Ungarn). Elnöki iratok
D 61	K. k. Außerordentliche Untersuchungs-Commission zu Pest
D 77	Szentiványi Vince pesti kerületi főbiztos iratai
ÖStA	Österreichisches Staatsarchiv (Wien/Bécs)
HHsta	Haus-, Hof- und Staatsarchiv
IB A	Ministerium des Äußern. Informationsbüro A Akten
IB BM	Ministerium des Äußern. Informationsbüro BM Akten
KA	Kriegsarchiv
MW	Militärgouvernement Wien

2. Kiadott források

- ANGYAL
1925   ANGYAL DÁVID: *A Magyar Hírlapirodalom, 1849–1860. Falk Miksa és Kecskeméthy Aurél elkobzott levelezése*. Szerk., bev. és jegyz. ellátta: ANGYAL DÁVID. Bp., 1925. 3–222.
- MT névtára
1847   Magyarország Tiszti névtára 1847. Buda, 1847.
- MAYR
1931   *Das Tagebuch des Polizeiministers Kempen von 1848 bis 1859*. Hrsg.: MAYR, JOSEF KARL, VON. Wien–Leipzig, 1931.
- WELDEN
1953   WELDEN, LUDWIG, FREIHERR VON: *Episoden aus meinem Leben*. Wien, 1853.

3. Szakirodalom

- BONA
2008   BONA GÁBOR: *Századosok az 1848–49. évi szabadságharcban*. I. köt. Bp., 2008.
- CZAGA
1995   CZAGA VIKTÓRIA: *Az önkényuralom pest-budai rendőrsége (1849–1860). A fővárosi rendőrség története (1914-ig)*. Szerk.: KOLLÁR NÓRA. Bp., 1995. 131–155.
- DEÁK
2001   DEÁK ÁGNES: *Fülbemászó olvasatok, avagy hogyan olvas irodalmat egy rendőrbesúgó? Holmi*, 2001. 7. sz. 922–932.
- 2006   DEÁK ÁGNES: *Besúgólisták a neoabszolutizmus korából. Aetas*, 2006. 4. sz. 21–44.
- 2010   DEÁK ÁGNES: *A koronás Wargha. Egy kettősügynök Kossuth és a császári rendőrség szolgálatában*. Bp., 2010.
- 2011   DEÁK ÁGNES: *Egy sikertelen kísérlet a rendőr-informátori professzionalizáció rögzös útján. História mezején. A 19. század emlékezete*. Szerk.: DEÁK ÁGNES–VÖLGYESI ORSOLYA. Szeged, 2011. 141–154.
- 2012   DEÁK ÁGNES: *Pest-Buda utcáin egy rendőrinformátor nyomában, 1849–1850. Milyen nemzetet, kinek és hogyan? Tanulmányok Magyarország történelméről, 1780–1948*. Szerk.: DOBSZAY TAMÁS–ERDŐDY GÁBOR–MANHERCZ ORSOLYA. Bp., 2012. 31–41.

- HERMANN
2012 HERMANN RÓBERT: A „polgári” hírszerzés 1848–49-ben. Szakszolgálat Magyarországon, avagy tanulmányok a hírszerzés és titkos adatgyűjtés világából (1785–2011). Szerk.: CSÓKA FERENC. Bp., 2012. 43–70.
- HÖGYÉSZ
1896 HÖGYÉSZ ENDRE: Emlékkönyv a budapesti királyi magyar tudományegyetem orvosi karának múltjáról és jelenéről. Bp., 1896.
- F. KISS
1987 KISS ERZSÉBET, F.: Az 1848–49-es magyar minisztériumok. Bp. 1987. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai, 3.)
- KOVÁCS
2007 KOVÁCS ISTVÁN: A lengyel légio lexikona, 1848–1849. Az 1848-1849. évi magyar forradalom és szabadságharc lengyel résztvevőinek életrajzai. Bp., 2007. (História Könyvtár – Kronológiák, adattárak, 10.)
- LUKÁCS
1955 LUKÁCS LAJOS: Magyar függetlenségi és alkotmányos mozgalmak 1849–1867. Bp., 1955.
- PAJKOSSY
1997 PAJKOSSY GÁBOR: „mit welchen ich im geheimen Dienstverbande stehe.” Sedlnitzky magyarországi besúgói a reformkor hajnalán. *Miscellanea fontium historiae Europaeae. Emlékkönyv H. Balázs Éva történészprofesszor 80. születésnapjára.* Szerk.: KALMÁR JÁNOS. Bp., 1997. 335–357.
- 2002 PAJKOSSY GÁBOR: Toldy Ferenc pályaképéhez. *Magyarhontól az Újvilágig. Emlékkönyv Urbán Aladár ötvenéves tanári jubileumára.* Szerk.: ERDŐDY GÁBOR–HERMANN RÓBERT. Bp., 2002. 180–198.
- 2006 PAJKOSSY GÁBOR: Egy besúgó Pesten a reformkor közepén (1839). *Aetas*, 2006. 4. sz. 5–20.
- 2012 PAJKOSSY GÁBOR: Sedlnitzky magyarországi besúgói 1848 előestéjén. *Szakszolgálat Magyarországon, avagy tanulmányok a hírszerzés és titkos adatgyűjtés világából (1785–2011).* Szerk.: CSÓKA FERENC. Bp., 2012. 31–41.
- PETE
2007 PETE LÁSZLÓ: A Frangepán-csapat. A források bűvöletében. *Ünnepi tanulmányok Katona Tamás 75. születésnapjára.* Szerk.: HERMANN RÓBERT–ZAKAR PÉTER. Szeged, 2007. 365–388.
- PILCH
é. n. A hírszerzés és kémkedés története. Szerk.: PILCH JENŐ. Bp., é. n.
- SASHEGYI
1965 SASHEGYI OSZKÁR: Az abszolutizmus kori levéltár. Bp., 1965. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai I. Levéltári leltárak, 4.)

SPIRA

1998

SPIRA GYÖRGY: *A pestiek Petőfi és Haynau között*. Bp., 1998.

S-H

1859

Staats-Handbuch der sämmtlichen Verwaltungsgebiete des Königreiches Ungarn, für das Jahr 1859. Wien, 1859. (Hof- und Staats-Handbuch des Kaiserthumes Österreich für das Jahr 1859. 4. Theil)

SZINNYEI

1914

SZINNYEI JÓZSEF: *Magyar írók élete és munkái*. XIV. köt. Bp., 1914.

TÁBORI

1921

TÁBORI KORNÉL: *Titkosrendőrség és kamarilla. Akták-adatok a bécsi titkos udvari és rendőrségi levéltárból*. Bev. írta: MARCZALI HENRIK. Bp., 1921.

1923

TÁBORI KORNÉL: *Árulók a pesti városházán* (kiadatlan levéltári aktákból). *Világ*, 1923. szeptember 15. 3–4.

KÉMKEDŐ FAMILIÁRISOK A BOCSKAI-FELKELÉS IDEJÉN

1605. szeptember 15-én Boriánszky János, korábban Nádasdy (II.) Ferenc, a tárgyévben özvegye, Báthory Erzsébet keresztúri várnagya Némethy Gergely, Bocskai István erdélyi fejedelem dunántúli hadainak főkapitánya (capitaneus exercituum Cisdanubianorum [!] generalis) seregeinek mozgásáról tudomására jutott híreket azonnal („ezen órán”), sietve megírta és küldte a felkelő seregek már több ostromának erre az időre sikerrel ellenállt Sopron szabad királyi város magisztrátusához. Információi szerint Némethy hadaihoz még tegnap (azaz szeptember 14-én) nagyon jelentős, 12 000 fősnek mondott tatár segédhadak csatlakoztak. Feltehető szándékuk, hogy a Rábán átüssenek, amit – sorai szerint – két napon belül meg is tudnak tenni. A várostól segítséget, 100-300 szakállas puskához való golyót kért.¹ Két nappal később, szeptember 17-én nem csak ólomra, puskaorra, kanócra vonatkozó kérését írta, de már arról tudósította a várost, hogy információi szerint a tatárok a megelőző napon (szeptember 16-án) átjöttek a Rábán, és elfoglalták a mihályi kastélyt. Ugyanakkor jelezte, e hírei bizonytalanok, ellenőrizetlenek („...és az mihalli kastelt hogy meghys wették volna, és immár az Raban innend beleől wadnak sokan benne, de űinten bizonyosképpen mégh nem tudhatom”).²

A kora újkori diplomáciával, a diplomácia eszközeivel történő hírszerzéssel, hír áramoltatással, propagandával itt nem foglalkozva³ kell jelezni: az oszmán-magyar határvidék kémkedése, az információ szerzése kutatásának története a bécsi levéltárak szorgos búvárlója, a szépirodalmi stílusban e viszonyt gyakran kiterjedt forrásbázison idealizálva ábrázoló Takáts Sándor (1860-1932) tudós piarista szerzetes munkásságáig nyúlik vissza. Az elmúlt két évtized több esettanulmánya és összegzése – kiváltképpen Szakály Ferenc, Pálffy Géza, Bagi Zoltán egyes munkái – tárták fel a többszörösen tagolt Habsburg-magyar hírszerzés eszközrendszerét, működését, struktúráját, historiográfiáját.⁴ A hosszú török, avagy más néven tizenötéves háború, annak időszaka, diplomáciai, katonai,

¹ MNL GyMSM SL SVL Oert. Lad. VI. et F. Fasc. 4. No. 189. Közli: DOMINKOVITS, 2006. 128-129. (no. 23.).

² MNL GyMSM SL SVL Oert. Lad. VI. et F. Fasc. 4. No. 190. Közli: DOMINKOVITS, 2006. 130-131. (no. 26.). A Ládonyi Demeter által a 16. században épített, 17. század elején Kisfaludy Balázs által megszerzett mihályi kastélyra, birtokosaira: KOPPÁNY. 1980.

³ A kérdéskörre általánosan: KERÉKES, 2010. Bocskai István erdélyi fejedelem időszakára, az európai diplomáciára, propagandára, korábbi szakirodalommal: TESZELSZKY-ZÁSKALICZKY. 2012.

⁴ A török kori határ menti hírszerzés, híráramoltatás bemutatására az utóbbi két évtizedben számos összefoglaló munka született. A nagypolitikába is beleszóló, több irányba kémkedést folytató kereskedő, a nagymarosi Trombitás János esete adott összegzésre lehetőséget: SZAKÁLY, 1995. 219-387. Az oszmán-magyar határ menti hírszerzés, információ áramoltatás rendszerét a historiográfiába ágyazva bemutatja: PÁLFFY, 2004, BAGI 2012. A vizsgált térséget is érintő, kémkedéssel is összefonódó postatörténetre: HOZJAN, 1998.

politikai, gazdasági, társadalmi történései irányába megfigyelhető folyamatos érdeklődés együtt jár a speciális területek, így a kémkedés iránti érdeklődéssel is. Különösen izgalmas további rész kutatásokat, forrásfeltárásokat, elemzéseket és összegzést kíván a Bocskai felkelést jellemző – ugyanakkor a kor általános tendenciáiba jól illeszkedő – hírszerzés, információ áramoltatás gyakorlatának a vizsgálata.⁵ Az alábbi kis dolgozat nyugat-dunántúli esetek felhasználásával e speciális időszak további kutatásának fontosságára kívánja felhívni a figyelmet.

A fent említett Boriánszky János egyike volt Sopron vármegye legjelentősebb birtokosa, Nádasdy (II.) Ferenc majd özvegye, Báthory Erzsébet azon familiárisainak,⁶ akik szolgálati helyükön, avagy valamely erősségbe, erődített mezővárosba behúzódva a hadmozdulatokról, a régió napi eseményeiről híreket adva, ugyanakkor gyakran segítséget is kérve informálták a felkeléssel szemben következetes uralkodói hűségen álló Sopron szabad királyi város vezetését. Hasonlóan cselekedett állomáshelyén a rábai átkelőket (is) figyelő Lepovith Péter kapui provisor, avagy a vármegyei elit több tagjával (Vághy György alispán, Ajkay Ferenc szolgabíró) a Viczay család megerősített mezővárosába, Lózsra húzódó Nádasdy-ügynök, Szepsy János is.⁷

Természetesen nem csak a vármegye legnagyobb főúri családjának familiárisai, uradalmainak vezető tisztségviselői, illetve Sopron vármegye velük együtt erődített uradalomközpontokba, mezővárosokba, várakba meghúzódó nemesi elite kereste, informálta Sopron városát és cserébe segítséget, valamint híreket kért. A szabad királyi város ennél egy térben jóval kiterjedtebb, struktúráját tekintve jóval hierarchizáltabb és differenciáltabb, valójában máig fel nem tárt információs hálózattal rendelkezett. A város magisztrátusa egyaránt kumulálta, rendszerezte, kiértékelte felhasználta, közvetítette, szétsugározta a hozzá spontán módon, szervezeten a legkülönbözőbb hírcsatornákon eljutó információkat. Túlzás nélkül állítható: Sopron – ahogyan más egykorú szabad királyi város is – a térség információhálózatának egyik centruma volt. Geopolitikai fekvése miatt egyaránt fontos szerepet töltött be a nyugat-magyarországi szabad királyi vá-

⁵ A Bocskai István erdélyi fejedelem vezette fölöttébb összetett felkelés értelmezésére, történetére további szakirodalommal: PÁLFFY, 2009.

⁶ Az egykorú források a Nádasdy család esetében is egyaránt – gyakran szinonimaként – használják a familiáris és a servitor fogalmakat (pl. a szolgáló nemesek különböző típusú összeírásai), a levelek címzésében pedig a familiáris megnevezés dominál (aulae nostrae familiaris, primarius familiaris aulae nostrae). A Batthyány családra vonatkozóan, de általános érvénnyel szól a familiáris fogalom 16–17. századi használatának jogosságára: KOLTAI, 2012. 248–249. Sajnos a Nádasdy család familiárisainak adattára nem áll a kutatás rendelkezésére. Nádasdy (II.) Ferenc özvegye, Báthory Erzsébet a Batthyány család levéltárában 1605-ből fennmaradt levelei alapján is udvarhűségét következetesen megtartotta, itinerariuma az előrenyomuló hadak előli menekülést, a legvédelemben Lékára húzódást mutatja. Életútjára a korábbi szakirodalommal: LENGYEL-VÁRKONYI, 2010.

⁷ MNL GyMSM SL SVL Oert. Lad. VI. et F. Fasc. 5. No. 193. közli: DOMINKOVITS, 2002. 32–33.; DOMINKOVITS, 2006. 132. (no. 28.); MNL GyMSM SL SVL Oert. Lad. XXIV. et Y. Fasc. 10. No. 684., uo. Lad. XXXI. et FF. Fasc. 1. No. 44., 48–49. Közli: DOMINKOVITS, 2006. 135–137. (no. 32–34.), 153. (no. 54.). Szepsy életútjára: DOMINKOVITS, 2002.

rosok (elsősorban Pozsony), az Alsó-ausztriai Kamarának elzálogosított uradalmak központjai (elsősorban Kismarton), Sopron és Vas vármegye fejlett mezővárosai (Csepreg, Rohonc), továbbá a szomszédos alsó-ausztriai centrum, Bécsújhely (Wiener Neustadt) alkotta településhálózatban. Így pl. 1605. május 23-án Jörg Feierabenth rohonci bíró és a tanács a cs. kir. hadak helyzetéről, egy héttel később (május 30-án) a bécsújhelyi magisztrátus a székesfehérvári, kanizsai török segélyhadakkal a Rábán átkelt felkelő seregekről kért további információkat.⁸ Az országrendiséggel bíró, az államfinanszírozásban is jelentős szerepet játszó szabad királyi városok differenciált, hierarchizált információs csatornái között nagy fontossággal bírt a döntéshozói szféra közelében Bécsben (avagy Prágában) rezideáló, többnyire udvari hivatalt viselő segítő „mediátor”, aki informálta a várost, segítette azt az érdekvédekezésben. A kutatások jelen szakaszában, e funkció legjobban Tiburtius Himmelreich kancelláriai titkár és a felső-magyarországi városszövetség élén álló Kassa kapcsolatában ismert,⁹ de ez cseppet sem egyedi specialitás. Sopront éppúgy jellemezte ez a jelenség (az említett Tiburtius Himmelreich kapcsán is), a kapcsolat intenzitása, periodizálása, irányai, a részt vevő személyek szolgáltatásai sok tekintetben a városi levelezés és a kamarási számadáskönyvek kiadási, utazási rovaiból követhetők; szisztematikus feldolgozásra várnak.¹⁰ Ez a hálózat háborús esztendőkből, így az ún. tizenötéves háború során, mind térbeli, mind hierarchikus szempontból sok új komponenssel egészült ki, az információ áramlása, a kapcsolattartás intenzitása pedig felerősödött.

Sajnos Sopron esetében – ahogy az említésre került – sporadikus adatok kivételével máig nem ismert az információs csatornák időbeli, strukturális kiépítése, működtetése. 1605-ben a város egy, a korábbi időszakban már meggyökeresedett gyakorlat alapján kapta a híreket. Ez évben a sokkomponensű információs hálózat legfelsőbb hierarchikus szintjén állnak a Habsburg uralkodó család tagjainak (elsősorban Mátyás főhercegnek) a parancslevelei. Nem kevésbé fontosak az udvari hivatalok (Udvari Kamara), az udvari főméltóságok (pl. Hans Bernhard Löbl udvari főkamrás) parancslevelei, és bár a hierarchiát tekintve jóval ez alatt állók, de roppant fontosak az ágensi, informátori szerepet is vivő hivatalnokok (pl. Michael Rues), miképpen a térségben működő hadvezérek (pl. Némethy Gergely Bocskai hajdúkapitánya, Johann Therdall von Tilly császári, királyi tábornagy) informatív levelei. A rangsort és egyben a sokrétűséget kitűnően illusztrálja az a tény is, hogy a városhoz 1605-ben küldött levelek sorában

⁸ MNL GyMSM SL SVL Oert.. Lad. VI. et F. Fasc. 4. No. 183., uo. Lad. VII. et G. Fasc. 3. No. 182. Közl.: DOMINKOVITS, 2006. 109. (no. 1.), 113. (no. 6.).

⁹ H. NÉMETH, 2004. 194–207. A szabad királyi városok állam költségvetésében betöltött jelentőségére: KENYERES, 2013. 546–549.

¹⁰ A fejlett nyugat-dunántúli mezővárosok esetében a 17. századi városi levelezés nagyon ritka, csekély mennyiségű, erősen töredékes. E települések információ szerzéséről leginkább a fennmaradt számadáskönyvek tanúskodhatnak. Pl. Bethlen Gábor 1619–1621 közötti dunántúli hadjárata időszakából a győri püspök mezővárosa, Szombathely esetében: DOMINKOVITS, 2010.

egyaránt találhatók a térség következetesen Habsburg párton maradó (pl. Báthory Erzsébet), avagy megingó (szerdahelyi Dersffy Ferenc) főnemeseinek, miképpen a vármegye közéletében meghatározó, Habsburg hűségen maradó bene possessionatus nemeseinek (pl. a vezető Nádasdy familiáris Megyery Imrének, avagy Sopron vármegye „törzsökös” nemesi birtokos elitjébe tartozó Viczay Tamásnak, Sándornak) levelei, miképpen az ő familiárisaik (pl. Megyery Imre széplaki tiszttartója, Beleczy István) levelével is találkozhatunk. Az információszerzés, kapcsolaterősítés egy nagyon fontos szervezett formája a városi követküldés ez évben is működött. A Bécsbe, tárgyalásra küldött, de csak Kis-martonig eljutó soproni követek beszámoltak úti tapasztalataikról a háború sújtotta térségben (pl. 1605. október 4. – Thomas Mock és Jakob Stainer jelentése). Az informálódás az egykorú levelezésnek egy másik, döntően a harci események csitulásával felerősödő csoportja is karakteresen elkülöníthető. Ez mind a régió meghatározó főurai, mind azok uradalmi tisztségviselői, familiárisai, mind a birtokos nemesség részéről íródhattak, de előfordul közöttük a térség jelentős településeiről (pl. Csepreg, Lövé, Kövesd), valamint nem nemes magánszemélyek által (pl. Szombathelyről Kürthy Nagy János, a keresztúri kapcsolattal bíró Csetényi János katona) a háború okozta kártérítésekkel, fogolykiváltásokkal, a kölcsönös hatalmaskodások beszüntetésével kapcsolatos levelek sora is.¹¹

A hadieseményekről tudósító levelezés közvetlen előzménye – ahogyan az említésre került – szervesen és sok szállal kötődik a tizenöt éves háború történéseihez, amit az alábbi példák a teljesség igénye nélkül illusztrálnak. 1594. szeptember 26-án Nádasdy (II.) Ferenc Vas (1562–1604) és Sopron (1588–1604) vármegyék főispánja, későbbi dunántúli főkapitány (1598–1604) tudósította a várost, a Kemenesalját, a Marcal mellékét ért tatár támadásról és arról, hogy Pápa birtokosa, Enyingi Török István seregeivel közösen sikeresen megütköztek a prédálókkal.¹² Egyes levelezők a soproni gyalogos katonák ellátása, harcképessége kapcsán értesítették a várost a hosszú török háború hadi eseményeiről. Így a városi gyalogosok ellátatlanság miatti panaszai, az ezzel kapcsolatos konfliktusok okán Erdélyi János 1601. október elején, a Kanizsát ostromló keresztény seregek táborából Kiskomárom elfoglalásáról, a salamonfai birtokos Rátky elfoglalt erősség élére kerüléséről, az egy esztendeje oszmánok által elfoglalt központi erősség (Kanizsa) visszafoglalási kísérletéről, azaz ostromáról tudósította Sopron magisztrátusát. Olyan részleteket is leírt, mint két, a törökök félelméről híreket (avagy álhíreket) hozó kanizsai polgár kijövele az ostromlott várból.¹³ Czeczei István az Esztergom alatti török táborból [!] írt levelet a városhoz, és sürgette a város által kiállított katonák, továbbá a négy ruszti darabont fizeté-

¹¹ DOMINKOVITS, 2006. 109–158.

¹² MNL GyMSM SL SVL Oert. Lad. XXIV. et Y. Fasc. 8. No. 487. Másnap, szeptember 27-én Bruck an der Leitha városa az ellenséges invázióról: uo. no. 488. Tisztségjeire: FALLENBÜCHL, 1994. 96., 107.; PÁLFFY, 1997. 269.

¹³ MNL GyMSM SL SVL Oert. Lad. XXV. et Z. Fasc. 3. No. 146. Kanizsa melletti táborból, 1601. október 4. Kanizsa 1601. évi ostromára legújabbban: BAGI, 2013.

sét.¹⁴ A jelenlegi ismeretek alapján nem tudható, hogy csupán szerencsés forrásadottságoknak köszönhető, avagy a tényleges korabeli helyzetet tükrözi az, hogy míg egyes személyektől egy-egy ilyen hadiesemények szempontjából is informatív levél ismert, míg másoktól több, a háború menetéről is beszámoló tudósítás maradt fenn. Ilyen pl. Samuel Hamel, aki 1601. szeptember 22-én Nádasdy (II.) Ferenc rezidenciájából, Sárvárról írt Székesfehérvár elfoglalásáról, majd egy esztendővel később, 1602. október 6-án, illetve novemberben a Buda alatti táborból tudósított az aktuális hadi helyzetről.¹⁵

A már említett Boriánszky János keresztúri várnagy levele mellett, ugyanazon a napon (szeptember 15-én), ugyancsak Sopron közeléből, de a másik irányból, Viczay Tamás lózsai (Nagylózs)kastélyából, e középbirtokos Némethy hadainak Gyórón tett rábai átkeléséről, Vas vármegyei rablásairól számolt be, amely híreket személyesen odaküldött szolgálja is megerősített. A várostól szakállas puskát, puskaport, ólmot kért, akár pénzért is hajlandó volt vásárolni.¹⁶ Vághy György Sopron vármegye alispánja (1601–1617) 1605. szeptember 18-án, ugyancsak Lózsáról keltezett levelében egy korábbi, Viczay Tamással és Sándorral közösen írt – jelenleg nem ismert – misszilisére hivatkozott, amelyben lőpor és ólom iránti igényük miatt sürgette a város vezetését, valamint posta késésére hivatkozva szolgálat is küldött Sopronba.¹⁷ 1605 szeptembere derekán Lózs nem csak a Viczay család, de a vármegyei nemesség több fontos személyének nyújthatott védelmet. Vághyt követően, de még ugyanezen a napon (szeptember 18-án), a Nádasdy család egyik ügyvédje, Szepsy János is Lózsáról mondott köszönetet az ólom és a lőpor megküldése miatt, és személyes tapasztalatairól tudósította Sopron városát. Az éjjel Sárvárra akart menni, de csak Simaházáig jutott el, ott egy pórládonyi lakostól azt a hírt hallotta, hogy Némethy Gergely egy jelentősebb, kb. 60 fős, magyar katonákból álló csapata 17-én hajnalban kiindulva Asszonyfa alá ment, onnan a Rábaközre ütött és az este Pórládonyba tértek meg, miképpen ott szállt meg egy 200 fős lovascsapat is. Amennyiben Simaházán, Lövön olyan hírek lennének, hírlövésekkel értesítik a Lózson összegyűlteket, Sopront pedig – ahogyan levelében megígérte – természetes, hogy informálni fogják.¹⁸ Szepsy szeptember 19-20 során mégis eljutott Sárvárra. Ahogyan a szeptember 21-i visszafelé tartva, Simaházáról keltezett leveléből kitűnik, Sárvárról szeptember 20-én, 15 óra körül indulhatott el Pászthory Gergellyel. Még indulásukat megelőzően, dél körül érkezett pár ember Sárvárra, akiktől azt hal-

¹⁴ MNL GyMSM SL SVL Oert. Lad. XXV. et Z. Fasc. 3. No. 151. Esztergom alatti török táborból, 1602.

¹⁵ MNL GyMSM SL SVL Oert. Lad. XXIV. et Y. Fasc. 9. No. 581., Fasc. 10. No. 617., 622. A források közlésén, feldolgozásán Bagi Zoltán Péter dolgozik.

¹⁶ MNL GyMSM SL SVL Oert. Lad. XIV. et Y. Fasc. 10. No. 683. Közli: DOMINKOVITS, 2006. 129–130. (no. 24.).

¹⁷ MNL GyMSM SL SVL Oert. Lad. VI. et F. Fasc. 5. No. 192. Közli: DOMINKOVITS, 2006. 131. (no. 27.).

¹⁸ MNL GyMSM SL SVL Oert. Lad. VI. et F. Fasc. 5. No. 193. Közli: DOMINKOVITS, 2002. 32–33. (no. 1.), 132. (no. 28.). A hírlövés egy végvárrendszerbe tagolt erősségre (Zalalövő) vonatkozó alkalmazásáról: SIMON, 1998. 121–123.

lották, hogy Asszonyfánál a török táborból a Rábaközre támadt egy csapat. Mídon Sárvárról elindultak, Pósfánál találkoztak Szelestey Adám Vas vármegyei alispán egyik lovas hírvivőjével, aki az alispánnak és vele tartó nemességnek hozott a Rába mellől olyan híreket, hogy pár ember Újfalunál átkelt a Rábán és a folyó melletti leshelyeket derítették fel és kémleltek. Szelestey a Sárvárótt ismert híreket Poky Boldizsár sárvári főporkolábtól gyűjtötte össze és továbbította, de beszélt egy, az ellenség táborából Sárvárra jött emberrel is, aki azt bizonygatta neki, hogy a tábor zöme Karakónál, a Marcalon túl van, ide csak portyázók jönnek.¹⁹ Szepsy levele kitűnően illusztrálja a legkülönbözőbb, ellenőrzött, ellenőrizetlen hírforrások, tényleges tapasztalatok egymás melletti létét az ideges vára-kozással teljes, feszült időszakban.

Boriánszky mellett a Nádasdy család egy másik familiárisa, Lepovith Péter Nádasdy Ferenc özvegye, Báthory Erzsébet kapuvári provisor a Rábaközből tudósította a hadmozgásokról Sopron városát. Szeptember 24-én két levelet is írt a város magisztrátusához. A török táborból egy fiatal legény érkezett hét lóval a védett rábai átkelőhöz, de a provisor és emberei nem engedték átkelni, sőt eskü alatt kivallatták. Tőle úgy tudták, hogy a török tábor két nap múlva indul, Rum-nál, vagy [Rába]Hídvégnél kelnek át a Rábán és Szombathely alá fognak menni. Kérte a várost, továbbítsa a hírt a szükséges helyekre. Ugyanazon a napon azt is tudatta, hogy a latrok olyan helyeken is átkelnek a Rábán, ahol azelőtt nem szoktak. Így lovasokat kér felvigyázásra.²⁰ Félreinformálásra, álhírek riadalmat okozó terjedésére jó példa az e napokban folyamatosan a lózszi castellumba húzódott Viczayak és más vármegyei nemesek szeptember 26-án, Sopronhoz írott levele. Ők ugyanis aznap 11 óra körül kaptak egy írásbeli megkeresést Sopron-ból, amely szerint Lózsón 300 hajdú táborozna. Vághy György és Viczay Tamás vesperás órájában rögtön írt a városnak: ez a hír hamis. A települések között az információáramlás hírlövés útján is terjedt, amit mind Sopronban, mind itt (Lózsón) meghallottak, de Lövvőről egy cédula is érkezett, amit e levél kíséretében átküldtek a városnak. Az intenzív kapcsolattartást érzékelteti, hogy e nap (szeptember 26.) délutánján, 5 órakor már írtak egy levelet mindezekről, ami még nem érkezhetett meg a város vezetőihez – ahogyan az a város fent említett leveléből kitűnik. A Lózsra húzódott nemesek félelme kitűnik abból is, hogy az ellenség környékbeli csavargása miatt ők onnan nem mertek kilépni.²¹ A szabad királyi várossal szomszéd birtokos főúr, a júniusban még Bocskai pártján állt szerdahelyi Dersffy Ferenc, szeptember 29-én már a térség hadmozgásairól szóló hírek (török/tatár csapatok előretörése) mellett a várost segítően, azt erősítve informálta a Szentmiklós (Fertőszentmiklós), Lózs, valamint Ráttky Menyhért kastélyaiba húzódott, azokat megtartó nemesekről, az Illésházy István vezette

¹⁹ MNL GyMSM SL SVL Oert. Lad. XXXI. et FF. Fasc. 1. No. 44. Közli: DOMINKOVITS, 2006. 135–136. (no. 32.).

²⁰ MNL GyMSM SL SVL Oert. Lad. XXXI. et FF. Fasc. 1. No. 48–49. Közli: DOMINKOVITS, 2006. 136–137. (no. 33–34.).

²¹ MNL GyMSM SL SVL Oert. Lad. VI. et F. Fasc. 5. No. 194. Közli: DOMINKOVITS, 2006. 137. (no. 35.).

béketárgyalásokról. A következő napon (szeptember 30-án) pedig a jószomszédi viszony megtartását is kérve többek között Szombathely Némethy Gergely által történt elfoglalásáról is tudósított.²²

A szabad királyi városnál is jelentősebb információs centrumot jelentett az uralkodó hűségén következetesen megmaradt református főrend, a dunántúli főkapitány (1604–1609), Sopron vármegye főispánja (1604–1625) hivatalait viselő Batthyány (II.) Ferenc személye és udvara. Ide egyaránt informálva és segítséget kérve befutottak a térség főnemességének levelei (pl. gr. alsólintvai Bánffy Kristóf és György, gr. Báthory Erzsébet, gr. rimaszécsi Széchy Tamás), oly egyházi méltóság kérte védelmét mint Hetésy Pethe Márton győri püspök, kalocsai érsek, miképpen végvári tisztek (pl. Kiskomáromból Dávoti/Dávodi Bakó Farkas, a szentpéteri castellumból Babolcsay Tamás, Bérről Ányos Kristóf stb.), familiárisok (pl. Hollós Sándor, a Zrínyi familiáris Kuprisicz Markó stb.), Vas vármegye tisztségviselői (pl. szerdahelyi Keserű István alispán), a vármegye nemességének számos tagja, akiknek levelezéséből egy még kiterjedtebb hálózat bontakozik ki, valamint velük újabb aktív „csoportok”, a csupán csak a keresztnevükön ismert üzenetközvetítő, levélhordó nem nemes szolgálók, jobbágyok, végvári katonák sokasága.²³ Batthyány tagolt információs rendszerének kiterjedését, mélységét kitűnően érzékelteti, hogy a Némethy Gergelyhez hű katonai erők egyik központjában, az elfoglalt Sümeg várában is rendelkezett megbízható informátorral (Egerváry Ferenc).²⁴ A világiak mellett panaszleveleikben felekezetre való tekintet nélkül egyházi személyek, a régió alsópapságának olyan tagjai, mint Velikai Gáspár körmendi plébános (1605. június 12.), avagy Patai István szalónaki prédikátor (1605. május 21., június 20.) is tudósították a főurat.²⁵

Ahogy a fenti, fölöttébb futó felsorolás is érzékelteti, Batthyány (II.) Ferenc nem csak saját hivatali alárendeltjeitől, várkapitányai kiépített információs hálózatán keresztül, vármegyei tisztségviselőktől, familiárisaitól és jobbágyai, szolgálói révén, de más főurak familiárisaitól is nagyon sok információt kapott. Informátorai közül már csak a fennmaradt levelek száma miatt is kiemelésre méltó az 1605. évi nyári hadműveletekről (így Némethy Gergely nyugat-dunántúli hódításairól, Sopron ostromáról) Kuprisicz Márk (Marko) személye, aki ez időszakban, részletes levelekben, nagyon sok hasznos információt küldött a főurnak. Sajnos a minden bizonnyal horvát származású Kuprisicz (Kupryssyth, Kuprisyth, Kuprisith) család története máig alig ismert. Kuprisicz Mihály, János és Márk 1578. április 13-án kaptak armálist II. Rudolf királytól.²⁶ Valószínű,

²² MNL GyMSM SL SVL Oert. Lad. VI. et F. Fasc. 5. No. 198., uo. Lad. VII. et G. Fasc. 4. No. 184. Ugyanezen a napon Lózsáról Vághy György és Viczay Sándor is a Vas vármegyei hadmozdulatokról, Némethy Gergely seregének ikervári átkeléséről, győzelméről írt. Uo. Lad. VI. et F. Fasc. 5. No. 195. Közli: DOMINKOVITS, 2006. 138–139. (no. 36.), 140–142. (no. 38–39.).

²³ Az életútra: KOLTAI, 2012. 60–77. A tisztségekre: FALLENBÜCHL, 1994. 96.; PÁLFFY, 1997. 269. A levelekre és levélírókra: DOMINKOVITS, 2006. 48–64.

²⁴ MNL OL P 1314 Ms. No. 11 177. Sümeg, 1605. augusztus 6.; DOMINKOVITS, 2006. 88.

²⁵ IVÁNYI, 1990. 123–125. (no. 147–149.).

²⁶ SIEBMACHER, 1899. 100.

hogy Kupriscz (Kupriskyth) János Radéczy István királyi helytartó familiárisai sorába tartozott (1586).²⁷ 1615-ben Kupriscz Markót a Zrínyi család meghatározó szervitorai között (primarius servitor), minden javak prefektusaként tartották számon.²⁸ A Zrínyiek a Dunántúli vármegyék sorában nem csak Zala vármegye legjelentősebb birtokosai, gyakran főispánjai voltak, de 1557–1613 között a monyorókeréki, vépi, vörösvári uradalmak birtoklásával a Batthyány, Nádasdy, rimaszécsi Széchy család, a győri püspök mellett a szomszédos Vas vármegye legjelentősebb birtokosai sorába is tartoztak.²⁹ Jelenleg csak valószínűsíthető, hogy Kupriscz Markó Zrínyi György familiárisaként került Vas vármegyébe és lett a vasi uradalmak első számú gazdasági tisztségviselője. Monyorókeréken házat birtokolt, sok szállal kötődött Vas vármegye társadalmához. Így a későbbiekben a monyorókeréki, vépi, vörösvári birtokait Zrínyi Miklóstól visszaszerző, ugyancsak nagyon jelentős horvátországi érdekeltséggel, befolyással rendelkező Erdődy család szolgálatába állt. A 17. század első felében a Kupriscz az Erdődyek olyan több generációs familiárisa volt, amely olykor a Batthyány családnak is teljesített szolgálatot, egyes családtagok (így Kupriscz [II.] Márk) családi, rokon szálakkal is kötődtek a másik főúri család (a Batthyány) udvarához.³⁰

1605 nyarán Kupriscz Markó a sok menekült nemesnek is védelmet nyújtó Monyorókeréken tartózkodott, onnan működtette információs hálózatát, keltezte leveleit, tudósította Batthyány Ferencet.³¹ Kupriscz az információi továbbításához maga is kiterjedt kapcsolatrendszerrel vett igénybe. Őt magát is szoros kapcsolatok fűzték Vas vármegye és a tágabb térség nemességéhez – így informálói között találunk olyan vasi nemeseket, mint Rummy Mihály –, Kupriscz személye ismert volt a vármegye több mezővárosában, így a megyeszékhely Szombathegyen is. E privilegizált oppidumban és Vas vármegye törvényszékén is aktív ügyvédi tevékenységet ellátó Hollósy Sándor a kritikus időszakban személyesen is járt Kupriscznál. Beszélgetésükből kiderült, hogy információszerzésre Hollósy szolgálatát is felhasználta.³² Kiterjedt kapcsolati hálójának révén jutottak el Kuprisczhoz a vármegye és a régió több nemesének levelei, a szóbeli híreket vivő, név szerint nem említett szolgáltatók információi (pl. Ráttky Menyhért szolgájának híradásai). Kupriscz nem csak kapcsolathálózata révén gyűjtött, szerzett információkat, társadalmi pozíciójának köszönhetően maga is aktívan gon-

²⁷ FAZEKAS–KENYERES–SARUSI KISS, 2011. 10 443. rekord. 1586. november 5. (Radéczy végrendeletében hagyott adósságok alapján).

²⁸ Uo. 21 625. rekord. 1615. június 20.

²⁹ A Zrínyi család szerepére: PÁLFFY, 2007.

³⁰ Kupriscz Márk monyorókeréki házáról: Pannonhalmi Bencés Főapátság Levéltára, Erdődy cs. It. fasc. 5. No. 254. 1615. augusztus 19. Gróf Erdődy Péter és Tamás 1617. évi újlágos beiktatása Monyorókerék, Vörösvár, Vép, Csatár és tartozékaik birtokába, Zrínyi Miklóssal szemben: uo. Fasc. 17. No. 887.

³¹ Monyorókerék megerősített vára nyújtott védelmet a mezőváros lakosságának, a térség nemességének. PRICKLER, 1972. 33–35.

³² MNL OL P 1314. Ms. No. 27 907. Monyorókerék, 1605. július 17.

doskodott információk beszerzéséről, a térség eseményeinek minél precízebb megfigyeléséről. Így pl. 1605. július 30-án azt jelezte, információ szerzésére küldött emberei – akik közül az egyiknek meghagyta, hogy Körmentől Sárvárig menjen – még nem érkeztek vissza az ellenséges táborból.³³ Július 17-én is két embere a felkelők táborában tartózkodott.³⁴ Volt, hogy az események sodrában, a hírek áradata miatt egy nap több levelet is írt Batthyány Ferencnek. Így pl. 1605. június 12-én az első leveléhez mellékelte a felkelők oldalára állt Nádasdy Tamás Bellavich Mátyáshoz a megelőző napon (június 11-én) Kőszegről írt levelét is.³⁵ Ha olykor konkrét hadieseményekről nem is tudott pontosan beszámolni, leveleiben szinte mindig fontos háttér információkkal is szolgált.³⁶

1605. június 5-én este, vesperás idején írott soraiban jelezte, aznap egy Pápay György nevű embert küldött Vépre, aki nem csak látta Némethy hadait, de viszsza is hozott. Bizonyosan állította: Hagymássy Kristóf a had jobb részével Sopron felé indult, míg Némethy mintegy száz emberrel – akiket gaz népnak nevezett – a Sorok mellett maradt. Valószínűnek tartotta, hogy ez a sereg másnap reggel elindul a többiek után. A levél utóiratában ura birtokaira, magára nézve némi aggodalom csendült ki soraiból: Monyorókerék várában bár 35 török és egy keresztény rabot őriztek, a vár csak kevés darabonttal rendelkezett.³⁷

Egy hét múlva, június 12-i levelében írta: Ráttky Menyhért egy szolgája érkezett Sopronból, akitől az alábbi híreket hallotta: „Sopronnak a Hostattját mindenestül el égették a’ hajduk, a’ mellett Kopházát és Balffot, immár a belső várost szállották meg, Kanizsáról 8 álgut várnak, tüzér szerszámot Kőszegről vitetnek, meg vévén Sopront az egész Bécs táját el akarják rabolni, a’ mint hogy mostis égetik, rabollják”.³⁸ Információi szerint Sopronban a fegyveresek és a hadra fogható köznép mintegy 3000 főre tehető, magukat nagyon erősen védik. Úgy tudja, hogy a külvárosból – ahogyan Monyorókerék és Kőszeg példáján Kuprisicz írta, Hostáttól – a mintegy 300 hordó bort még tegnap fegyveresek fedezete alatt a belvárosba menekítették, a város védői élelmiszerben sem szenvednek hiányt, korábban sok jószágot vittek a belvárosba, hús, liszt, gabona elegendő. Az ostromló hajdúk természetesen a város megadására számítottak. Kuprisicz információi szerint Némethy megkereste Körment volt kapitányát, Ráttky Menyhértet, hogy ígérekkel, fenyegetéssel a felkelők oldalára álljon, de az mindvégig az uralkodó hűségén maradt.³⁹ (Természetes, hogy Batthyány Sopron ostromáról párhuzamosan más levelekből is értesült.)

³³ Uo. No. 27 905. Monyorókerék, 1605. június 30.

³⁴ Uo. No. 27 907. Monyorókerék, 1605. július 17.

³⁵ Uo. No. 27 904. Monyorókerék, 1605. június 12.

³⁶ Uo. No. 27 909. Monyorókerék, 1605. július 22.

³⁷ Uo. No. 27 901. Monyorókerék, 1605. június 5.

³⁸ Uo. No. 27 903. Monyorókerék, 1605. június 12.

³⁹ Uo. No. 27 903. Monyorókerék, 1605. június 12.

Kuprisicz 1605. június 30-án két levelet is írt a főúrnak. A menekülőktől azt hallotta, Némethy Gergely több ezer emberrel Szombathelyre szállt. A hírek terjedésével valószínűsíti, hogy onnan Körmend, Kőszeg irányába mennének a hadak. Többek úgy tudják, hogy a fehérvári bég hadai is itt voltak, de már elmentek, mert – a pletykák szerint – Némethyt nem tartják megfelelő vezetőnek, nem kívánnak vele együtt harcolni. Hírei szerint a török had június 29-én éjjel Pecöl és Vép között táborozott. Minthogy Kuprisicz az oszmánok szándékát nem ismerte ki és nem értette, ezért június 30-án, korai időben Körmendre, Szombathelyre embereket küldött, hogy a török táborat megjárva néki híreket hozzanak. Ahogy visszaérkeznek, a híreket eljuttatja Batthyányhoz. Leveleiben ekkor új szempont is felvetődött: a német hadak felvonulása miatt javaira Batthyány védelmét kérte. Információi szerint emiatt Nádasdy Tamás feleségét, anyját, gyermekét Somlyóra küldte, maga teljességgel Kőszegre húzódott.⁴⁰ Bár aznap estig kiküldött emberei nem jöttek vissza, de minthogy Rummy Mihálytól és Debreceni Jánostól levélben fontos híreket kapott, ezekről – és minden bizonnyal még a nap során más forrásokból összegyűjtöttekről is – az este során informálta Batthyányt. Az említett urak szerint a Nádasdy birtok Keresztúr ismét visszakerült az uralkodó hűségére, a birtokközpontot és erősséget védői eskü alatt, mentelmet élvezve átadták, őket a Habsburg uralkodó hűségére fel eskették, miként az egy hónapon belül visszatérő nemesség is kegyelmet kap. Soraiban folyamatos hadmozgásról, egyes településeket tekintve a hatalom labilitásáról számolt be (pl. Némethy török és tatár hadakkal esetleg Vép közelében lehet, de úgy hallotta, valamiféle tatárok a Rábán átkeltek, miszerint Némethy Kőszeg alá is készül). A folyamatos hadmozgásokat csak illusztrálja, hogy tudomása szerint Szecsődön és Körmenden tatár hadak állomásoznak, és a közelmúltban 6-700 török katona kelt át – pontosan meg nem nevezett helyen – a Rábán. Újabb hírei szerint Nádasdy Tamás Egervárra költöztette családját.⁴¹ Közel három héttel később, júliusban, írott levelében – amelyben biztonságát tekintve megnyugvással vette a német hadak érkezését – de soraiban immáron az év hátralévő részét is jellemző hadvonulások, pusztítások és az ezzel kapcsolatos aggodalmak jelentek meg. Nyomatékosan kérte Batthyány segítségét hangsúlyozva, nehogy a vörösvári uradalom falvai pusztuljanak, amely azért is nagyon sajnálatos lenne, mert a vidék – miképpen a vépi uradalom is – Némethytől és szövetségeseitől már nagyon sokat szenvedett. Ahogy írta, a vépi uradalom most pusztá, Megyehidát felégették, Porpác elnéptelenedett, Vépen is alig találni 20 embert. Ugyanakkor a török, tatár seregekkel megerősített hajdúk, közel 400-an, a megelőző napon (július 19-én) mentek Vörösvár felé – természetes rögtön utánuk küldte kémkedésre, információ szerzésére Torma Jakab nevű emberét.⁴²

⁴⁰ Uo. No. 27 905. Monyorókerék, 1605. június 30.

⁴¹ Uo. No. 27 906. Monyorókerék, 1605. június 30.

⁴² Uo. No. 27 908. Monyorókerék, 1605. július 20.

Kupriscz Márk csak egy volt az uruk által rájuk bízott feladatokat teljesítő familiárisoknak, akik e vészterhes időben is megmaradtak az uralkodó hűségén kitartó dominuszuk mellett, és szorgosan összegyűjtött híreiket továbbították a régió egyik legfontosabb hírcentruma, Batthyány (II.) Ferenc személyéhez, udvarába.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Levéltári források

MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Bp.)
P 1314	Batthyány család levéltára
MNL GyMSM SL	Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára (Sopron)
SVL	Sopron Város Levéltára
Oert.	Oerteliana

2. Kiadott források

- FALLENBÜCHL
1994 FALLENBÜCHL ZOLTÁN: *Magyarország főispánjai, 1526–1848*. Bp., 1994
- FAZEKAS–KENYERES–SARUSI KISS
2011 FAZEKAS ISTVÁN–KENYERES ISTVÁN–SARUSI KISS BÉLA: *Segédletek az Osztrák Állami Levéltár magyar vonatkozású irataihoz*. CD. Bp., 2011.
- IVÁNYI
1990 IVÁNYI BÉLA: *A körmendi Batthyány-levéltár reformációra vonatkozó oklevelei I. 1527–1625. Iványi Béla anyaggyűjtése*. Előszót írta: MÁLYUSZ ELEMÉR. S. a. r.: SZILASI LÁSZLÓ. Szeged, 1990. (Adattár a XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 29/1.)
- PÁLFFY
1997 PÁLFFY GÉZA: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században. *Történelmi Szemle*, 1997. 2. sz. 257–288.

3. Szakirodalom

- BAGI
2012 BAGI Zoltán Péter: A 16–17. századi határvidéki és diplomáciai kémkedés magyar nyelvű irodalmának áttekintése. *Aetas*, 2012. 4. sz. 176–187.

- 2013 BAGI ZOLTÁN PÉTER: Egy kudarc okai (Kanizsa 1601. évi ostroma) *Aetas*, 2013. 1. sz. 5–30.
- DOMINKOVITS
- 2002 DOMINKOVITS PÉTER: Egy kora újkori ügyvéd pályaképe – Szepsy (Zepsy) János. *Aetas*, 2002. 3–4. sz. 5–35.
- 2006 DOMINKOVITS PÉTER: „Egy nemzetek lévén...” A Nyugat-Dunántúl Bocskai István 1605. évi hadjárata idején. Bp., 2006.
- 2010 DOMINKOVITS PÉTER: Túl a színlelésen: a megmaradás pragmatizmusa egy dunántúli mezőváros életében (Szombathely, 1621). *Színlelés és rejtőzködés. A kora újkori magyar politika szerepjátékai*. Szerk.: G. ETÉNYI NÓRA–HORN ILDIKÓ. Bp., 2010. 165–182.
- HOZJAN
- 1998 HOZJAN, ANDREJ: Die ersten steierischen Kundschafter und Postbeförder. Spionage und Kontraspionage und Feldpost der Grazer Behörden zwischen 1538 und 1606. *Mitteilungen des Steiermärkischen Landesarchivs*, 48. Graz, 1998. 237–279.
- KENYERES
- 2013 KENYERES ISTVÁN: A Habsburg Monarchia és a Magyar Királyság pénzügyei és hadi költségei a 16. század közepétől a 17. század első harmadáig. *Történelmi Szemle*, 2013. 4. sz. 541–568.
- KEREKES
- 2010 KEREKES DÓRA: *Diplomaták és kémek Konstantinápolyban*. Bp., 2010. (Múltidéző Zsebkönyvtár)
- KOLTAI
- 2012 KOLTAI ANDRÁS: *Batthyány Ádám. Egy magyar főúr és udvara a XVII. század közepén*. Győr, 2012. (A győri Egyházmegyei Levéltár kiadványai. Források, feldolgozások, 11.)
- KOPPÁNY
- 1980 KOPPÁNY TIBOR: Egy 16. századi Sopron vármegyei kastély és építetője. *Soproni Szemle*, 1980. 1. sz. 46–58.
- LENGYEL–VÁRKONYI
- 2010 LENGYEL TÜNDE–VÁRKONYI GÁBOR: *Báthory Erzsébet. Egy asszony élete*. Bp., 2010.
- H. NÉMETH
- 2004 NÉMETH ISTVÁN, H.: *Várospolitikai és gazdaságpolitika a 16–17. századi Magyarországon (A felső-magyarországi városszövetség)*. I–II. köt. Bp., 2004. (Doktori mestermunkák)
- PÁLFFY
- 2004 PÁLFFY GÉZA: Hírszerzés és hírközlés a török kori Magyarországon. *Információtörténelem*. Szerk.: Z. KARVALICS LÁSZLÓ–KIS KÁROLY. Bp., 2004. 125–161.

- 2007 PÁLFFY GÉZA: Egy horvát–magyar főúri család a Habsburg Monarchia nemzetek feletti arisztokráciájában. A Zrínyiek határokon átívelő kapcsolatai. *A Zrínyiek a magyar és a horvát történetében*. Szerk.: BENE SÁNDOR–HAUSNER GÁBOR. Bp., 2007. 39–65.
- 2009 PÁLFFY GÉZA: *Győztes szabadságharc vagy egy sokféle sikert hozó felkelés? A magyar királlysági rendek és Bocskai István mozgalma (1604–1606)*. Bp., 2009. (Századok Füzetek, 3.)
- PRICKLER
1972 PRICKLER, HARALD: *Burgen und Schlösser in Burgenland*. 2. erweiterte Auflage. Wien, 1972.
- SIEBMACHER
1899 SIEBMACHER, JOHANN: *Der Adel von Kroatien und Slavonien. Bauer-Raspe*. Bearb.: BOJNICIĆ, IVAN. Nürnberg, 1899.
- SIMON
1998 SIMON ÉVA: *Zalalövő története, 1566–1690. Zalalövő története az ókortól napjainkig*. Szerk.: MOLNÁR ANDRÁS. Zalalövő, 1998. 105–156.
- SZAKÁLY
1995 SZAKÁLY FERENC: *Mezőváros és reformáció. Tanulmányok a korai magyar polgárosodás kérdéséhez*. Bp., 1995. (Humanizmus és reformáció)
- TESZELSZKY–ZÁSZKALICZKY
2012 TESZELSZKY, KEES–ZÁSZKALICZKY MÁRTON: A Bocskai-felkelés és az európai információhálózatok. *Aetas*, 2012. 4. sz. 49–121.

A KORMÁNYZATI INFORMÁCIÓÁRAMLÁS SZEREPE EGY 15. SZÁZADI BÜNTÉNY FELDERÍTÉSÉBEN

A köznyelv nem igazán tesz különbséget a kémkedés, a hírszerzés és a felderítés között. Mindhárom fogalom titkos tevékenységet jelöl, és politikai, gazdasági titkok tisztességes vagy kevésbé tisztességes eszközökkel való megszerzésére irányul. A kémkedés pejoratív jelentésű: mert kémkedni az ellenfeleink szoktak. Ugyanilyen feladattal megbízott titkosügynökeink viszont a hírszerzők, akik felderítő munkájukat hazafias meggyőződésből végzik. A hírszerzés, illetve a kémkedés a hadviseléssel együtt jár, annak sikerét nagymértékben elősegítheti. Azt is mondhatjuk, hogy a kémkedés a második legősibb mesterség, de talán még idősebb is annál, amelyet az emberiség a legöregebbnek vél, és a kettő gyakran a közös cél érdekében összefonódva a hírszerzést is elég gyakran szolgálja. Koronként természetesen más és más volt a hírszerzők szerepe és feladatköre. Már a legősibb időkben sem kizárólag katonai jellegű értesülések megszerzésére használták őket, ugyanis az információk nemcsak az ellenfelek harci kedvéről, erkölcsi moráljáról adhattak képet, hanem az ellenséges ország lakosságának harci kedvéről, erkölcsi moráljáról és sok más, a katonai tervek elkészítéséhez szükséges adatról is. Az alábbiakban egy olyan esetet vizsgálunk, amelynek felderítésében vélhetően döntő szerepe volt az információk gyors megszerzésének és továbbításának.

Az utazók részére a középkor évszázadaiban térképek nem álltak rendelkezésre. Az útonállás viszont, akárcsak külföldön, Magyarországon is gyakori volt. A kalmárokat, kereskedőket hazánkban is sokszor kirabolták: 1214-ben orosz kereskedőket, 1224-ben három dúsgazdag olasz kalmárt, 1278-ban a Németújváriak Rodogér velencei kereskedőt fosztották ki a Dunántúlon. Úgyében a dózse személyesen próbált közbenjárni IV. László királynál. Nem volt ez másképp valamivel később, Luxemburgi Zsigmond uralkodása idején sem.

Zsigmond 1436 decemberében szeretne volna a Bázeli Egyetemes Zsinatot (1431–1443) Budára áthelyezni.¹ Ezért javaslata mellékleteként 1436-ban összeírást rendelt el, hogy hány ház, szoba, istálló stb. található Budán. Ezzel akarta meggyőzni a zsinati atyákat, hogy a város megfelelő adottságokkal rendelkezik a zsinat befogadására. Ennek az összeírásnak köszönhetően számba vétetett a Buda területén lévő összes, kiadásra alkalmas ház, amely alapján némi fogalmunk lehet a 15. század eleji Buda lakáshelyzetéről. A székváros négy

¹ A bizánci császár, Palaiologosz (VIII.) János (1425–1448), mivel az oszmán-török hatalom megsemmisüléssel fenyegette Bizáncot, a Nyugattól kért segítséget. Megcsillant annak a lehetősége, hogy a több évszázados egyházi skizma nyugat és kelet között rendeződjön. Bizánc a tárgyalások lefolytatásának helyéül egy közelebbi város kijelölését kérte. Így gondolt Zsigmond császár Bazel helyett Budára.

körzetének (kettő a Várhegyen és kettő a Váraljában) összesen 967 házában – akkoriban – 1352 szoba, 3276 kamra, 742 bolthelyiség, 627 pince és összesen 4705 lovat befogadni tudó istállóhely volt. Az egyébként meglehetősen nehezen értelmezhető forrásból az is kiderül, hogy a Várhegy két körzetében (a magyar- és a németlakta körzetben) összesen 322 ház, 679 szoba, 1416 kamra, 710 bolthelyiség, 360 pince és összesen 2607 istállóhely volt, valamint a Várhegy negyedeiben jóval nagyobb házak álltak, mint a Váraljában.² A zsinat költöztetésére végül nem került sor. De az akadályt nem a budai körülmények jelentették, hanem sok más tényező mellett az, hogy Zsigmond uralkodása idején is, főként annak utolsó szakaszában, az 1430-as években, szinte egymást érték a rablótámadások, leginkább a Dunántúlon. Ekkoriban zsinat zsinatot követett, így a Magyarországon átvonuló delegációkat a haramiák különösen gyakran fosztották ki. Nem jártak jobban mások sem: 1419-ben Borbála királyné ékszervásárlás céljából Itáliába induló kamaraispánjától 1300 körmöci aranyat zsákmányoltak az útonállók.³

Fentebb már szóba jött a Németújvári família. E főrangú családról tudni kell, hogy tagjai főleg rablólovagokként híresültek el. A legnagyobb szabású orvtámadást 1434-ben hajtották végre. Ekkor vonult át országunkon – épp a bázeli zsinatra igyekezve – egy bizánci delegáció. Bár ezeken az „átvonulásokon” általában népes küldöttség vett részt, megerősítve magyar fegyveres kísérettel is, a konstantinápolyi császár delegátusait mégis kirabolták. Albertus de Crispis ágostonos szerzetes lombardiai tartományfőnök, akit a bázeli zsinat 1433 nyarán követként Konstantinápolyba küldött, 1434 tavaszán a bizánci küldöttséggel tért vissza Bázélbe. 1434. június 25-én Ulmban kelt levelében leírta, hogy a Balkán török megszállása miatt a Fekete tengeren felhajóztak a Duna deltájához és onnan a moldvai fejedelemség területén át, majd Erdélyen keresztül érkeztek a Tiszához. A Tiszán való átkelésnél Abád (Abádszalók) közelében rablók, illetve Maróti János⁴ macsói bán emberei teljesen kirabolták őket, csak 86 csupasz lovuk és a kocsijuk maradt meg. Ők maguk pünkösdi ünnepére (május 16.) gatyára vetköztetve érkeztek meg Budára, ahol Pálóczi György nádori helytartói címmel is felruházott esztergomi érseknél és más uraknál panaszt tettek. Az ő segítségükkel 1434. június 24-re érkeztek meg Ulmba. Itt a bizánci követek Zsigmondot tájékoztatták a történekről.⁵

² További részletek olvashatók ki a Kubinyi által közölt táblázatból: KUBINYI, 2005. 29. A bázeli atyák végül megoszlottak (1437), és a pápához hűséges kisebbség Giuliano Cesarini (†1444) és Nicolaus Cusanus (1401–1464) bíborosok vezetésével Ferrarában folytatta a zsinatot (1438), míg a radikális többség 1448-ig Bázélben maradt. Vö.: SZÁNTÓ, 1983–1987. I. köt. 507., 514.

³ ZOLNAY, 1977. 364.

⁴ Maróti vagy Maróthy János (1366 körül–1434), a Gutkeled nemzetségbeli János fia. 1393-ban udvari lovag, 1397–1398-ban székely ispán, 1398 és 1408 között macsói bán, 1403 és 1406 között a kalocsai érsekség világi kormányzója, 1414-ben friauli kormányzó, 1427 és 1428 között ismét macsói bán.

⁵ MORAVCSIK, 1961. 844.

Maróti János a déli végvidék védelmével megbízott macsói bán nem lehetett túlságosan boldog embereinek tettei miatt.

Ez az útonállás, amelyet nyilván nagyobb, szervezett és jól felfegyverzett csapat követett el, Zsigmondnak is szerfelett kínos volt, ezért utasította kedves udvari vitézét, Szécsi Tamást,⁶ hogy nyomozza ki az ügyet és szerezze vissza az elorozott kincseket. Szécsi maradéktalanul végre is hajtotta az uralkodó utasítását, és az elrabolt értéktárgyak végül visszakérültek azokhoz, akiké voltak. Fennmaradt egy Zsigmond királynak tulajdonított, 1434. augusztus 6-án kelt levél, amely az esetről beszámol. Sajnos, épp magáról a rablótámadásról, illetve annak körülményeiről és a vétkesek megbüntetéséről hallgat az okmány, viszont felsorolja a visszaszerzett tárgyakat. A levélben egyebek mellett ez áll: „A minap elküldtük derék hívünket Szécsi Tamás Udvari vitézt, innen Ulmból császári városunkból a mi Magyarországunkra, közelebbről Zala vármegyébe, hogy onnan felséges színünk elé hozza azokat a javakat, amelyeket némely gonosztevő rablók elraboltak a görögök császáranak követeitől, amint azok a mi magyar királyságunkon keresztül utazva a mi felséges személyünkhöz és a bázeli szent zsinatra igyekeztek. Mivel a görögök császáranak követeitől elrabolt értékek közül számos darab megkerült ezek a császár követeinek lesznek kiadandók... Itt következik közel száz ma már műkincs számbavétele. [...] Amikor ezeket a javakat Szécsi Tamás színünk elé hozta, a mi hívünk Gersei Pető fia László Zala és Vas vármegyék főispánja előadta, hogy Bödei (Bede-i) Istvánnál találták meg e tárgyakat – részint a házában, részint más helyeken. Egyeseket állítólag még a plébános is magához vett a mi számunkra és ezeket a fenti gonosztevők jelenlétében Szécsi Tamásnak átadta, aki mindezt Ulm városunkba elhozta és nekünk átadta.”

Vagyis: sikerült a kincsek nyomára bukkanni, mégpedig bizonyos Bödei Istvánnál lelték meg a rabolt ékszerek és egyéb értéktárgyak nagy részét, amelyeket átadtak Szécsi Tamásnak, aki azokat Ulmba vitte. Érdeemes szemügyre venni a visszaszolgáltatott tárgyak listáját. Kiderül belőle, mi mindent hordott magánál egy-egy útnak eredő küldöttség. Szó esik „mérgek ellenszerét tartalmazó” üvegedénykéről, aranyozott ezüsttel díszített selyemövről, cobolyprémmel ékes süvegről, „aranybélésű” ezüstkehelyről, aranyozott ezüstkanalakról, ezüsttáblájú evangéliumról, selyemdamaszt „párduchátú” köntösről, aranyszálakból kötött gombokról. Továbbá: nyusztprémmel díszített teveszőr köntösről, ezüstveretű késről, cobolyköpenyről, hiúzprémes kabátról, öt vég finom vászonról, sárga sarukról, görög könyvekről, ezüstkannáról és török szablyáról is. A lista az említett sokszorosa, csak néhány érdekesebb és a korra jellemző tárgyat soroltunk fel róla. Előkerült még két korbács(!), két gyönggyel díszített kereszt, három

---

⁶ Szécsi (II.) Tamás (1403–1448), Szécsi Miklós tárnokmester ötödik fia. 1424-ben Lendva hercege (Dux de Limbach), 1439-ben Zala, majd Vas, 1444-ben Komárom, 1448-ban Zala, Vas és Komárom vármegyék főispánja. A rigómezei csatában esett el.

aranyba foglalt drágakő, továbbá – hogy némi komikuma is legyen az esetnek – két olyan díszes kereszt is, amelynek a bizánci császár követségéből nem akadt gazdája.⁷

Ezt a fenti történetet a magyar történettudomány mintegy 120 éve ismeri, minthogy az oklevél szövege a zalai oklevéltárban 1890-ben megjelent.⁸ Azt gondolhatnánk, hogy az eset itt véget is ért, a banditákat elfogták és meglett az elrablott holmi. Jelen írás azonban más szempontból foglalkozik az esettel, amelyben döntő szerepet játszhatott egy-egy informátor jelenléte is.

A rablótámadás aligha lehetett útonállóknak spontán akciója. Maróti Jánosnak, a déli vidék biztonságáért felelős bánnak tudnia kellett a követség érkezéséről. Az a tény, hogy a rablott kincseket lepecsételt ládában egy plébános őrizetére bízva találták meg, szintén arra utal, hogy nem országúti banditacselekményről volt szó. Nagy kérdés, miként derült ki, hogy az Alföldön elkövetett bűncselekmény tetteseit, illetőleg az elrablott tárgyakat Zala vármegyében kell keresni? Erre csak egyetlen válasz kínálkozik: ugyancsak egy informátor. Ha feltételezzük is, hogy Pálóczi György esztergomi érsek, meghallgatva az ingben, gatyában eléje járuló követek panaszait, még pünkösöd napján ki is adta az utasítást, akkor is több mint bravúr, hogy a vasvári káptalan már június 15-én eredményes nyomozásról számolt be.

A rablótámadás, amennyire rekonstruálható, május 10-e körül történhetett. Tekintetbe véve a közel 200 km-es távolságot minimálisan négy-öt napot számíthatunk az Abád és Buda közötti út megtételére. Feltételezve, hogy a rablók nem mutatkoztak be a küldöttségnek (ami nyilvánvaló), Crispius már csak a vizsgálat eredményeként értesülhetett arról, hogy a tettesek Maróti János emberei voltak.⁹ Ezek után jutottak arra a következtetésre, hogy az elrabolt holmi Bödei István nemes házában van elrejtve, amit Bödei István felesége letagadott. Az ispán kérésére kiküldött hites személy jelentette, hogy kiszálltak Bödei Sagud-i házába (Zala vármegye), és miután ott nem találtak semmit, tovább mentek Kuthuszyenthmarton possessióba, és annak Szent Márton tiszteletére épített egyházában a „görögök” két könyvét, egy kisebbet és egy nagyobbát, viaticumot a Szent Szűz képével, tres particulas argenti, argentum. wlgo Chapo, duo cochliaria argentea és a többi név szerint felsorolt értékeket találtak. A plébános közlése szerint ezeket Bödei István pecsétjével lepecsételve annak felesége adta át neki az egyházban leendő elhelyezésre.¹⁰

⁷ Részletesen: MORAVCSIK, 1961.

⁸ NAGY-VÉGHÉLY-NAGY, 1890. II. köt. 482–485.

⁹ Maróti familiárisai nem voltak szemérmesek. Se szeri, se száma hatalmaskodásaiknak. 1411. december 18. Bodrog vármegye közgyűlése bizonyítja, hogy Maróti János volt macsói bán megbízásából a Bodrog vármegyei Asszonyfalváról Bátmonostori László 35 ökrét és egy lovát elhajtották. MNL OL DL 79 075. 1417-ben Szerém vármegye birtokosai a királyhoz fordultak panaszaikkal, amelyben azt kérik, szólítsák fel Maróti János embereit, hogy „igényeik érvényesítését, ne foglalással, hanem jogi úton keressék. ZSO, 1999. VI. köt. 555.

¹⁰ MNL OL DL 92 834.

Nem lebecsülendő tehát ez a gyors nyomozási teljesítmény, még akkor sem, ha nem kétséges, hogy a hiteleshelyi vizsgálatokat megvizsgálva azt láthatjuk, hogy a káptalanok és a konventek általában egy hónapon belül elvégezték a rájuk bízott feladatokat. De továbbra is fennáll a kérdés: honnan tudták, hogy az abádi rablás tetteseit hol kell keresni? Nem bizonyított, csupán valószínű, hogy a háttérben gyors informátorok dolgoztak: akkor is, amikor a rablók tudták, kiken érdemes rajtaütni, de akkor is, amikor a király utasítására az ügyet sikeresen felgöngyölítették.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Levéltári források

MNL OL Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Bp.)
DL Diplomatikai levéltár

2. Kiadott források

NAGY-VÉGHELY-NAGY

1890 *Zala vármegye története. Oklevéltár. II. köt. 1364–1498.* Szerk.: NAGY IMRE-VÉGHELY DEZSŐ–NAGY GYULA. Bp., 1890.

ZSO

1999 *Zsigmondkori oklevéltár. VI. köt. 1417–1418.* Szerk.: MÁLYUSZ ELEMÉR. Bp., 1999. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai. Forráskiadványok)

3. Szakirodalom

KUBINYI

2005 KUBINYI ANDRÁS: A várnegyed és környéke középkori helyrajza *Budai bortizedjegyzékek a 16. század első harmadából.* Szerk.: SZAKÁLY FERENC–SZÜCS JENŐ. Bp., 2005. (História Könyvtár. Okmánytárak, 4.) 11–33.

SZÁNTÓ

1983–1987 SZÁNTÓ KONRÁD: *A katolikus egyház története.* I–III. köt. Bp., 1983–1987.

MORAVCSIK

1961 MORAVCSIK GYULA: Bizánci császárok és követeik Budán. *Századok*, 1961. 6. sz. 832–847.

ZOLNAY

1977 ZOLNAY LÁSZLÓ: *Kincses Magyarország.* Bp. 1977.

A KATONAI HÍRSZERZÉS 1848–1849-BEN

A szabadságharc története során a két fél felderítése és hírszerzése inkább kudarokat, mint sikereket mondhatott magáénak. Az első ok magában a konfliktus természetében rejtett. Amikor októbertől megindult a katonai ellenforradalom, a szembenálló felek rengeteg lényegi információval rendelkeztek egymásról. A magyar hadügyi vezetés tisztában volt az ellenséges hadsereg felépítésével, alakulatainak létszámával, harceljárásaival, az országban állomásozó csapatok elhelyezésével. (Jellemző tény, hogy ezekben az években – és még ezt követően is hosszú évtizedekig – az európai államok alakulatokra lebontva nyomtatásban tették közzé katonai névtáiraikat, azaz, pontosan lehetett tudni, hogy egy gyalog- vagy lovasezred tisztikarát kik alkotják.) A magyar tábornokok általában személyesen is ismerték a szembenálló hadvezéreket.

A másik fél hasonlóan tisztában volt a magyar hadvezetés rendelkezésére álló reguláris erők nagyságával, fegyverzeti helyzetükkel. A bizonytalansági tényező itt már nagyobb volt, hiszen az 1848 őszi magyarországi hadseregszervezés és a fegyvergyártás eredményeiről már nem ismertek pontos adatokat. A cs. kir. hadseregben minden egyes tisztról és közlegényről részletes szolgálati leírás és viseleti jegyzék készült, tehát elvileg a magyar katonai vezetés valamennyi fontos személyiségéről rendelkezésre állt ilyen. Ám ezt az előnyt jelentősen csökkentette az a tény, hogy a magyar tisztek többsége korábban alacsony besorolásban működött, így ezekből az adatokból nemigen lehetett következtetni tényleges hadvezéri képességeikre. Ugyanakkor érdekes, hogy az 1848 előtt létező birodalmi besúgó- és cs. kir. katonai hírszerzői hálózat 1848 tavasza után összeomlott vagy szétszilálódott: nincs ugyanis nyoma annak, hogy a besúgók tovább folytatták volna tevékenységüket.¹

A konfliktus természetéből következően egyik fél sem tudott informátorokat beépíteni a másik döntési központjaiba, és ez a korabeli tisztírt értékrenddel is ellenkezett. Az 1848. decemberi, 1849. januári kilépési hullám következtében a cs. kir. hadvezetés több száz értékes adathoz juthatott volna, de – meglehetősen bornírt módon – a kilépett tisztek elleni eljárásokat fontosabbnak tartotta, mint a tőlük nyerhető információkat. Tudomásunk szerint a magyar sajtót sem használták fel ilyen célokra, holott – főleg az 1848. december végéig terjedő időszakban

¹ A reformkori hírszerzői, besúgó- és kémhálózatról sok hasznos, noha rendszertelen adatot tartalmaznak Takács Sándor munkái: TAKÁCS, 1929/a; TAKÁCS, 1929/b; TAKÁCS, 1930; TAKÁCS, 1932. Ld.: még: WELLMANN, 1978; PAJKOSSY, 1997; PAJKOSSY, 2006 (a vonatkozó szakirodalom teljes felsorolásával). A reformkori titkosrendőri jelentések egy része kivonatos közlésben vagy fordításban megjelent. Ld.: KOSSUTH-SZÉCHENYI, 1930. I. köt. 693–715.; II. köt. 1030–1043.; SZÉCHENYI, 1937. 659–709. Ld.: még: MOLNÁR, 1993. A katonai hírszerzői szolgálat gyengeségeit mutatja, hogy a budai főhadparancsnokság által március 16-án az előző napi pesti forradalomról írott jelentésében a „12 pont” pontjait sem tudta helyes sorrendben és korrekt fordításban közölni. Magyar fordításban közli: HERMANN, 1998.

– a haditudósítások gyakran pontos kimutatásokat közöltek az egyes hadtestek összetételéről. A délvidéki Péterváradot körülzáró, Laval Nugent tábornagy vezette hadtestet a várban lévő volt cs. kir. tisztek és más, korábban cs. kir. szolgálatban állt személyek 1849. február–márciusban szinte mindenről tájékoztatták, ugyanakkor az ostromlók ezeket a híreket nem tudták felhasználni.²

A két fél jobbra a kémkedés és a hírszerzés hagyományos és csekély hatékonyságú módszereire volt utalva. Ezek részint kisebb lovassági különítmények kiküldésére, az általuk átfésült terület lakosságának kihallgatására, részint a másik fél által megszállt területekről érkező utazók, kereskedők kihallgatására korlátozódott. Értékes adatokat nyújthattak a magyar fogságból kiszabadult katonák vallomásai is.³ Más volt a helyzet Erdélyben, ahol a szász városok rendszeresen tájékoztatták a cs. kir. csapatokat a magyar hadmozdulatokról.⁴

A magyaroknak a nemzetiségi főkelőkkel folytatott harcok során nemigen volt lehetősége a titkos hírszerzői módszerek alkalmazására. Csupán kisebb egységek jelentéseire, vagy a menekült lakosság adataira lehetett számítani. Ezzel ellentétben a szerb és román főkelők jól kiépített hírszerzéssel rendelkeztek, hiszen a vegyes lakosságú területeken valamennyi szerb vagy román lakos potenciális informátor is volt. Erre jó példa a szerb felkelők 1848. december 15-i jarkováci szerb rajtaütése, amikor a magukat békésnek tettető helyi szerb lakosok az éj folyamán értesítették a szerb hadvezetést, miszerint a beszállásolt magyar dandárt könnyen megsemmisíthetnék, és a beérkező szerb csapatokkal összefogva, együttesen támadták meg Damjanich János ezredes honvédeit.⁵

A többi hadszíntéren a hírszerzői módszerek teljes skáláját megtaláljuk. A hírszerzés irányítása – kivéve a katonai felderítési módszerek alkalmazását – a polgári vezetés köréhez tartozott. A megyei és városi tisztviselők a kormánybiztosoknak küldték jelentéseiket, és e kormánybiztosok utalták a kémiszolgálathoz szükséges pénzeket is. A beérkező tudósításokat ők továbbították a katonai parancsnokságoknak. Ugyanakkor ők végezték el a hírek első szűrését is. A bőbeszédű, de érdemi adatokat nem tartalmazó leveleket és jelentéseket visszatartották, vagy csak kivonatukat közölték a vezérekkel.⁶

² ÖStA HHStA KA AFA 2-tes Reservekorps unter Nugent. Karton 1889–1891.; uo. Nachlässe. b/1295. Nachlaß Nugent. Karton 2187–2188.

³ A Buda bevételével kapcsolatos ilyen vallomások jelentős részét közli: DEZSÉNYI, 1961; AGGHÁZY, 2001. II. köt. 148–149., 224–225., 241–242., 268–272., 298–303., 351–355. Egy 1849. szeptember folyamán Komáromból szabadult cs. kir. százados vallomását közli: TEPPERBERG–SZIJJ, 2005. 701–702. Magyar fordításban: FARKAS–BÖHM–CSIKÁNY, 1998. 233–234.

⁴ Ezek megtalálhatók: ÖStA HHStA KA AFA Karton 1918–1925. Armeekorps in Siebenbürgen unter Puchner, Clam-Gallas und Gedeon.; Karton 1928–1929. Brigade unter Gedeon. 1848–1849.

⁵ OLCHVÁRY, 1901. 107–113.

⁶ A hírszerzői jelentések típusai jól megfigyelhetők a felső-tiszti hadtest, illetve a Kmety-hadosztály kiadott iratanyaga alapján. DÉR–HAJAGOS, 2002; DÉR–HAJAGOS–HERMANN, 2004; ANDRÁSSY, 1981 (elég sok félrefordítással); HERMANN, 1999/a; HERMANN, 1999/b. A szabadságharc egész időszakából közül néhány ilyen jelentést: BÖHM–FARKAS–CSIKÁNY, 1998.

A katonai hírszerzés csődjére mindkét oldalon jelentős számú példát hozhatunk fel. A dunántúli hadszíntéren 1848. november eleje után rendszeresen érkeztek hírek az ellenséges támadásról, de a tényleges offenzíva teljesen váratlanul érte Görgeit.⁷ Észak-Magyarországon Franz Schlik altábornagy hadtestének támadása is hasonló meglepetést okozott 1848 decemberében. A magyar hadvezetés ugyanis nem Sáros, hanem Trencsén megye irányából várta támadását.⁸ Ugyanilyen csőd eredménye volt az 1849. június 28-i győri vereség, amikor a magyar hadvezetés csak két nappal a támadás előtt érzékelte, hogy Julius Haynau tábornagy, cs. kir. fővezér átcsoportosította csapatait a Duna jobb partjára.⁹ Az orosz hadseregről pedig 1849. július végéig nem sikerült hozzávetőleg pontos adatokhoz jutni.

1849 elején viszont a cs. kir. felderítés mondott csődöt. A Tisza mögött álló magyar csapatokról nem tudott adatokat szerezni, a tavaszi hadjáratban pedig a magyar hadvezetés kétszer is megtévesztette a cs. kir. főparancsnokot. De a hírszerzés csődjét jelentette Klapka 1849. augusztus 3-i kitörése is. Ekkor – a magyar kézre került diszlokáció mellett – az okozta a gondot, hogy a hírszerzés a tényleges létszámnak csupán egyharmadára becsülte a komáromi várórséget. Az orosz hírszerzés ugyanilyen rosszul vizsgázott a júliusi felvidéki hadjáratban vagy a Bem elleni hadműveletekben. Az orosz emlékiratok és hadijelentések egyébként rendszeresen panaszkodtak amiatt, hogy Magyarországon nem lehet kémekhez jutni.¹⁰

A hírszerzők tehát inkább regisztrálták, mintsem előre jelezték az eseményeket. Így legjobb esetben is csak taktikai előnyökhöz juttathatták hadseregüket. A háborút végső soron a katonai erőviszonyok döntötték el. Az elfogott kémekkel és hírszerzőkkel mindkét fél kíméletlenül járt el: főbe lőtték vagy felakasztották őket. 1848. szeptember 30-án Görgei Artúr őrnagy azért akasztatta fel Zichy Ödön grófot, mert az feltételezhetően titkosfutár-szolgálatot teljesített a horvát inváziós hadsereg két oszlopa között.¹¹

A magyar oldal hírszerzéséről meglehetősen esetleges adattal rendelkezünk, miután a Hadügyminisztérium táborkari (vezérkari) osztályának – amelyhez a hírszerzés is tartozott – iratanyaga nagyjából elpusztult vagy lappang, és az egyes hadseregek vezérkari irodáinak iratanyaga is igen hiányos. Sokkal több adatunk van a cs. kir. hadsereg hírszerzéséről, noha – tudomásunk szerint – erről sem készült összefoglaló tanulmány. Ugyanakkor az egyes hadseregek és hadtestek iratanyagában rengeteg ilyen jellegű jelentéssel találkozunk. Alfred zu Windisch-Grätz fővezérségének időszakában 1849 februárjáig a főhadiszálláson, a beérkezett hírszerzői jelentések alapján, rendszeresen készültek napi összefog-

⁷ GÖRGEI-KOSSUTH, 2001. passim. Görgei Artúr nevét magam az eredeti alakban, ahogyan a korábbi munkáimban is, a fenti formában használok. H. R.

⁸ BORUS, 1975. 61–62.

⁹ GÖRGEY, 1888. 618–631.

¹⁰ ROSONCZY-KATONA, 1988. passim.

¹¹ Az ügyre ld.: GÖRGEY, 1980. 45–52.; HERMANN, 1994. 5–19.

lalók, ezek a későbbiekben meglehetősen esetlegessé váltak, és csak 1849. április-május fordulóján, Ludwig Welden tábornagy fővezérsege során találkozunk néhány hétig újra ilyenekkel.¹² Julius Haynau tábornagy fővezéri ténykedése alatt ilyenekről nem tudunk. A Délvidéken a 17–18. század fordulóján kiépített katonai határőrvidéki rendszer miatt bejáratott volt a helyi ügynökök rendszere, akik rendszeresen tájékoztatták parancsnokaikat a történelekről, időnként igen-igen elrugaszkodva a valóságtól. E jelentések nyomtatásban több ezer oldalt tennének ki, és miután térben az egész történelmi Magyarországra, időben az 1848 júniusától 1849 októberéig tartó időszakra terjednek ki, ekkora terjedelemben vázlatosan sem lehet valamennyi fontos vonatkozásukat ismertetni.¹³

Jellasics inváziója után a horvát és cs. kir. tisztek a miatt panaszkodtak, hogy a dél- és nyugat-dunántúli zsidó lakosság mindent megtesz a népfelkelés kirobantása érdekében, pénzzel és agitációval egyaránt. A cs. kir. hírszerzői jelentések és belső tájékoztatók mindvégig és hadszíntértől függetlenül a szabadságharc legkövetkezetesebb támogatói közé sorolják a zsidókat. Állandó bennük a panasz, hogy a zsidó kereskedők folyamatosan szállítanak a magyar hadsereg számára.

A két fél hírszerzését 1848–1849-ben állandó kudarcok jellemezték. A magyar oldalon ez még érthető, a cs. kir. csapatoknál azonban jóval kevésbé. Hiszen itt egy több évszázada működő hadseregről volt szó, amelynek – a cs. kir. titkosrendőrség korábbi hálózata révén – bizonyosan voltak Magyarországon ügynökei. A magyar hadsereg hírszerzése jóval esetlegesebb volt. A hírszerzői hálózat kiépítése csak 1848 októberében kezdődött meg, de 1849 nyaráig nem jött létre országos hálózat. Ebben a helyzetben igen sok volt ezen a téren is az esetlegesség. A magyar hadsereg főleg az ellenséges területről érkezett utazóktól, kereskedőktől, újságokból igyekezett hírekhez jutni. Hasonlóan a cs. kir. hadsereghez, a honvédseregben is voltak alkalmi vagy állandó ügynökök. Ezeket kezdetben nem a katonai parancsnokságok, hanem a kormánybiztosok küldték ki és fizették. Miután a kutatás e tekintetben még eléggé az elején tart, az általam ismert adatok alapján úgy tűnik, hogy gyakoribbak voltak az egy alkalomra szóló megbízások, mint a rendszeres alkalmazás. Ennek nyilván az is lehetett az oka, hogy az ellenséges területre történő utazást egy-egy alkalommal még csak-csak igazolni lehetett, de a rendszeres utazgatás egy idő után nyilván a cs. kir. hatóságoknak is szemet szúrt volna. Az ellenséges területre történő belépés könnyebb volt azokon a pontokon, ahol nem volt komoly földrajzi akadály (pl. folyók, magasabb hegyláncok), és ahol nem álltak egymással szemben komoly erők (ilyen volt a szabadságharc 1848 őszi, kora téli időszakában pl. Sopron és Vas megye).

¹² ÖStA HHStA Kriegsakten. Karton 445. Acten bereffend den Armeecommandanten in Ungarn FZM Baron Welden, 1849. április 2.–1849. május 29. u[nd] o[hne] D[atum].

¹³ Az 1848. május közepe és szeptember eleje közötti horvát jelentéseket ismerteti: HERMANN, 2008.

Lakner Ferenc mérnököt, nemzetőr hadnagyot november elején Niczky Sándor, Sopron megye kormánybiztosa küldte ki Stájerországba. Lakner november 9-én érkezett Grazba, ahol csak kevés, többnyire újonc, olasz nemzetiségű katonát talált. Másnap, 10-én egész nap a városban járkált, mert azt hallotta, hogy Bécsből Grazon át Pettauba katonákat szállítanak; de ez csak puszta hír volt. Egy olasz tizedestől megtudta, hogy a Laval Nugent táborszernagy vezette cs. kir. erők nyolc gyalogzászlóaljból, 600 lovasból és 12 lövegéből állnak. November 11-én reggel 7 órakor továbbutazott Marburgba, ahol egy fogadóban három szerezsánt látott, akik szállást jöttek csinálni a Bécsből érkező 860 főnyi szerezsán-alakulatnak. Ezek a délután fél 6 órakor érkező szerelvénnyel meg is jöttek. Lakner itt hallotta Perczel november 8-i friedauai győzelmének hírért is. Marburgból aznap délután vasúton továbbutazott Kranichsfeldig, majd onnan kocsival Pettauba. Itt egy vértesezredet talált, és sok mindent megtudott. Pettauból szeretett volna Csáktornya felé továbbmenni, de az örök nem engedték. Ezért úgy döntött, hogy visszamegy Grazba. November 12-én Pettauból Kranichsfeld felé tartva, útközben szembetalálkozott a már említett szerezsán-csapattal. A postakocsin több, korábban Eszéken szolgált cs. kir. tiszttel találkozott, akiktől megtudta, hogy kénytelenek voltak elhagyni az erődöt, mert különben a legénység, mint schwarzgelbeket, agyonszurkálta volna őket. Grazban ismét azt hallotta, hogy újabb határőrcsapatok érkeznek Bécsből, de november 13-án reggel 10 óráig ez nem történt meg. Aznap délben elhagyta Grazot, és így érkezett meg november 14-én délután 2 órakor Körmendre. Miután a tapasztaltakat a Mura mentén állomásozó Perczel Mór vezérőrnaggyal is közölni akarta, a szerzett adatokat levélben írta meg egy Paritás (sic!) nevű ismerősének; nyilván azzal a szándékkal, hogy az a jelentést továbbítsa Niczkynek. Niczky a jelentést november 16-án, illetve 17-én megküldte Kossuthnak, illetve Csány Lászlónak, a fel dunai hadsereg kormánybiztosának; Kossuthtól egyben kérte Lakner megjutalmazását, „ki ezen küldetésében a fejét kockáztatta.”¹⁴

Fürst Dávidot Lukinich Mihály, Sopron megye kormánybiztosa küldte ki Kapuvárról az alsó-ausztriai csapatmozgások megfigyelésére. Fürst 1848. november 20-án indult el Kapuvárról. November 21-én reggel fél 7 órakor a Vas megyei Landecknél kelt át az osztrák határon. Innen Tattendorfon és Draskirchenen keresztül Baden bei Wienbe érkezett, majd útját folytatva, Schönbrunnban egy fogadóban szállt meg. Útközben különböző híreket hallott Windisch-Grätz tábornagy hollétéről, mire november 22-én bement Schönbrunnba és megtudta, hogy Windisch-Grätz kétségkívül itt tartózkodik. Útközben azt hallotta, hogy az osztrák sereg útközetre készül, erről maga is meggyőződött Schönbrunnban, mert azt ottani katonaságot készültségben találta. „Schönbrunnban, mint bizonyosabb, hírlik, hogy Windisch-Grätz folyó hónap 25-kén vagy 26-kán Sopronban [sic!] tízezer embert küld, és mintényt beszélnek, miszerint [Carlos] Auersperg [altábornagy, volt bécsi helyőrségparancsnok] még a múlt héten

¹⁴ A jelentést közli: HERMANN, 1992. 232–233. Niczky két jelentését közli: HERMANN, 1993. 371–372.

többnyire horvátokkal Markburkba [Marburgba] indult Nugenttal [Laval Nugent tábornaggyal] csatlakozandó és közös erővel Perczel táborát megtámadandók. Hallotta, mint bizonyosat, hogy az országnak Windisch-Grätz, Auersperg, Simonich [Balthasar Simunich altábornagy] és Urbán [Josif Miloslav Hurban szlovák nemzeti vezető] általi egyszerre megtámadtatása folyó hónap 26-kán fog megtörténni.”

November 22-én Bécsbe ment, ahol „szorgos fürkészkedés után mindenféle, a most leírt támadási intézkedésekről értesült.” Amikor aznap délután elhagyta Bécsset, 32, pallókat szállító szekeret látott, amelyek Schwechat felé haladtak. A fuvarosoktól megtudta, hogy a határon lévő Bruck an der Leitha az úticéljuk (a pallókat nyilván hídverési céllal szállították oda). Szintén november 22-én késő este látott két vasúti szerelvényt Bécsújhely felé menni, az egyik nyolc, a másik 12 vagonnal szállított gyalogságot. Bécsből Schwechat felé akart menni, „de nem volt szabad”; így nem látta, csak hallotta, hogy Schwechat, Fischamend és a többi környező község annyira tele van katonasággal, „hogy egy-egy gazdánál húsz is tanyáz.” Még aznap este Bécsújhelynek vette útját. Útközben 230 vasassal (vértessel vagy dragonyossal) találkozott, akik Bécs felé pótlovakat kísértek. Bécsújhelyen találkozott két diákkal, akik korábban a bécsi Akadémiai Légióhoz tartoztak. Tőlük is azt hallotta, hogy a Windisch-Grätz vezette osztrák tábor november 26-án készül ütközetre, Jellačić pedig Bécsben marad. Bécsben komoly erősítési munkák is folynak. A katonák tőle is kérdezték, hogy ekkora a magyar haderő, „s midőn nekik azt felelte, hogy Magyarhonban a katona igen sok, s mindegyre szaporodik, – látta az ottani katonaság arcán a félelmet.” Fürst jelentéséből az volt érzékelhető, hogy a cs. kir. főszereg támadása egy időben következik be, súlypontja pedig a Duna jobb partján, a Lajta mentén lesz (ahogyan egyébként valóban történt is). A jelentést Lukinich Mihály kormánybiztos mind Kossuthnak, mind Csány Lászlónak, a feldunai hadsereg kormánybiztosának továbbította.¹⁵

November 24-én Szíjjártó Ferenc körmendi ügyvéd juttatott el egy jelentést Kossuthhoz. Ebben beszámolt arról, hogy aznap délben érkezett meg Grazból Körmendre egy Vincenz Merten nevű csehországi, de két éve Körmenden élő német vargamester, aki Grazban találkozott Franz Deym gróffal, a 9. huszárezred volt ezredesének inasával, akitől, „mint pajtásától”, értékes hírekhez jutott. Eszerint Laval Nugent tábornaggyal egy dragonyos-századdal, valamint „számos gatyás horvát csordával” Grazban van, ahol 8-10 nap múlva 12 000 főnyi haderő összpontosul, amellyel Fürstenfeld felől fog betörni Magyarországra. Windisch-Grätz terve az, hogy ezzel egy időben Csáktornya felől Zala megyébe, Pozsony felől Sopron megyébe, végül két (meg nem határozott) irányból Pest felé törnek be; azért két irányból, hogy a népfelkelés ne siethessen a főváros segítségére. A stájerországi lakosságot közben azzal ámitják, hogy a magyar

¹⁵ MNL OL H 103. Iktatott beadványok. No. 777.; MNL OL H 2. Kossuth Polizei Akten 480. (Kossuthnak).

hadserg akar betörni Stájerországba 30 000 emberrel, ami azért is hihetőnek tűnt, mert a magyar kormányzat időközben megtiltotta a gabonakivitelt Stájerországba. Végül, egy százados állítólag azt írta Windisch-Grätznek, hogy ne sokáig halassza a Magyarországra való betörést, „mert nálunk a csehországi fegyverkészítő házhoz hasonló lévén, ha késik, Magyarország tavaszig győzhetetlen lesz.” Végül tudatta, hogy a grazi diákság „mellettünk áll, csak felszólításra vár.” Szíjjártó a jelentés további részében egy erélyes kormánybiztos kinevezését javasolta a Fürstenfeld felőli határszélre, valamint csapaterősítések küldését kérte, illetve indítványozta, hogy a stájerok megnyugtására egy hírlapi nyilatkozatot kellene közzétenni a grazi hírlapokban arról, hogy Magyarországnak nincsenek támadó szándékai.¹⁶

Lakner, Fürst vagy Merten jelentései eseti jellegűek voltak. Ugyanakkor a kormánybiztosok, illetve a hadtest- és hadsereg-parancsnokok állandó hírszerzőkkel is rendelkeztek. Az általunk ismert töredékes adatok alapján úgy tűnik, hogy ezek egyike sem volt katonai státuszú személy, noha egy részüket a hadtestek pénztárából fizették. Miután a hadügyminisztérium tábornoki osztályának anyaga – ahogyan említettük – elpusztult vagy lappang, és az egyes hadtest- és hadsereg-parancsnokságok hírszerzési anyaga is erősen hiányos, a hírszerzés rendszeréről és személyi összetételéről nehéz pontos képet adni. Jellemző tény, hogy pl. Görgei 1849. január 15. és június 28. közötti tábornoki kézipénztárának kimutatásában kémeknek adott pénzzel egyetlen egyszer, március 14-én találkozunk; igaz, ez viszonylag jelentős összeg, 70 forint. Ezen kívül titkos kiadás egyetlen alkalommal, május 6-án szerepel a pénztárkönyvben: Aulich Lajos vezérőrnagy kapott 50 forintot.¹⁷ Bem tábornok 1849. február 24. és március 27. közötti pénztárkimutatásában egyetlen alkalommal szerepel egy kémnek „felpénzül” adott öt pengő forint.¹⁸ A legtöbb ilyen jellegű jelentés a feldunai hadseregtől az 1848. november és december közötti időszakból maradt fenn, és ebből az időszakból tudunk a legtöbb hírszerzőről és titkosfutárrol is. Hozzáteendő, hogy pl. a fegyvercsempészettel vagy titkosüzenetek kézbesítésével megbízott személyek is vezettek hírszerzői tevékenységet.

Kriskó Ignác

Közéjük tartozott Kriskó Ignác (vagy Ignatz Kriskó), akiről szinte alig tudunk valamit. Egy Kossuthnak írott jelentésében kifejezte abbéli reményét, hogy Kossuth – szolgálatai jutalmául – az ország polgárai közé emeli őt, aminek alapján feltételezhetjük, hogy nem volt magyar állampolgár. Ezt megerősíthetné az,

¹⁶ Közli: HERMANN, 1992. 233–234. A fürstenfeldi csapatösszevonásokról két nappal korábban, november 22-én már Vidos József és Békássy Imre kormánybiztos is értesítette Csány Lászlót, illetve az Országos Honvédelmi Bizottmányt. A két jelentést közli: HERMANN, 1995. 85–86.

¹⁷ HERMANN, 1997.

¹⁸ JAKAB, 1884. 255.

hogy jelentései többségét németül írta. Egyetlen fennmaradt magyar nyelvű jelentése viszont korrekt magyar nyelvhasználattal íródott, azaz inkább az tűnik valószínűnek, hogy Kriskó zsidó vallású lehetett (ami egyébként nem volt ritka a kémek körében).

November 16-án Csány azt jelentette Kossuthnak, hogy Kriskót Bécsbe küldte.¹⁹ Másnap arról értesítette Kossuthot, hogy „ezer hazugságokkal ostromoltunk, senki nem hoz biztos hírt az ellenség tervéről, küldözöm a kémeket eredmény nélkül”; most Kriskótól várja „az alapos értesítést, ez a közvélemény szerint nem legjobb hitelben áll, de pfiffig [furfangos] a lehetőségig, ő keresztül fogja magát dolgozni, még az éjjel vehetem tudósítását.”²⁰ November 20-án arról írt, hogy „Kriskó Bécsből még vissza nem tért, nem is tudósított, talán szegényt elfogták.”²¹ Másnap örömmel közölte Kossuthal, hogy Kriskó megjött, „a bécsi eseményekről borzasztókat beszél, de viszonyainkat illetőleg semmi újat. Szerintem Szirmay, Ragályi, Hettyey [a forradalom alatt Bécsben ragadt magyar képviselő] szabadok de velük nem találkozott.”²²

December 13-án Csány Kriskó egyik jelentésére hivatkozva közölte Kossuthal, hogy a Prinz Emmánuel által külföldről behozandó fegyverszállítmány átkeelési pontján „most katonaság nem létezik, rendelendünk oda.”²³

December 10-én Kriskó valójában Karl Freischeisen alezredes csapatainak erejéről és csácai állásáról küldött jelentést Görgeinek, 11-én pedig egy újabb jelentésben sürgős csapaterősítések küldését kérte Vágújhelyre.²⁴ Csány december 17-én valószínűleg e jelentés alapján közölte Kossuthal, hogy „Kriskó Vágújhelyen van, katonaságot kér.”²⁵ Csány Győrből december 22-én Kriskó újabb levelére hivatkozva tudatta, hogy „Kriskó tele szegén panasszal.” Csány ugyanakkor attól tartott, hogy Prinz felültette őket a fegyverszállítással.²⁶ Ugyanezen a napon levelet írt Kriskónak is, amelyben örömét fejezte ki a felett, hogy Kriskó „állásának és a reá ruházott bizodalomnak megfelelt”, és reményét fejezte ki, hogy „Prinz a csomót megoldandja.” Kriskóval egyetértett abban, hogy a cs. kir. hatóságok által elkobzott fegyverek „miénk nem lehetnek.” Ezek után nincs más hátra, mint hogy Kriskó „még néhány napokig, további rendeletig, vagy amíg az ellenség hozzánk csatlakozásukat lehetlenné nem teendi, maradjon Vágújhelyben, és várja be Prinzt, s használja az ottani katonai erőt legjobb belátása szerint a fegyverek behozatala eszközlésére, ha a katonaság az események miatt onnén elvonulni kénytelen nem leend, mi a lehetségek közé tartozik.” Értesítette Kriskót, hogy a feldunai hadsereg elhagyta Pozsonyt, de néhány napig biztosan

---

¹⁹ Közli: CSÁNY, 1998. II. köt. 34.

²⁰ Uo. 35–36.

²¹ Uo. 45.

²² Uo. 47.

²³ Uo. 91.

²⁴ MNL OL P 295. b/31. fasc. Ikt.kv. No. 226–227.

²⁵ Közli: CSÁNY, 1998. II. köt. 102.

²⁶ Közli: Uo. 109.

Győrben marad. Küldött 200 forintot Kriskónak, és felszólította Jeszenák János bárót, Nyitra megyei főispánt és kormánybiztost, hogy mindenben legyen Kriskó segítségére.²⁷

Kriskó december 27-én, Komjáton jelentkezett Jeszenáknál, és arra kérte, hogy sűrösse meg Csánynál „a neki szóló, s két futár által vitt, de kezéhez nem jutathatott” fő-kormánybiztosi levél elküldését.²⁸ Másnap, december 28-án Nyitráról írt Csánynak. Ebben tudatta, hogy az ellenség kétszer megszalasztotta, így kénytelen egy harmadik átkelőt keresni, „melyen titkos feladatot véghezvihetem.” A levél szerint a második határátkelési kísérlet alkalmával a határőrök rálöttek, és eltalálták a bal kulcsontját, de amíg Csánytól ellenkező utasítást nem kap, nem hagyja el a helyét, és Nyitrán marad. Jelentése szerint „a titkos feladathoz megkívántató katonai erő eddig ott, a fennérített harmadik passzuson tanyáz” – ami nyilván a Jablunkai-hágó lehetett. Közölte, hogy az éppen most kapott hírek szerint az ellenség Trencsénből és Vágújhelyről visszavonul, és Lipótvár felé tart. Tudatta, hogy az Ordódy Kálmán őrnagyhoz, Lipótvár parancsnokához küldött futárokat Nyitrán találta, és segítséget nyújtott nekik, annak érdekében, hogy a levéllel bejussanak az erődbe.²⁹ Utolsó ismert jelentését Vágújhelyről küldte a feldunai hadtest parancsnokának, amely szerint a legszélső előrsparancsnok jelentése alapján az ellenség Galgócról ismét Nyitra felé vonul.³⁰ További sorsáról nem tudunk semmit. Elképzelhető, hogy a cs. kir. csapatok fogságába került, és rövid úton végeztek vele. A pozsonyi és a pesti cs. kir. hadbíróságok anyagában nincs róla adat.

A lengyel–zsidó kém – Josef/Józef Rosowitz

A szabadságharc „hivatásos” hírszerzői (kémjei) közül a legtöbb adattal Rosowitz Józsefről (Josef/Józef Rosowitzeről) rendelkezünk. Rosowitzról tudjuk, hogy zsidó vallású lengyel volt, aki állítólag hadnagyként szolgált az 1830–1831. évi lengyel szabadságharcban.³¹ Az 1848. augusztus–szeptember folyamán a fővárosban – a Kossuth kezdeményezésére alakult – Kossuth-, majd Hunyadi-szabads csapatban kezdte meg katonai szolgálatát 1848 őszén.³² Októberben Szalay László alezredes bízta meg Jellačić táborának kikémlelésével. Rosowitz kezdetben szabódott, mondván, hogy a világ minden kincse sem éri meg az

²⁷ Közli: Uo. 111.

²⁸ Jeszenák levele Csányhoz. Komját, 1848. december 27. MNL OL H 103. Nem iktatott beadványok, dátum szerint.

²⁹ Kriskó levele Csányhoz. Nyitra, 1848. október 28. MNL OL H 103. Nem iktatott beadványok, tévedésből, a dátum „X-ber jelölése miatt” az 1848. októberi iratok között.

³⁰ MNL OL P 295. b/31. fasc. Ikt.kv. No. 423.

³¹ Ld.: erre Szalay Lászlóhoz, a Hunyadi-szabads csapat parancsnokához intézett levelét. Közli: V. WALDAFEL, 1965. 493–495.

³² A csapat történetére ld.: URBÁN, 2009.

akasztófát – merthogy a kémeket így büntették.³³ Október 2-án későn este indult el Pestről, és Óbudán át Zsámbékra utazott, ahol azt hallotta, hogy az ellenség Móron van. Innen Bián és Bicskén át Németházára sietett, útközben a magyar nemzetőrök többször feltartóztatták. Végül megtudta, hogy Jellačić csapatai Kisbéren állnak, és Tata felé húzódnak. Innen Mórra ment, ahol megtudta, hogy a bán Tatán van. Október 3-án reggel 7 órakor Tatára ért, ahol arról értesült, hogy a horvátok Győr felé vonultak. Úgy vélte, hogy Jellačić vagy végképp feladta támadási szándékát, vagy a magyar jobbszárnyat akarja megtámadni, esetleg megkerülni. Tatáról mindezt jelentette Szalaynak, és további utasításokat kért tőle.³⁴

Október 9-én Magyaróvárról küldött igen részletes jelentést Jellačić táborának létszámáról és elhelyezkedéséről Csány Lászlónak. A jelentésben hosszan ecsetelte azokat a nehézségeket és méltánytalanságokat, amelyeket kémként és zsidóként el kell viselnie, így pl. azt, hogy előléptetésre sem számíthat. Majd nyíltan felajánlotta Csánynak, hogy ha parancsot ad rá, saját tábora közepén lövi le Jellačićot. Közölte, hogy miután már háromszor járt ugyanabban a viseletben, az ellenség táborában, még egyszer nem mehet oda; ezért szándéka 9-ről 10-re virradó éjjel Nezsiderbe menni, onnan pedig vagy Bécsbe, vagy Zágrádba, amihez pénzt kér.³⁵ Az ezt követő hetekben nincs róla adatunk, de tudjuk, hogy november elején több ügynököt is küldött osztrák területre, hogy azok híreket szerezzenek a határon túli csapatmozgásokról.³⁶ November 4-én egy Nádas felé küldött hírszerző jelentését továbbította Csánynak.³⁷ November elején újabb jelentést továbbított Csánynak az ellenség helyzetéről a Hainburg és Bruck an der Leitha közötti vidéken, részint egy általa kiküldött hírszerző, részint saját tapasztalatai alapján. Visszafelé tartó útján elfogták és letartóztatták. Csánynak panaszkodott is az előőrsi szolgálatot ellátó tisztek hozzá nem értése és durvasága miatt. Rosowitz egy külön tervezetet is kidolgozott a hírszerzői szolgálat működtetésére.³⁸

November közepén Csány Perczel Mór Zala megyében állomásozó hadtestéhez küldte, ajánlólevéllel ellátva. Rosowitz november 15-én érkezett Letenyére, itt találkozott Perczellel. Innen Rakicsánon át Stájerországba ment, ahol Rad-

³³ Rosowitz levele Csányhoz. Magyaróvár, 1848. október 9. MNL OL H 103. Nem iktatott beadványok.

³⁴ Rosowitz levele Szalayhoz. H. n., 1848. október 3. MNL OL H 103. Komáromban lefoglalt iratok. No. 291.; Rosowitz levele Szalayhoz. Tata, 1848. október 1. [recte: 3.] reggel 10 óra. Közli: V. WALDAPFEL, 1965. 493–495.

³⁵ Rosowitz levele Csányhoz. Magyaróvár, 1848. október 9. MNL OL H 103. Nem iktatott beadványok. Kivonatossan közli: [GYALÓKAY], 1929. 216–218.

³⁶ Klauber János (Johann Klauber) kihallgatási jegyzőkönyvét ld.: MNL OL H 103. Iktatott beadványok. No. 350. Klauber és más hírszerzők kihallgatási jegyzőkönyveit ld.: MNL OL P 295. 38. cs. b/17. fasc.

³⁷ MNL OL H 103. Iktatott beadványok. No. 354.

³⁸ Rosowitz levele Csányhoz. H. n., é. n. MNL OL H 103. Iktatott beadványok. No. 366. Elfogatására ld.: Csány november 5-én kelt átiratát Görgeihez. Közli: CSÁNY, 1998. II. köt. 14.

kersburgban megtudta, hogy a stájerországi cs. kir. csapatokat vezénylő Laval Nugent tábornok két kémeket küldött Magyarországra; egyet Szombathelyre, egyet pedig Pozsonyba. Radkersburgból visszatért Zala megyébe, majd északnak vette útját, és Riegesburgba utazott. Innen visszatért Németújvárra. Miután a németújvári zsidók rendszeresen jártak át Stájerországba és Alsó-Ausztriába, megkereste előjárójukat, Jakob Wechlert és felszólította, hogy ha bármilyen fontos hírről értesülnek, jelentsék azt Csánynak Pozsonyba. Járt Grazban is és felvette a kapcsolatot a stájerországi osztrák demokraták vezetőivel, tőlük is ugyanezt kérte. Részletesen beszámolt a stájerországi csapatmozgásokról. Felhívta Csány figyelmét arra, hogy a határ Vas megyei szakasza teljesen nyitott, nyugodtan lehet élelmiszert szállítani Ausztriába, és akár ezer kém is átjöhet onnan. Ő maga is több, gabonával megrakott szekeret látott áthajtani Ausztriába. Beszámolt a stájerországi nép hangulatáról: a parasztok csupa ökrök, akiknek mindegy, ki hajtja őket; a nyárspolgárok dühösek, mert az európai vihar kizökkentette őket korábbi helyzetükből; az értelmiség viszont magyar-párti; a nemzetőrség legjobb fegyvereit elrejtette a cs. kir. katonaság előtt.³⁹ Rosowitznak egyébként nem volt különösebb szerencséje, egy átutazóban lévő magyar katona aznap magával vitte a kabátját, benne a pecsétjével, a távcsövével és a szobakulcsával.⁴⁰

November 24-én már Pesten volt, és innen küldött újabb jelentést Csánynak. Ebben felajánlotta, hogy ha a Csányék által Ivánka Imre ezredes kiszabadítására tett lépések nem járnának sikerrel, ő Kremsierbe utazik, és megpróbálja Ivánkát Galícián át hazahozni. (Jellačić még 1848. október végén elfogatta Windisch-Grätz cs. kir. fővezérnél parlamenterként járt Ivánka Imre ezredest. Görgei szeretne volna valahogy kiszabadítani Ivánkát, lehetőleg úgy, hogy egy foglyul ejtett cs. kir. tisztre kicseréli.) Jelentéséhez egy hosszabb javaslat-listát is csatolt pl. arról, hogy emancipálni kellene a zsidókat, és egy légiót létrehozni belőlük. Ugyanígy javasolta az ország börtöneiben raboskodó köztörvényesekből 10 honvéd büntetőzászlóalj felállítását.⁴¹

Néhány nap múlva visszatért a főhadiszállásra, és ezúttal Holicnál a morva határon próbált meg átjutni sikertelenül. Ugyanakkor pontos jelentést küldött a cs. kir. csapatok betörésének várható irányáról.⁴² November 27-én a Nyitra megyei Sasvárról küldte újabb jelentését Csánynak, illetve Görgeinek. Tudatta, hogy terve Bécsbe, Olmützbe és Kremsierbe menni, majd Schönbrunnon át viszatérni; de még mindig nem sikerült átjutnia a határon, mert Simunich összesen 4600 főt számláló csapatai (köztük 2000 újonc) szoros határzárát tartanak fenn. A Morva folyó innenső partján őt és társát is megtámadta egy őrségre kiállított

³⁹ Rosowitz levele Csányhoz. Sentelek, 1848. november 21. MNL OL H 103. Iktatott beadványok. No. 802.

⁴⁰ Rosowitz levele Toperczerhez/Toporczerhez. Pest, 1848. december 11. HL 1848–49. 5/206.

⁴¹ Rosowitz levele Csányhoz. Pest, 1848. november 24. (A jelentés egy másik pontján Pest szerepel a kelet helyeként). MNL OL H 147. 11. d., 6. tét.

⁴² Rosowitz levele Csernyhez. Szentjános, 1848. november 26. MNL OL H 103. 14. d. Vegyes iratok.

paraszt, de legyűrték és elvették a fegyverét. Ezt követően híreket közölt a Schönbrunnban, Dingnatban, Hohenauban és Lundenburgban lévő csapatokról. Kérte Csányt, hogy küldjön két század huszárt, akikkel letartóztathatná a környékbeli települések hűtlen tisztviselőit. Közölte, hogy a cs. kir. sereg támadásának november 27-én kellett volna elindulnia, de végül mégsem került rá sor. Kérte Csányt, hogy küldjön számára kocsit, lovakat, pénzt és élelmiszert, mert a határzáron csak élelmiszerszállítóként juthat át. Végül felhívta a figyelmét arra, hogy Pozsonyban a gazdag háztulajdonosoknál tartson házkutatást, mert bizonyosan fekete-sárga zászlókat fog náluk találni. Az illetők terve az, hogy az ellenség támadása alkalmával átadják a várost, és vele együtt magát Csányt is.⁴³

Nem tudni, hogy Rosowitz végül átjutott-e a határon; úgy tűnik, nem, hanem visszatért Pozsonyon át Pestre. Görgei valószínűleg ekkor bízta meg Ivánka kiszabadításának megszervezésével. Rosowitz december 9-én Pestről jelentette Görgeinek, hogy Moritz Rosenfeld illatszerárus (Parfümár) névre szóló útlevele elkészült, és hogy „életét és szabadságát” teszi fel Ivánka kiszabadítására. A levél szerint jelentéseit érdektelen tartalmú levelekben Josef Rosenfeld címre, poste restante fogja Pozsonyba küldeni, amelyekben az első kezdőbetűk és a középső latin betűk fogják kiadni a tartalmat.⁴⁴ Ugyanezen a napon Kossuthnak is írt és megismételte a köztörvényesekből alakítandó honvéd büntetőzászlóaljakra vonatkozó előterjesztését azzal, hogy ez esetben az egész honvédseregénél fel lehetne függeszteni a halálbüntetést, és csupán a büntetőzászlóaljak tagjainál alkalmazni azt.⁴⁵ Két nap múlva, még mindig Pestről írt Toperczer nyugalmazott huszárszázadosnak, akit Vas megyei útján ismert meg, és Peter Gironnak, a német légió alezredesének kívánságát tolmácsolva kérte őt, hogy vegye fel a kapcsolatot a Fürststenfelden élő Ferdinand Rach nevű fiatal nemesemberrel, akin keresztül Giron fenntarthatná a kapcsolatot Stájerországgal (nyilván az ottani demokratákkal). Ezt Giron rövidesen Toperczer nemzetőr őrnagyi kinevezésével honorál(tat)ná, biztatta a századost.⁴⁶

Rosowitzról ezt követően két hónapon át nincs adatunk. Eljutott ugyan Bécsbe, és lépéseket tett Ivánka kicserélése érdekében (a pákozdi csata előtt a magyar csapatok fogságába került Anton Fligely őrnagyért, Jellačić egyik vezérkari tisztjéért cserébe), de mindenütt falakba ütközött. Ludwig Welden tábornagya, Bécs katonai és polgári kormányzója egyenesen kijelentette, hogy Fligely halott, és a magyarok csak Jellačić megátévesztésére terjesztik az ellenkezőjét. Amikor egy cs. kir. tiszt (valószínűleg a december 11-i bárcai összecsapásnál fogságba esett Scudier százados) írt Franz Schlik altábornagynak, hogy cseréljék ki őt Ivánkára, Windisch-Grätz herceg, tábornagy, cs. kir. fővezér kijelen-

⁴³ Rosowitz levele Csányhoz. Sasvár, 1848. november 27. MNL OL H 103. Komáromban lefoglalt iratok. No. 291. A Görgeinek szóló jelentésről csak egy iktatókönyvi bejegyzésből tudunk. MNL OL P 295. b/31. fasc. Ikt.kv. No. 128.

⁴⁴ Rosowitz levele Görgeihez. Pest, 1848. december 9. Közli: WALDAPFEL, V.; 1952. 370.

⁴⁵ Rosowitz levele Kossuthhoz. Pest, 1848. december 9. MNL OL H 2. 1848:5636.

⁴⁶ Rosowitz levele Toperczerhez/Toperczerhez. Pest, 1848. december 11. HL 1848-49. 5/206.

tette, hogy ő és Ivánka régi ismerősök, elszámolnivalójuk van egymással, így cseréről szó sem lehet. Rosowitz így dolgavégezetlenül tért vissza, sőt a magyar rendőrség valamikor 1849. január végén, február elején letartóztatta. Hogy ez mikor történt, nem tudjuk; Rosowitz 1849. február 12-én írt Görgeinek, amelyben beszámolt küldetésének sikertelenségéről. Ugyanakkor úgy vélte, miután jelenleg Montecuccoli ezredes is magyar fogságban van, a cserére mégis sort lehetne keríteni, ha annak kivitelezését reá, Rosowitzra bíznák. Közölte, nem tudja, miért tartják fogva, de úgy vélte, talán azért, mert már többször megjárta az ellenség táborát anélkül, hogy leleplezték volna, és ez gyanússá teszi őt a rendőrség szemében. Kérte Görgei közbenjárását, mondván, hogy Debrecenben nincs miből élnie, inkább szeretné, ha agyonlőnék, mint hogy éhen haljon.⁴⁷ Rövidesen kiszabadult, mert március 8-án már Görgeinek küldött jelentést a cs. kir. csapatmozgásokról és a pesti megszálló erőkről.⁴⁸ Ezt követően is nyilván a hadsereg mellett lehetett, mert április 5-én Tápióbicskénél Kossuth már azt kérdezte tőle: „Az Ön tevékenységével és lelkierőjével miért nem keres magának valami más foglalatosságot?” (mint a kémkedést).⁴⁹

Április 25-én immáron Debrecenben, levélben fordult az Országos Rendőri Hivatalhoz miután felhívták a figyelmét egy Jakob Grossmann nevű lipótszentmiklósi kereskedőre, aki alaptalan pénzügyi követelésekkel fordult a kormányhoz bizonyos mennyiségű gabona kifizetése érdekében. A levél végén egyben kérte újra alkalmazását, Bécsbe vagy máshová küldetését, mondván, hogy már három hónapja hiába várja, hogy rendes fizetést kapjon.⁵⁰ A rendőri hivatal a jelentéssel a hadbiztossághoz utasította, mire Rosowitz egy újabb, április 26-án kelt, a hadbiztossághoz intézett jelentésben megismételte az előzőben foglaltakat.⁵¹

Rosowitz maga is unhatta már az állandó életveszélyt, mert 1849. június végén alkalmazást kért Kossuthtól. Elmondta, hogy az elmúlt hónapokban 2000 mérföldet tett meg, ehhez mindössze 2335 forintot használt fel. Mégis bizalmatlanok vele szemben, és ez fáj neki. Merészségéért és szenvedéseire tehát joggal várhatna igazságosságot.⁵² A választ nem ismerjük.

Annyi bizonyos, hogy Rosowitz követte a kormányt Szegedre, ahol július 13-án immáron Szemere Bertalan miniszterelnökhöz és belügyminiszterhez jutott el újabb beadványt. Ebben először azt fejtegette, hogy miután a minisztérium

⁴⁷ MNL OL P 295. b/6. fasc. Görgei Artúrhoz intézett levelek. A letartóztatás valószínűsíthető időpontja két 1849. április végi beadványából derül ki, amelyben arról ír, hogy immáron három hónapja van ellátás nélkül. MNL OL H 95. 1849. 1. kútfő. 389b. tét. Másolatát ld.: MNL OL H 75. 1849:11709.

⁴⁸ MNL OL P 295. b/31. fasc. Ikt.kv. No. 630.

⁴⁹ Rosowitz levele Kossuthoz. H. n., é. n. [Pest, 1849. június 29.] MNL OL H 2. 1849:8800.

⁵⁰ A hely és dátum nélküli levél eredetijét ld.: MNL OL H 95. 1849. 1. kútfő. 389b. tét. Másolatát ld.: MNL OL H 75. 1849:11 709. A dátum az ez utóbbi irat mellett lévő, a hadbiztossághoz intézett jelentéséből derül ki.

⁵¹ MNL OL H 75. 1849:11 709.

⁵² Rosowitz levele Kossuthoz. H. n., é. n. [Pest, 1849. június 29.] MNL OL H 2. 1849:8800.

hivatalba lépésekor megszüntette a titkosrendőri rendszert (nem világos, hogy itt 1848 áprilisáról, vagy 1849 májusáról beszél-e), szükséges lenne egy titkoshálózatot létrehozni olyan emberekből, akik a magyarlakta vidékeken a kormány alkalmazásában állnának, az adott településen „színelt” foglalkozást úznának, és időről időre más megbízottakon keresztül eljuttatnák jelentéseiket a kormánynak a történekekről és a terjedő hírekről. Egy ilyen hálózat létrehozása lehetővé tenné, hogy a kormányzat mindenről tudjon, hogy megelőzze az ellenséget tervei végrehajtásában, hogy ellenséges betörés esetén az ellenség hátában tömeges népfelkelést szervezzenek.⁵³

A választ nem ismerjük. Nevét nem találni az emigráns névsorokban, de nincs nyoma annak sem, hogy hadbíróági eljárás indult volna ellene 1849 augusztusa után. Deák Ágnes kutatásaiból tudjuk, hogy az 1850-es években már a „másik oldalon” folytatta szolgálatait: a magyarországi osztrák besúgóhálózat egyik, noha nem túl kártékony tagja volt.⁵⁴

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Levéltári források

HL 1848–49	Hadtörténelmi Levéltár (Bp.) Az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc iratai
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Bp.)
H 2	Az Országos Honvédelmi Bizottmány általános iratai
H 75	A Hadügyminisztérium általános iratai
H 95	Az Országos Rendőri és Postaosztály iratai
H 103	Csány László kormánybiztos iratai
H 147	Az Országos Honvédelmi Bizottmány vegyes iratai
P 295	A Görgey-család levéltára
Ikt.kv.	Az 1848/9. magyar feldunai, utóbb VII. hadtest eredeti iktatókönyve [sic!]
ÖStA	Österreichisches Staatsarchiv (Wien/Bécs)
HHStA	Haus-, Hof- und Staatsarchiv
KA	Kriegsarchiv
AFA	Alte Feldakten

⁵³ Rosowitz levele Szemeréhez. Szeged, 1849. július 13. MNL OL H 147. 9. d. Német fordítások.

⁵⁴ Ld.: jelen kötetben Deák Ágnes tanulmányát.

2. Kiadott források

AGGHÁZY

- 2001 AGGHÁZY KAMILL: *Budavár bevétele 1849-ben*. S. a. r., az előszót és a jegyzeteket írta: HERMANN RÓBERT–CZAGA VIKTÓRIA–KREUTZER ANDREA–SZOLECZKY EMESE–TÓTH ORSOLYA. I–II. köt. Bp., 2001. (Budapest Történetének Forrásai)

ANDRÁSSY

- 1981 ANDRÁSSY ANTAL: Felderítő és információs jelentések a Kmety-hadosztálynál 1849 nyarán. *Somogy Megyei Múzeumok Közleményei*, IV/12. Szerk.: ANDRÁSSY ANTAL. Kaposvár, 1981. 217–242.

DÉR-HAJAGOS

- 2002 Az 1848–49-es I. magyar hadtest iratai. I. köt. *Megalakulásától az 1849. január 4-i kassai vereségig*. A bev. tanulmányt írta, az iratokat vál. és s. a. r.: DÉR DEZSŐ–HAJAGOS JÓZSEF. Eger, 2002. (A Heves Megyei Levéltár forráskiadványai, 9.)

DÉR-HAJAGOS–HERMANN

- 2004 Az 1848–49-es I. magyar hadtest iratai. II. köt. *A januári újjászervezés és az első sikerek*. A bev. tanulmányt írta, az iratokat vál. és s. a. r.: DÉR DEZSŐ–HAJAGOS JÓZSEF–HERMANN RÓBERT. Eger, 2004. (A Heves Megyei Levéltár forráskiadványai, 10.)

CSÁNY

- 1998 Csány László kormánybiztosi iratai, 1848–1849. S. a. r.: HERMANN RÓBERT. Zalaegerszeg, 1998. (Zalai Gyűjtemény, 44.)

DEZSÉNYI

- 1961 DEZSÉNYI MIKLÓS: Osztrák hadtörténelmi okmányok Budavár 1849. évi ostromáról. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1961. 1. sz. 145–174.

FARKAS-BÖHM-CSIKÁNY

- 1998 *Saját kezébe, ott, ahol...* Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc Hadtörténelmi Levéltárban őrzött katonai irataiból. Szerk.: FARKAS GYÖNGYI. Az iratokat vál., a német nyelvű iratokat ford.: BÖHM JAKAB. A bev. tanulmányt írta: CSIKÁNY TAMÁS. Bp., 1998.

GÖRGEY

- 1888 GÖRGEY ISTVÁN: 1848 és 1849-ből. *Élmények és benyomások. Okiratok és ezek magyarázata. Tanulmányok és történelmi kritika*. Bp., 1888.
- 1980 GÖRGEY ISTVÁN: 1848 júniusától novemberéig. *Okmánytár*. S. a. r.: KATONA TAMÁS. Bp., 1980. (Bibliotheca Historica)

GÖRGEI-KOSSUTH

- 2001 *Kossuth Lajos és Görgei Artúr levelezése, 1848–1849*. S. a. r.: HERMANN RÓBERT. Bp., 2001. (Millenniumi Magyar Történelem)

[GYALÓKAY JENŐ]

- 1929 [GYALÓKAY JENŐ]: Egykorú adatok az 1848-i alsó-ausztriai hadműveletek történetéhez. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1929. 216–218.

HERMANN

- 1993 HERMANN RÓBERT: Niczky Sándor kormánybiztosi jelentései 1848. szeptember 24.–november 17. *Házi Jenő emlékkönyv*. Szerk.: DOMINKOVITS PÉTER–TURBULY ÉVA. Sopron, 1993. 345–379.
- 1995 HERMANN RÓBERT: Vidos József kormánybiztosi jelentései. *Savaria Múzeum Évkönyve*, 22. I. köt. Szombathely, 1995. 49–96
- 1999/a HERMANN RÓBERT: *A csornai ütközet története és okmánytára*. 1849. június 13. Sopron, 1999.
- 1999/b HERMANN RÓBERT: *Az ihási ütközet emlékkönyve, 1849–1999*. Pápa, 1999.

JAKAB

- 2001 JAKAB ELEK: Bem tábornok irataiból. *Hazánk*. Szerk.: ABAFI LAJOS. Bp., 1884. 253–266.

KOSSUTH–SZÉCHENYI

- 1930 VISZOTA GYULA: *Gróf Széchenyi István írói és hírlapi vitája Kossuth Lajossal*. I. köt. Bp., 1930. (Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai. Gróf Széchenyi István összes munkái)

MOLNÁR

- 1993 MOLNÁR ANDRÁS: „Az akasztófa tükröződik a szeméből!” Titkosrendőri jelentés Batthyány Lajos grófról (1840). *Vasi Szemle*, (1993. 4. sz. 499–509.

ROSONCZY–KATONA

- 1988 *A magyarországi hadjárat 1849. Orosz szemtanúk a magyar szabadságharcról*. S. a. r.: ROSONCZY ILDIKÓ–KATONA TAMÁS. Bp., 1988.

SZÉCHENYI

- 1937 *Gróf Széchenyi István naplói*. IV. köt. (1830–1836). Szerk. és bev. ellátta: VISZOTA GYULA. Bp., 1937. Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai. Gróf Széchenyi István összes munkái, 13.)

TEPPERBERG–SZIJJ

- 2005 *Von der Revolution zur Reaktion. Quellen zur Militärgeschichte der ungarischen Revolution 1848–49*. Bearb.: HERMANN, RÓBERT–KLETEČKA, THOMAS–GMOSER, ELISABETH–LENKEFI, FERENC. Hrsg.: TAPPENBERG, CHRISTOPH–SZIJJ, JOLÁN. Wien–Bp., 2005.

V. WALDAPFEL

- 1952 WALDAPFEL ESZTER, V.: *A forradalom és szabadságharc levelestára*. II. köt. Bp., 1952.
- 1965 WALDAPFEL ESZTER, V.: *A forradalom és szabadságharc levelestára*. IV. köt. Bp., 1965.

3. Szakirodalom

- BORUS
1975 BORUS JÓZSEF: *Dembinski fővezérsege és a kápolnai csata*. Bp., 1975.
- HERMANN
1992 HERMANN RÓBERT: Körmend a hadtörténelemben, 1848–1849. VESZPRÉMY LÁSZLÓ–KELENIK JÓZSEF–HERMANN RÓBERT–BENCZE LÁSZLÓ: *Körmend a hadtörténelemben*. Körmend, 1992. (Körmendi Füzetek) 195–242.
- 1994 HERMANN RÓBERT: *A rendőrminiszter és a Zichy-gyémántok*. Székesfehérvár, 1994. (História klub füzetek, 10./Fejér Megyei Levéltár Közleményei, 17.)
- 1997 HERMANN RÓBERT: A tábornok úr kézipénztára. *Aetas*, 1997. 2. sz. 97–123.
- 1998 HERMANN RÓBERT: 1848. március 15. – a túloldalról. *Kortárs*, 1998. 3. sz. 124–128.
- 2008 HERMANN RÓBERT: A drávai védvonal 1848. június–szeptember. HERMANN RÓBERT: *A Drávától a Lajtáig. Tanulmányok az 1848. nyári és őszi dunántúli hadi események történetéhez*. Bp., 2008. 27–33.
- OLCHVÁRY
1901 OLCHVÁRY ÖDÖN: *A magyar függetlenségi harcz 1848-1849-ben a Dél-vidéken*. Bp., 1901.
- PAJKOSSY
1997 PAJKOSSY GÁBOR: „mit welchen ich im geheimen Dienstverbande stehe.” Sedlnitzky magyarországi besúgóí a reformkor hajnalán. *Miscellanea fontium historiae Europaeae. Emlékkönyv H. Balázs Éva történészprofesszor 80. születésnapjára*. Szerk.: KALMÁR JÁNOS. Bp., 1997. 335–357.
- 2006 PAJKOSSY GÁBOR: A Polizeihofstelle magyar vonatkozású iratai, a Takáts Sándor gyűjtemény és a történeti kutatás. *Levéltári Közlemények*, 2006. 1. sz. 49–72.
- TAKÁCS
1929/a TAKÁCS SÁNDOR: *Emlékezzünk eleinkről*. I–II. köt. Bp., 1929
- 1929/b TAKÁCS SÁNDOR: *Magyar küzdelmek*. I–II. köt. Bp., 1929.
- 1930 TAKÁCS SÁNDOR: *Hangok a múltból*. Bp., 1930.
- 1932 TAKÁCS SÁNDOR: *Kémvilág Magyarországon*. I–II. köt. Bp., 1932
- URBÁN
2009 URBÁN ALADÁR: Kossuth szabadcsapata 1848 őszén. URBÁN ALADÁR: *Batthyánytól Kossuthig. Hadsereg és politika 1848 nyarán és őszén*. Bp., 2009. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára) 13–44.

WELLMANN

1978

WELLMANN NÓRA: A Habsburg-birodalom titkosrendőrségének kiépülése és működése I. Ferenc uralkodása idején. *Nyolc tanulmány a XIX. századi magyar történet köréből*. Szerk.: CSORBA CSILLA–GERŐ ANDRÁS. Bp., 1978. 51–87.

KATONA CSABA

„MATA HARI SZERESS BELÉM!” A SZÍNPAD TÁNCOSNŐJÉTŐL A FILMEK KÉMNŐJÉIG

*„Háborút még nem vesztettem,
/ Nekem könyv a Történelem,
/ Egy táncosnőt mutat a kép,
/ Mata Hari, szeress belém!”
(Hobo/Földes László)*

Egy musical bemutatója

2014. április 1-jén a budapesti Művészetek Palotája ad otthont egy érdekes témájú musical ősbemutatójának. A Várkonyi Mátyás–Béres Attila szerzőpáros által jegyzett zenés darab a Mata Hari címet kapta, a címszerepet Kecskés Tímea játssza, a rendező pedig az egyik szerző, Várkonyi Mátyás. A két részben színre kerülő műről az alábbiakat tudhatjuk meg a darabot a közönség figyelmébe ajánló honlapról: „Magával ragadó musicalt ihletett az egyik legrejtélyesebb kémhistória, melynek nyomozati iratait száz évre, 2017-ig titkosították. A zeneszerző Várkonyi Mátyás, a dalszövegeket Béres Attila írta. A történet rendkívül kalandos: adott egy misztikus kisugárzású nő, akinek mindent megadnak egy táncáért, de végül végzetes táncba kergetik. A helyszín Párizs, a tomboló életöröm, a lázadó nők, a forradalmárok, a művészek és a szerelmesek városa – és a kémeké, akik csendben szövök a szálakat. Ide toppan be egy asszony, aki zsarnok férjétől menekülve, férfitámasz nélkül, saját eszközeivel akarja meghódítani a világot. Sejtelmes táncával a távoli India varázsát hozza el, és az egekbe emelkedik. Majd jön a világháború...” A darab a musical elemeit felhasználva beszél el mindazt, amit erről a titokzatos asszonyról 2014-ben tudhatunk.¹

A veretes szavak, de voltaképp már a bemutató pusztá ténye is határozottan igazolni látszik: a majd száz éve kivégzett táncosnő, Mata Hari emléke, még pontosabban a történeti személyiség „lenyomataként” megszépített legendás kémnő alakja, máig elevenen él a köztudatban, és képes alaposan megmozgatni sokak fantáziáját.² Ezt a jelenséget határozottan erősítheti, hogy ez évben emlékezünk meg az I. világháború kirobbanásának centenáriumáról, sőt lassan annak is száz éve lesz, hogy Mata Hari életét kioltotta a kivégzőosztag sortüze. Jelen írással megpróbálok áthatolni a fenti darabhoz írt, romantikus maníroktól – finoman fogalmazva – sem mentes leírás laza szövevényén. Mögé tekintve megkíséreltem feltárni, miben rejlik annak az oka, hogy Mata Hari neve máig fogalom maradt. Mégpedig úgy, hogy közben az egykor élt történeti alak kon-

---

¹ BTF, 2014.

² Ld.: még Mesterházi Márton darabját: MESTERHÁZI, 2003.

túrjai mindinkább elmosódtak az eltelt évek során, valós személyisége jószerivel homályba veszett, mondhatni: szinte érdektelenné vált.

Alapvetés: egy pillantás Eszlár felé

Egy elsőre talán nem annyira találónak tetsző hasonlat jól megvilágíthatja, mire is gondolok. 2011-ben vaskos kötet jelent meg, amelynek szerzője Kövér György, az Eötvös Loránd Tudományegyetem oktatója. A cím – *A tiszzaeszlári dráma* – egyértelműen utal arra, hogy a szerző a 19. század végi Magyarország egyik hírhedt esetét vonja vizsgálat alá. Ennél azonban sokkal többről van szó. A könyv a korabeli magyar társadalom egészen sokrétű, lebilincselően izgalmas vizsgálatát nyújtja imponálóan széles forrásbázisra alapozva.

Ehhez az szolgáltatta az alapot, hogy Tiszaeszlárra vonatkozóan a történeti források szokatlan és változatos sokasága maradt fenn, aminek révén a faluról és a lakóiról igen sokrétű információt aknázhat ki az aprólékos munkától nem vi-szolygó, a forrásokhoz értően viszonyuló történész. A szerzőt idézve: „Nem a per szemüvegén át akarjuk szemlélni a falu egykori világát, ugyanakkor a vizsgálat során a község olyan erős reflektorfénybe került, ami a korban egyáltalán nem jellemző. [...] Miközben kizárólag a per nézőpontjából csak torzképet lehetne rajzolni a településről, a vizsgálat nélkül jóformán azt sem tudnánk Eszlárról, hogy a világon van, volt.”³

Márpedig Eszlár a „nagy per” miatt lett igazán érdekes. A perben a vád álláspontja az volt, hogy a zsidóság rituális céllal meggyilkolta az ifjú Solymosi Esztert. Mint tudjuk, a per felmentéssel végződött, a leányról pedig csak annyit tudni biztosan, hogy nyom nélkül eltűnt. Ezzel együtt, sőt éppen ezért, alakja körül valóságos legendárium bontakozott ki. Nos, bár távol álljon tőlem, hogy szerény munkámat a fent többször citált kötethez mérjem, per analogiam idéztem meg a Solymosi Eszter alakja körül burjánzó elképzeléseket, mendemondákat. Így – a fentiek jegyében – jelen írás sem igazán Mata Hariról fog szólni. Kövér György minden fellelhető adatot összegyűjtött, közzétett és értelmezett, amely kapcsolatba hozható Solymosi Eszterrel, illetve eltűnésével, mégsem az ismeretlen sorsú lányra helyezte a hangsúlyt munkájában: „Solymosi Eszternek a történészi eszközökkel, forrásnyomok alapján meghatározható útja április elsején, a gát felé menet véget ért. Annak, ami ezután következett, maga Solymosi Eszter legfeljebb csak az apropója lehetett.”⁴

Nem célom tehát e helyt részletesen írni Mata Hariról és peréről. Megtették ezt helyettem nálam avatottabb szerzők magyar nyelven is (nem szólva a külföldi feldolgozásokról): korábban Kronstein Gábor,⁵ újabban Hahner Péter,⁶

³ KÖVÉR, 2011. 9.

⁴ Uo. 357.

⁵ KRONSTEIN, 1985.

⁶ HAHNER, 2005; HAHNER, 2010.

majd Fiziker Róbert⁷ foglalkozott a témával, ezért az ebből az aspektusból érdeklődő olvasókat inkább hozzájuk irányítom. Mindazonáltal nem nélkülözhetünk itt sem néhány alapvető információt, ami közelebb vihet a Mata Harit övező legenda létrejöttének, formálódásának megismeréséhez.

Margaretha Geertruida Zelle – a nő, akit elfeledek

A történeti alak Mata Hariról az alábbiakat vetette papírra Hahner: „Az ügyész minden idők legnagyobb kémnőjének nevezte, s az utókor, úgy látszik, elhitte ezt.”⁸ Ez a megállapítás kulcsmondat. Egy keveset időzzünk el a szerencsétlen sorsú nő életének valós epizódjainál, már amennyire azok egyáltalán megfoghatóak.⁹ Könnyű korlátokba ütköznie annak, aki erre tesz kísérletet. Mata Hari ugyanis – természetszerűleg – nem születésétől vált érdekessé, hanem utólag, ezért igen nehéz rekonstruálni korábbi pontos életútját. Margaretha Geertruida (becézve: M'greet vagy Grietje) Zelle – vajon kinek mond ma ez a név ebben a formában valamit? – 1876. augusztus 7-én Hollandiában, még pontosabban a Frízföldön levő Leeuwarden városban született, vélhetően bizonyos Adam Zelle (1840–1910) egyetlen leánygyermekéként három fiútestvére mellé. Édesapja egy sapka- és kalapüzletet vezetett, ami 1891-ben teljesen csődbe ment, ráadásul ekkor halt meg a gyermekek édesanyja, Antje van der Meulen (1842–1891) is. A csonka família ezt követően Amszterdamba költözött. A nyüzsgő nagyvárosban az apa hamarosan ismét megházasodott, elvette Susanna Catharina ten Hooveot (1844–1913). Lánya ekkor azonban már a Sneek nevű városkában élő keresztapjához került, aki Leiden óvónőképző intézetébe íratta be. Margaretha azonban hanyagolta, majd teljesen megszakította tanulmányait és inkább Hágába, egy másik nagybácsihoz költözött át: ennek oka valószínűleg az volt, hogy intim viszonyba keveredett az intézmény igazgatójával. Pár évvel később, nem egészen 20 évesen Amszterdamban ismerte meg egy házassági hirdetés, majd a Rijksmuseumban megejtett titkos első találka révén leendő férjét. Ő volt Rudolf – vagy talán Campbell? – McLeod (1856–1928). A majd 20 évvel idősebb skót, nemesi származású katonatiszt a gyarmatokon szolgálta Hollandiát a házasság után bizonyosan, de talán már előtte is. A pár 1895. július 11-én Amszterdamban kelt egybe. A friss házások rövidesen a Kelet-Indiákra költöztek, ugyanis oda szólította a férfit kötelessége. Egész pontosan Batávia (a mai Dzsakarta), vagyis Jáva szigete lett az otthonuk.

Testi kapcsolatuk azonban vélhetően már a házasság előtt kialakult: 1896. január 30-án, vagyis hét hónappal az esküvő után született meg első gyermekük,

---

⁷ FIZIKER, 2012.

⁸ Hahner, 2005.

⁹ Az alább felsorolt adatok döntően Kronstein, Hahner, Fiziker és Zubreczki Judit nemegyszer egymásnak is ellentmondó munkáiból származnak, azokra így, a könnyebb áttekinthetőség kedvéért, külön nem hivatkozunk.

Norman-John. Kronstein Gábort idézve: „a pár előleget vett a boldogságból”.¹⁰ Rövidesen újra gyarapodott a család: 1898. május 2-án jött a világra Louise Jeanne nevű leányuk. Ám az idill igencsak véges volt: a férj szerette az italt, amitől gyakran vált agresszívvá, dühét többnyire feleségén és gyermekein töltötte ki. Alig egy év múlva, 1899-ben a család Szumátrára települt át, de a két ember kapcsolata véglegesen megromlott. 1899. június 27-én azonban tragikus esemény történt: váratlanul meghalt a kis Norman-John, sőt az ugyancsak súlyos állapotba került Louise Jeanne életét is épphogy csak sikerült megmenteni. Az eset körül mendemondák kaptak lábra, hetekkel később derült ki, hogy a család főberlője – vagy más források szerint szolgálója – tett mérget a gyermekek ételébe, hogy így torolja meg MacLoadon a vele szemben tanúsított bánásmódot. Más források szerint trópusi betegség okozta a tüneteket: ezt ma már jószerivel lehetetlen pontosan megállapítani.

Norman-John halála után az addig is boldogtalan házasság végképp dugába dőlt. Louise Jeanne végül apjával maradt (később neki is szomorú sors jutott: fiatalon, 1919-ben halt meg). A magára maradt Margaretha valahogy arra az elhatározásra jutott, hogy a gyarmatokon szerzett tudását (ahol először szerepelt színpadon és már használta alkalmilag a Mata Hari nevet) fogja kamatoztatni megélhetése érdekében. Nem tudni, mi játszódhatott le a lelkében, de a teljes életmódváltásról döntött (vagy kényszerült dönteni). 1903 már Párizsban találta, ahol rövidesen ismert táncosnő és modell vált belőle. Ismét Kronsteint idézve: „egyes életrajzírók ezt a fogalmat szépítő körülírásnak tartják”.¹¹

Igazi karrierje 1905-től datálható. Ez év március 13-án lépett fel először, előkelő környezetben, a Musée Guimet-ben, Párizs orientalisztikával foglalkozó múzeumában mint keleti táncosnő. De ez a magasztos szellemi-fizikai környezet rövidesen megváltozott, és a nő a Casino de Paris, a Folies Bergère és hasonló műintézmények színpadán keresett lehetőséget a hatékonyabb érvényesülésre. A lenge, keleties hatású öltözetben előadott egzotikusnak tűnő táncok népszerűvé és egyedivé tették nevét és műsorát a mozgalmas párizsi éjszakában. Az alakja köré szőtt első legenda ekkor kapott lábra: különféle misztikusnak tetsző híreket terjesztett saját magáról, így pl. ázsiai származást „kreált”, amit külseje visszaigazolni látszott. Szerencsés testi adottságai ugyanis (kreol bőr, sötét haj) inkább illettek a kitalált identitáshoz, mint valódi származásához. E szerint Siva templomában nevelkedett, apja pap volt, anyja pedig papnő, aki belehalt a szülésbe. Így, ehhez igazodva Mata Hari művésznéven lett igazán ismert táncosnő a félvilági berkekben – igencsak későn, harmincévesen. Nevének jelentése: a hajnal szeme, azaz a nap: ez is sokkal inkább illett a kialakított imázsához, mint az eleinte használt, a voltaképpen egykori asszonynevéből kialakított Lady MacLoad. Hogy a „céh” befogadta, mi sem jelzi jobban, mint az, hogy e körök egyik legismertebb fotósa, a perui születésű fényképész, Léopold-

---

¹⁰ KRONSTEIN, 1985.

¹¹ Uo.

Émile Reutlinger (1863–1937) volt az, aki képeket készített róla. Reutlinger olyan pályatársakat is számos alkalommal megörökített a demimonde köreiből, mint Sarah Bernhardt (1844–1923) vagy a Rigó Jancsi magyar cigányprímás (egyik) feleségeként is elhíresült detroiti származású Clara Ward (1873–1916), aki belga főherceg férjét hagyta ott Jancsi és a színpad kedvéért.¹² Az, hogy a félvilági fotósnak Mata Hari is állandó modellje lett, jelzi szakmai beágyazottságának súlyát és erejét.

Rövidesen már Európa-szerte ismert volt. Párizs után Európa további városainak – Madrid, Berlin, Bécs stb. – színpadain lépett fel, sőt a kontinens határain túl Egyiptomig is eljutott. Ám pár évvel később karrierje amilyen gyorsan felívelt, olyan sebesen hanyatlani is kezdett. Mintája nyomán egyre-másra bukkantak fel az őt utánzó „egzotikus” táncosnők, a konkurencia pedig komoly szerepet játszott abban, hogy az újdonság varázsa megtöri, bűvereje erodálódjon. Mata Hari mind nehezebben jutott megélhetéshez. Ez a változás jelentős mértékben járulhatott hozzá ahhoz, hogy az 1910-es évek elejétől mindinkább prostitúcióra is kényszerült. Balszerencséjére rövidesen belekeveredett az időközben kitört I. világháború kémeinek játszmáiba, ami a későbbiekben végzetesnek bizonyult számára. Ugyanakkor igazi legendája voltaképpen innen veszi kezdetét.

A legenda vonzása

De miért is eredünk a valóság helyett a legendák Mata Harijának nyomába? Fentebb már utaltunk rá, hogy a szilárdnak látszó tények nagyon is esetlegesek, bizonytalanok. Szinte paradox módon azt lehet mondani, hogy a konstruált Mata Hariról többet lehet tudni, határozottabb vonásokkal skiccelhető fel, mint a valódi. Az alábbi, Clara Ward életével kapcsolatos megállapítás az ő esetében is megállja a helyét: „Életének kutatása arra is felhívja a figyelmet, hogy mennyire nehéz dolga van a történésznek akkor is, ha egy nem is olyan régen élt személy látszólag bőségesen dokumentált viselt dolgait szeretné pontosan és hitelesen feltárni. [...] Egyszerűen az a helyzet, hogy már a konkrétan tetsző adatok szintjén is nagy a bizonytalanság.”¹³

Ehhez mérhetően a legenda sokkal foghatóbb, ennek jegyében a továbbiakban inkább az „illúziók valóságával”¹⁴ nézhetünk farkasszemet. Mata Harit majd száz évvel ezelőtt, 1917-ben ítélték halálra és végezték ki. Ennyi idő bőségesen elegendő ahhoz, hogy az egykor élő ember emléke halványodjon, ugyanakkor mindinkább leváljon és önálló „életre keljen” saját emlékezete, pontosabban leváljanak emlékezetei. Gyáni Gábor szerint az újragondolt történeti tudást

¹² Rá nézve legújabban: KATONA, 2013.

¹³ Uo. 100.

¹⁴ ECO, 2013. 9.

a permanens újraértelmezés alapozza meg.¹⁵ Ennek jegyében ma már nem igazán vitatható az, amire többek között Takács Tibor mutatott rá, miszerint a múltat tökéletesen rekonstruálni lehetetlen: „Pedig közhely (vagy annak kellene lennie), hogy a forrásként használt szöveges dokumentumok nem magát a múltat, hanem annak egyféle értelmezését tartalmazzák. A történelmi tények ezen interpretációk által teremtdőnek, ezeken kívül álló »elemi« tények nem léteznek a jelenben a múltról, egészen egyszerűen azért, mert a múlt – már elmúlt. [...] A források nem önmagukért beszélnek, ha így volna, semmi szükség sem lenne a történészekre. A múlt eseményei akkor válnak történelemmé, ha jelentést társítunk hozzájuk. Ez a jelentésadó tevékenység a történész fő feladata, ami óriási szabadsággal, egyben nagy felelősséggel is jár.”¹⁶

Értelmezések születtek és születnek hát egy személy esetében is (ezek közül az elsők a közvetlenül a halál után megjelenő nekrológok), amik egy ideig, amíg a kortársak élnek, személyes élményekből is táplálkoznak. Az idő előrehaladtával viszont csak közvetett emlékekből, nyomokból, hagyományokból lehet rekonstruálni az egykori életutat.

Alapesetben egy történész érdeklődése a ráakódott hozadékoktól megtisztított személyt övezi. Ugyanakkor igen érdekes kutatási terület az is, hogy mit őrzött meg és mit hagyott el, sőt mit akart megőrizni és mit óhajtott elvetni egy már lezárt életműből a változó emlékezet. Bizonyos mértékig, mint már esett róla szó, természetes erózióról beszélhetünk. De ezt a jelenséget számos tényező befolyásolhatja, így az emlékek foszladozásán túl – közéleti szereplő esetében különösen – a mindenkori politika és az ahhoz tapadó, azt megalapozó ideológia,¹⁷ ezen felül pedig a különféle művészeti interpretációk. Mata Hari esetében túlnyomórészt ez utóbbiak esnek latba. A személyiség és alkotása könnyen válhat egyfajta kánon részévé, igazodva ahhoz, szükségszerűen torzulva is ez által. Ez a folyamat pedig, az átalakuló, sőt inkább átformált személyiség és életmű létrejötte, éppoly érdekes lehet egy történésznek, mint maga a valós alak. Análog példával élve idézem Alice K. Turner szavait, aki a pokol történetéről írt kötetében így foglalt állást: „Egy képzeletbeli hely valós történetét vázolom fel.”¹⁸

Per és ítélet

Hogyan lett egyáltalán kém Mata Hariból? E ponton sajnos ismételni kell magamat, rámutatva arra, bizonytalan talajon járunk, ha a múltjában kutakodunk. Nem is kívánok e kérdésben állást foglalni, a már korábban felsorolt szerzők alapján igyekszem összegezni, amit tudni lehet. Egyes verziók szerint a nő Pier-

---

¹⁵ GYÁNI, 2010. 14.

¹⁶ TAKÁCS, 2007. 16.

¹⁷ Az újraértelmezés vállalt igényének megjelenésére példa: UJVÁRY, 2011.

¹⁸ TURNER, 2007. 10.

re de Montessac márkival (valójában Lucas Netley) esett szerelembe. Ez a sármos férfi közismert kalandor és nagyvilági szélhámos volt – ezen felül pedig már a háború előtt a német Nachritenbureau ügynöke. Meglehet, Mata Hari rajta keresztül került kapcsolatba a német szolgálattal. 1914-ben a nő váratlanul Berlinbe költözött, de megint csak más hírek szerint ekkor már – Georges Ladoux, a francia kémelhárítás kapitánya révén – már francia ügynök (is?) volt a Deuxième Bureau alkalmazásában. 1916-ban aztán egy bizonyos Hanna (Jane Joséphine Anna Françoise) Wittig (1893–1929) nevű nő – később a háború után Claude France néven ismert színésznő Franciaországban – tudomására jutott egy olyan – két német ügynök között lezajlott – beszélgetés, amiből az derült ki, hogy a H21-es számú német kém Párizsba fog menni és oda pénzt kell neki küldeni. Ez az összeg mindösszesen 15 000 pezeta (mintegy 5000 frank) volt, amelyet a H21-es számára a Comptoir d'Escompte de Paris nevű bankba kellett utalni. Az erről az összegről szóló papírt találták meg Mata Harinál a franciák, ez lett a perdöntő „bizonyíték” arra nézve, hogy Mata Hari a németeknek kémkedett. A nő letartóztatója egykori szervezője, Ladoux volt: 1917. február 13-án a párizsi Elysee Palace Hotelban fogta el.

A per 1917. június 24-én vette kezdetét. Utólag könnyű úgy látni, hogy a nő ügye eleve elveszett volt, sorsa már korábban megpecsételődött. Akkor ez még nem volt nyilvánvaló, bár ma már nagyon sok jel utal erre. Így pl. az, hogy az ügyész – nem kis túlzással – egyenesen Messalinának nevezte a vádlottat. Gondoljunk csak Hahner Péter már idézett gondolatára, miszerint a halálos ítélet melletti érvelés kulcsfontosságú eleme volt a kémnő szerepének felnagyítása, jelentőségének erős eltúlzása! Mata Hari azt nem is próbálta titkolni, hogy szoros kapcsolatot ápolt az Amszterdamban ténykedő német rezidenssel, de állította, hogy a pénzt szerelmi szolgáltatásaiért kapta. Amikor az összeg nagyságát kérdőjelezték meg, így felelt: „Ennyibe kerülök! (C'élait mon tarif!)”. Nehéz ma már igazságot tenni, sőt lehetetlen, de az végső soron határozottan állítható, hogy ügynöki tevékenysége valójában korántsem volt sem nagy horderejű, sem pedig sikeres. Kémként semmi komoly eredményt nem ért el, működése kudarcként értékelhető. Pere pedig koncepciós, koholt vádakon alapuló per volt, amelynek során személyével egész egyszerűen példát statuáltak. A legendák mesteri kéme, bármilyen fájdalmas is ezzel szembenézni a romantikus történetek barátainak, egész egyszerűen nem létezett.

Ügyében időközben jogi rehabilitáció is született. Majd 15 éve immár, 2001 végén a Mata Hari Alapítvány (Mata Hari Foundation) és szülővárosa, Leeuwarden – a városban működő Fríz Múzeum (Fries Museum) emlékszobát szentelt emlékének – hivatalosan kezdeményezte a francia igazságügyi hatóságoknál az 1917. évi ítélet felülvizsgálatát. A döntés viszonylag rövid idő alatt, 2002 őszére született meg. E szerint Mata Hari az ellene felhozott vádokban valójában ártatlan volt.¹⁹ Hahner Péter arra mutatott rá, hogy ma már a betérjesz-

---

¹⁹ A perről: SINDELYES, 2001; ZUBRECZKI, 2002.

tett „bizonyítékok” alapján egy semleges bíróság semmi esetre sem találhatná bűnösnek.²⁰

Valójában Mata Hari alighanem egyszerűen a balszerencse áldozata lett. A világháború vége felé a francia állam nem engedhette meg, hogy egy kém hírébe keveredett ember átvészelden egy ellene indított pert. Főleg nem egy olyan közismert figura, mint Mata Hari. A nő tökéletesen megfelelt arra a célra, hogy kivégzésével lehessen elrettenteni az esetleges követőket, pere és ítélete azt az üzenetet is hordozta, hogy Franciaország nem tűri az árulást, bárki kövesse is el azt. Kronstein Gábor pedig még egy tényezőt említett meg, amely azt látszik igazolni, hogy Mata Hari olyan körülmények áldozatává vált, amelyeket nem tudott befolyásolni, sorsáról nagyobb erők „magasabb szempontok” szerint döntöttek: „A francia katonák kimerültek az iszonyú állóháborúban: az amerikai segítség még csak ígéret és remény volt, de a nyugtalanság már áttért a hadseregére is. A rendet könyörtelen terrorral állították helyre. Miért gyakoroltak volna kegyelmet ilyen feszült helyzetben éppen egy kalandornővel szemben.”²¹

Mata Harit végül a vincenne-i erdőben lőtték agyon 1917. október 15-én, ott, ahol korábban Bonaparte Napóleon akaratából egy másik kirakatperben – Európa szerte felháborodást keltve – 1804. március 21-én Louis Antoine de Bourbon-Condét, Enghien fiatal hercegét (1772–1804).²² Mint minden, ami Mata Harival kapcsolatos, életének e végső mozzanatát is legendák színezik ki, ezekre azonban e helyt nem térek ki.²³

Doppelgänger: az árnyék útra kel

Az emberek fantáziáját mindig megmozgatta a rendkívüli, a megszokottól eltérő, a normaszegő, a különleges. Máig megfigyelhető, hogy milyen sikeres sablonfigurává érett az erotikusan vonzó, gyönyörű nő, aki ugyanakkor veszedelmesen forgatja a fegyvert, éles esze van, és nem rest a bájait sem bevetni, ha a helyzet megkívánja azt. Ez a fajta végzet figura különösen a film, a mozi elterjedésével a mozgóképnek köszönhetően vált népszerűvé. Iskolapéldája ennek a zsánernek napjainkból az Angelina Jolie (1975–) által megformált Lara Croft, de ide sorolható pl. a Mátrix trilógia Carrie-Anne Moss (1967–) alakításában ismertté vált Trinityje is. Természetesen e zsáner egyik első képviselője a filmek Mata Harija.

Az igazi Mata Hari sorsa sajátos ellenmondást rejt magában. Azt, amire mások mellett Zubreczki Judit is rámutatott: „A máig tündöklő legenda főhősnője pedig csak azért válhatott halhatatlanná, mert mint kémét végezték ki, holott

---

²⁰ HAHNER, 2005.

²¹ KRONSTEIN, 1985.

²² ZUBRECZKI, 2002.

²³ Az alábbi írás címe is erre utal: KICSI, 2011.

valójában sosem volt az.”²⁴ Miközben 1917-ben élete fizikai és tudati síkon egyaránt véget ért, azzal jószerivel egy időben kelt útra és vált önállóvá, teljességgel elhalványítva, háttérbe szorítva a valós alakot, a legendák furfangos és sikeres kémnője. Mintha a 19. századi német irodalom egyik ismert és elterjedt toposza, a Doppelgänger lépett volna színre, a megkettőzött én, amelyikből azután az egyik, történetesen a másolat, az árnyék bizonyul erősebbnek. Képi hasonlaltal élve: mintha az élő alak árnyékot vetett volna, amely szükségszerűen hasonlít rá, hordozza vonásait, tükrözi kontúrjait, mivel belőle fakad. De a „minta” megsemmisülésével az árnyék ezúttal nem tűnik el nyomtalanul, engedelmeskedvén a természet törvényeinek, hanem leszakad „tulajdonosáról”, önálló életre kel, saját jellemrajza formálódik. A döntő különbség az, hogy az egykor élő személyiség egy valódi entitás, míg az árnyék/legenda tulajdonságait mások határozzák meg, töltik meg az alakot tartalommal és idomítják a maguk elképzeléseihez. Valahogy úgy, ahogyan Jevgenyij Svarc (1896–1958) orosz/szovjet író gondolta tovább egykor Hans Christian Andersen (1805–1875) dán meseíró történetét, ami pedig Adalbert von Chamisso (1781–1838) Schlemihl Péterének hatására született meg. Svarc *Az árnyék (Тень)* című, 1940-ben írt munkájában a főszereplő tudós árnyéka önálló életre kel és cselekedeteit legkevésbé sem befolyásolja az igazi tudós gondolatai, akarata, szándéka. Károly Sándor (1894–1964) aradi újságíró, író pont Mata Hari kapcsán e folyamatot ekképp jellemezte alig egy évtizeddel a kivégzést követően: „A titokzatos életű és még titokzatosabb halálú jávai táncosnő sorsa izgalmasan forró téma, amelyhez érdemes hozzányúlni. Mata Harit 1917-ben végeztette ki ártatlanul a francia hadbíróóság és azóta több író kutatta ki a feledésből. A békekötés utáni esztendőkből már jutott idő a színes legendaszövegre is, azután jöttek a színdarabok, a szentimentális mozifilmek, a szenzációkra épített slágerregények s az emberek kezdtek felfigyelni és Mata Hari halála után tizenkét évvel misztikummal finomulva, justizmord áldozatává nemesedve áll a világ előtt.”²⁵ Mondhatni tehát, hogy „a várakozási horizont és a megélt valóság rövid életű egybeolvadása”²⁶ Mata Hari esetében be sem következett.

A világot jelentő vásznon

A 20. század elejének gyorsan hódító új műfaja, a film különösen sokat tett azért, hogy a Mata Hariról levált „árnyék” hírneve minél gyorsabban elterjedjen. Molnár Gál Péter – Károly Sándoréra emlékeztető – meglátását idézve: „Két kettős ügynök az első világháború leghíresebb kémnője. Mata Hari és Mademoiselle

²⁴ Uo.

²⁵ KÁROLY, 1929.

²⁶ MÜNKLER, 2012. 6.

Docteur.²⁷ Egymás ellentétei. Érzékiség és intellektualitás. Táncosnő és orvosnő. Kalandor és érzelmi áldozat. Mindkettő alkalmas melodráma hősnőnek. Mindkettejük meséjére rávetette magát a mozigyártás. Kilométereket daráltak mozikolbásszá belőlük. Mata Harit alighogy kivégezték, máris megfilmesítették [...]. A következő évben Asta Nielsen vállalta magára. Parádés szerepe volt Greta Garbónak (1931), Jeanne Moreau-nak (1964), a balerina Ludmilla Tchérinának (1954), a nem színészetéről elhíresült Sylvia Kristelnek (1985).²⁸

Kronstein Gábor figyelmét sem került el ez a folyamat. Ő arra is rámutatott az Asta Nielsen, Greta Garbo, majd Jeanne Moreau főszereplésével készült alkotások kapcsán (ezekről bővebben alább), hogy árnyaltabban kell kezelni a kérdést. Ugyanis ahány film, annyi Mata Hari: „Az első vampot, a második kiismerhetetlen nőt, a harmadik ártatlan, bár szenvedélyes életjátékost formált Margarete Gertrude Zelléből, akinek valódi szerepe, igazi egyénisége egészen feloldódott Mata Hari mítoszában. Ez természetes, hiszen mi hathat jobban az emberek képzeletére, mint amikor egy szép és híres asszony életében a nagyvilági szerelem és a hírszerzés világa találkozik.”²⁹

E fent vázolt folyamat pedig, amint azt Károly Sándor idézetének dátuma (1929) is mutatja, nagyon gyorsan lezajlott. Ógörög mitológiai hasonlattal élve: mint ahogy az Erinnüszők (Aléktó, Tisziphóné és Megaira) keltek életre Uranosz kiontott véréből, úgy léptek színre a legendák „Mata Harijai” jószerivel a kivégzése pillanatában. Alig néhány évvel a nő halála után, már 1920-ban a némafilm korszak szupersztárja, a dán Asta Nielsen (1881–1972) a *Mata Hari* című filmben a szerelemmel játszó mesterkém alakját vitte be a köztudatba a Monarchia területén, Sziléziában született német Ludwig Wolff (1876–?) rendezésében. Ezt hamarosan egy másik feldolgozás követte: 1927-ben a *Mata Hari, die rote Tänzerin* (*Mata Hari, a vörös táncosnő*) című, az osztrák Friedrich Feher (1889–1950) rendezte, ugyancsak német film, Magda Sonjával (1886–1974) a címszerpben. Ebben az úgynevezett orosz szál hangsúlyos, a nő körüli cselszövésben bizonyos gróf Bobrykin és Grigori is kulcsszerepet kapott. Alig pár évvel később 1931-ben a francia születésű George Fitzmaurice (1885–1940) álmodta vászonra a maga kémnőjét egyszerűen *Mata Hari* címmel: a főszerep ezúttal megint egy óriási sztárra, a svéd Greta Garbóra (1905–1990) várt. A történet szerint az oroszok itt is belekeverednek a kémkedésbe, Garbó partnere a korszak férfi sztárja, Ramon Novarro (1899–1968) volt. Ezúttal nem az általa oly sokszor alakított „latin lover” szerepét öltötte magára, hanem bizonyos Alexis Rosanoff orosz hadnagyét, aki a történet szerint a titokzatosságba burkolózó nő nagy és betelje-

²⁷ Két német kémnőt is illelték ezzel a névvel (németül: Fräulein Doktor): Elsbeth Schragmüllert (1889–1934) és Annemarie Lessert (1886–1932). Előbbi kémtevékenysége valóban komoly károkat okozott a franciáknak, amelyek egy részét talán szintén Mata Harinak tulajdonították. Schragmüller azonban egyértelműen úgy foglalt állást, hogy Mata Hari teljesen alkalmatlan volt kémnek: „Sie war ein Versäger!” KRONSTEIN, 1985.

²⁸ MOLNÁR GAL, 2002. 23.

²⁹ KRONSTEIN, 1985.

sületlen szerelme: „Garbo baljós személyisége tragikus félárbocra eresztett szemhéjával, ajka körül a fáradt félmosollyal azt sugallta: nem lesz ennek jó a vége. Ramon Novarróval a szerelmi beteljesülést megakadályozza a fátum. Hiába odaadó lángolás, beköszönt a rossz vég”.³⁰

Vagyis alig egy évtizeden belül háromszor vitték filmre és értelmezték újra a tragikus sorsú nő történetét, jelentős lökést adva annak a legendának, amely mesterkémként őrizte meg emlékezetét, egyúttal igen széles körben életben tartva, újraélesztve és terjesztve is azt. Ezt a jelenséget a II. világháború után tovább erősítették az újabb filmek. A közelmúltban elhunyt francia Jean-Louis Richard (1927–2012) szintén sztárszínésznőt vett rá a címszerepre, honfitársnőjét, Jeanne Moreau-t (1928–), akinek férfi partnere szintén igazi ász, Jean-Louis Trintignant (1930–) volt. A film a *Mata Hari, agent H21* címet kapta, ebben a nő leginkább az ártatlan áldozat szerepét kapta. Az ezt követő feldolgozás viszont egyértelműen, sőt szinte csak az erotikára helyezte a hangsúlyt a sok meztelenséggel és a testi szerelmet ábrázoló számos jelenettel. Ez persze nem olyan meglepő annak tudatában, hogy az Emmanuelle-filmek sztárja, Sylvia Kristel (1952–2012) volt a női főszereplő az amerikai Curtis Harrington (1926–2007) alkotásában, ami ismét csak az egyszerű, fordítást nem igénylő *Mata Hari* címet kapta. E történet szerint a táncosnő egy szerelmi háromszögbe keveredett egy francia és egy német tiszttel, Georges Ladoux-val (akinek a neve nem véletlen ismerős!) és Karl von Bayerlinggel. A film úgy ér véget, hogy a két férfi együtt emlékezik a nőre a háború után, miután megbékélnek egymással. Legutóbb pedig 2003-ban vitték filmre a történetet: *Mata Hari, a valódi történet (Mata Hari, la vraie histoire)* címmel. Ezt a filmet francia rendező, nevezetesen Alain Tasma (?–) jegyzi, míg a címszerepet ezúttal a holland Maruschka Detmersre (1962) osztották, aki sosem ódzkodott a merész jelenetektől. Ez a film a börtönben veszi kezdetét, de visszatekint 1916-ra és hangsúlyos benne az oroszok szerepe. Azt már csak óvatosan fűzöm hozzá az eddigiekhez, hogy a német Kelly Trump (Nicole Heyka) (1970–) főszereplésével felnőttfilm is készült Mata Hariról. Ez természetesen – műfajából adódóan – kizárólag a nyers szexualitásról szól, címe: *Mata Hari. The missing peace (Mata Hari. Az elveszett béke)*, 1998-ban készült, rendezte az olasz Mario Bianchi (1939–).

E filmográfia egyik érdekessége, hogy az érintett felek közül a franciák is, a németek is elkészítették a maguk változatait: egy másik, külön írás feladata lenne részletesebben vizsgálni azt, melyik alkotás, hogyan interpretálta a főszereplő alakját. Említést érdemel még az is, hogy számos más film is utal Mata Hari alakjára. Így a kultikus 007-es ügynökről szóló James Bond sorozat paródiájában, a *Casino Royale*-ban (1967) Joanna Pettet (1942–) alakította Bond lányát, Mata Bondot, aki történetesen Bond és Mata Hari szerelmének volt a gyümölcse... A *The Young Indiana Jones Chronicles (Az ifjú Indiana Jones kalandjai)* című sorozat

---

³⁰ MOLNÁR GÁL, 2002. 23.

1993-ban készült 19. részében (*Paris, October 1916*) a fiatal Indy keveredik intim kalandba Mata Harival.

Ami Magyarországot illeti, ha nem is a filmek területén, de itthon is születtek Mata Harival foglalkozó alkotások: magyar nyelven már 1928-ban regény jelent meg róla a később ifjúsági íróként is ismertté váló Szántó György (1893–1961) tollából, némiképp talán meglepőnek ható módon az Erdélyi Szépmíves Céh kiadásában. Hogy az író jó érzékkel fogta meg a témát és nagyon is tudatosan vitte közönség elé, azt igazolják az egyik, ismeretlen szerzőjű recenzió mondatai. A K. D. monogram mögött rejtező bíráló így fogalmazott: „Kitűnően sikerült irodalmi hamispénz a »Mata Hari«, csillogása és vésete a nagy regény pénzverdejére vall, de a csengése lépten-nyomon hamis.”³¹ A ma legismertebb hazai interpretáció azonban nem e kötet, hanem kétségkívül Hobo, alias Földes László (1945–) nevéhez fűződik, aki *Mata Hari* című számának (1982) refrénjével hozta be ismét a hazai köztudatba a kémnőt: „Mata Hari szeress belém!”

Zárszó gyanánt

Úgy fest tehát, hogy a történelem szereti a históriamondás szempontjából megragadni a gyönyörű nők borzongató eseteit, mint pl. Lucrezia Borgia vagy Báthory Erzsébet alakja. Nem egyszer merül fel a kérdés egy-egy neves hölgy kapcsán: szörnyeteg vagy áldozat? Ám nem a történelem szereti a mítoszokat, hanem a nagyközönség. John Ford (1894–1973), az autógyáros mutatott rá, hogy a legenda, a mítosz – természetéből adódóan – mindig színesebb, mint a valóság.³² Egy személyiségében és fizikai valójában is izgalmas nő alakja pedig, ahogyan már fentebb oly sokszor utaltam rá, igencsak piacképes figura, kiváló filmalapanyag. Ráadásul Mata Hari egyszerre művelte a két, talán legősibb mesterséget (ahogy azt Feiszt György is írja az e kötetben olvasható tanulmányában), a szexualitás és a kémkedés ötvözete pedig kétséget kizáróan igen izgalmas kombináció. Alakja, majd emléke tehát könnyen került az érdeklődés középpontjába. A K. D. monogramú kritikus a Szántó-féle könyvről, de valójában az egész Mata Hari-mitológiáról helyesen alkotott véleményt, amikor így fogalmazott, rámutatván a népszerűség titkára: „Sokakat fog találni, akik elfogadják valódi gyanánt.”³³

Sajátos dolog viszont, hogy táncosnóként vélhetően ma már jóval kevésbé emlékeznének rá, ha nem kémként végzik ki: miközben nemhogy mesterkém nem volt, hanem ebbéli tevékenysége csupán próbálkozásnak hatott. Rajta kívül voltak még a kornak ünnepeelt revücsillagai: legtöbbjük – eleinte diadalmasan

³¹ K. D., 1931. 165. Bár az is tény, hogy Károly Sándor komoly irodalmi munkaként írt a könyvről: „Szántó György nem csatlakozott az izgalmat, erotikát, borzalmat és langyos szentimentalizmust hajszoló francia és német írókhoz.” KÁROLY, 1929.

³² MERKLIN, 2011. 15.

³³ K. D., 1931. 165.

ragyogó – pályáíve, ahogyan jöttek a fiatalabbak, gyorsan megtört, majd lehatárolt, emlékezetük ködbe veszett. De Mata Harié nem: őt életben tartotta a pere és a kivégzése következtében megszülető legenda, a végzet asszonya, a mesterkém. Ehhez bizonyítással hozzájárult a számtalan, róla fennmaradt fotó is (ezekről már esett szó), amelyek tanúskodnak valódi szépségéről. Bár konkrétan nem tudjuk, megkockáztatható: azért is maradt fenn máig ennyi fénykép épp róla, mert azok nem „csupán” elkészültek a maguk idején (ahogy másokról is, akik színpadi pályán tevékenykedtek), de a kétes hírnévnek köszönhetően nagy számban fenn is maradtak és meg is őrződtek, hiszen értékessé, kuriozitássá váltak. Nem csak egy lenge öltözékben látható szép nő vonásait őrizték meg, hanem az erőszakos halált halt híres kémnőét is...

Végezetül – kesernyés ízű zárszóként – Kronstein Gábor szavait érdemes megfontolni, aki egy nagyon fontos mozzanatra hívja fel a figyelmet. Arra mégpedig, hogy a táncosnő rosszul mérte fel a mozgásterét ott, ahol nála hatalmasabb erők irányították az eseményeket. Olyan területre merészkedett, amit nem ismert, nem is ismerhetett kellőképp. Végzete alapvetően ebből a tévedéséből fakadt, minden más ebből következett: „Mata Hari – mint sok más kalandor – hazardőr természet volt. Túlságosan bízott magában akkor is, amikor hozzá képest túl hatalmas erőkkel kezdett játszani. Ezek az erők végül is elsodorták. Abból viszont, aki a könnyelműen felidézett veszedelmek áldozata lesz, aligha válhat tragikus figura. Mata Hari halála így nélkülöz minden mélyebb tanulságot, legföljebb azon tűnődhetünk, milyen kevés értékkel beéri az utókor, ha mítoszt akar teremteni a maga kedvére.”³⁴

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Szakirodalom

BTF

- 2014 A Budapesti Tavaszi Fesztivál honlapja.
http://www.btf.hu/btf2014/index.php?cat=1&page=1&p_id=57868&l=hu&utm_source=Google_Search&utm_medium=cpc&utm_campaign=Mata_Hari&gclid=CJrE7-2Vkl0CFTTItAodd2gAcA [a hozzáférés ideje: 2014 márciusa]

ECO

- 2013 ECO, UMBERTO: *A legendás földek és helyek története*. Bp., 2013.

FIZIKER

- 2012 FIZIKER RÓBERT: Az örömszerző hírszerző: Mata Hari. A hajnal szeme. *Élet és Tudomány*, 2012. 23. sz. 713–715.

---

³⁴ KRONSTEIN, 1985.

- GYÁNI
2010 GYÁNI GÁBOR: A történetírás újragondolása. GYÁNI GÁBOR: *Az elveszthető múlt*. Bp., 2010. 3–15.
- HAHNER
2005 HAHNER PÉTER: Mata Hari. *Rubicon*, 2005. 9. sz. 51–53.
2010 HAHNER PÉTER: *100 történelmi tévhit, avagy amit biztosan tudsz a történelemről – és mind rosszul tudod*. Bp., 2010.
- K. D.
1931 K. D.: Szántó György: Mata Hari. *Napkelet*, 1931. 2. sz. 165.
- KÁROLY
1929 KÁROLY SÁNDOR: Mata Hari. *Korunk*, 1929. 3. sz.
http://epa.oszk.hu/00400/00458/00241/1929_03_4800.html [a hozzáférés ideje: 2014 márciusa]
- KATONA
2013 KATONA CSABA: „Európa legérdekesebb hercegnője” – egy norma-szegő nő a 19–20. század fordulóján. *Turul*, 2013. 3. sz. 100–107.
- KICSI
2011 KICSI SÁNDOR ANDRÁS: Mata Hari utolsó szavai. *Ezredvég*, 2011. 8–9. sz. 95–95.
- KÖVÉR
2011 KÖVÉR GYÖRGY: *A tiszaezlári dráma. Társadalomtörténeti látószögek*. Bp., 2011.
- KRONSTEIN
1985 KRONSTEIN GYÖRGY: Mata Hari. *História*, 1985. 4. sz. 9–11.
- MERKLIN
2011 MERKLIN TÍMEA: Szörnyeteg vagy áldozat? *Vas Népe*, 2011. július 23. 15.
- MESTERHÁZI
2003 MESTERHÁZI MÁRTON: Mata Hari. *Liget*, 2003. 7. sz. 71–96.
- MOLNÁR GÁL
2002 MOLNÁR GÁL PÉTER: Boldogtalan vég – Mata Hari és társnői. *Filmvilág*, 2002. 10. sz. 23–25.
- MÜNKLER
2012 MÜNKLER, HERFRIED: *A németek és mítoszaik*. Bp., 2012.
- SINDELYES
2001 SINDELYES DÓRA: Mata Hari perújrafelvétele: a meztelen igazság. *HVG*, 2001. 49. sz. 97–99. sz.
- TAKÁCS
2007 TAKÁCS TIBOR: A források tere. *Élet és Irodalom*, 2007. 24. sz. 16.

TURNER

2007

TURNER, ALICE K.: *A pokol története*. Bp., 2007.

UJVÁRY

2011

Történeti átértékelés – Hóman Bálint, a történész és a politikus. Szerk.: UJVÁRY GÁBOR. Bp., 2011. (Kodolányi János Főiskola Történeti Műhelyének Kiadványai, 3.).

ZUBRECZKI

2002

ZUBRECZKI JUDIT: A világ leghíresebb kémnője. *Múlt-kor*. <http://mult-kor.hu/cikk.php?id=5583> [a hozzáférés ideje: 2014 márciusa]

TITKOSSZOLGÁLAT VOLT-E A HABSBURGOK 16-17. SZÁZADI „TITKOS LEVELEZŐI HÁLÓZATA”?

Hírehség Európában

A kora újkorban az információk, a hírek, a pletykák intenzitása és mennyisége olyan volument öltött, hogy joggal beszélhetünk az „információrobbanás” koráról. A késő középkorban kialakuló információéhség, amely jelentős összefüggést mutat a szentföldi eseményekkel, illetve az oszmán–törökök európai megjelenésével, egyre nőtt. A reneszánsz kor rejtélyessége, a nyelvi játékok, a versbe és prózába foglalt rejtett értelem, a képzőművészet és a festészet szimbólumoktól, jelképrendszerektől áthatott világa jelentős mértékben hozzájárult a hírszerzés módszereinek, eszközrendszerének átalakításához. A humanista levelezőhálózatok¹ és az itáliai városállamok levelező kereskedői² pedig már metodikai szempontból is alapját jelentették a hírszerzés megújulásának. A firenzei üzletemberek ugyanis részben a postaszolgálat, részben alkalmi küldöncök, részben pedig saját szolgálk révén juttatták el üzeneteiket egyik helyről a másikra.³

A kora újkori Európában az uralkodói és városi adminisztráció által koordinált, és közvetlenül vagy vállalkozók révén működtetett információs hálózatok alakultak ki, amelyek útvonalait a politikai és a hadi események határozták meg – a török veszély, a francia–Habsburg hatalmi vetélkedés stb. – és ezek alakították ki annak központjait is. Ennek alapjait a késő középkor gazdasági átalakulása, a reneszánsz korában létrejövő pénzügyi centrumok – amelyek számára igencsak fontos volt a biztonságos működés – jelentették, hiszen itt már jó ideje egyre nagyobb információkoncentráció volt tapasztalható. Így szükségszerű, hogy a keleti eseményekről a legtöbb és legpontosabb értesülésekhez igen sokáig csak Velencében lehetett hozzájutni, később az északi és nyugati területeken is több információs központ jött létre (Strasbourg, Wolfenbüttel, Amsterdam, Hamburg, Danzig, Köln stb.).⁴

Az információ önmagában véve értékévé vált, illetve képes volt arra, hogy már meglévő értéket növeljen. Ezáltal profitot, sőt akár extraprofitot is termelt annak, aki birtokolta. Így természetes az, hogy mindinkább árucikként tekintettek rá, amelynek megfelelő minőségét, mennyiségét és áramlását biztosítani kellett. Ehhez pedig új közvetítő közegekre, csatornákra volt szükség. Sokáig az a nézet tartotta magát az európai és az amerikai történetírásban, hogy e téren a változásokat a könyvnyomtatás feltalálása idézte elő.⁵ A korszakot ezért a Gu-

¹ BARTA–FODOR, 1996. 35.

² PRAJDA, 2010.

³ Uo. 314.

⁴ WEBER, (1992) 257–265. A kora újkori újságokról és hírközpontokról ld.: BELLINGRADT, 2011.

⁵ EISENSTEIN, 2005; EISENSTEIN, 1979; GIESECKE, 1991; McLUHLAN, 2001.; McLUHLAN, 1985.

tenberg-galaxis korának nevezték el, mivel Gutenberg egyszerű találmánya forradalmasította a régebbi információhordozókat, illetve a közvetítő közeget, és lehetővé tette, hogy a korábban csak a kiválasztottak vagy a beavatottak számára hozzáférhető információkat szélesebb társadalmi rétegek is megismerhessék, akár azért, mert képekben fejezték ki őket, akár azért, mert a piacokon, a templomokban stb. felolvasták a nyomtatott híreket. A 16. század folyamán a legfontosabb eseményekről már nyomtatott formában adtak hírt, ezzel a modern újságírás őseit teremtve meg. Persze ne úgy képzeljük el ezeket az „újságokat”, mint a mai napilapokat. Általában egy-négyoldalas ívekről beszélünk, amelyek gyakran csak egy-egy fontosabb eseményről tudósítottak. Ráadásul sokszor propagandacéllal készültek és csak olyan eseményeket taglaltak, amelyek a közvéleménnyel úgymond „megismertethetők” voltak. Nagy győzelmekről, nagy vereségekről, nagy ünnepségekről stb. szóltak.

Az újabb kutatások azt mutatják, hogy a könyvnyomtatás és a fenti formában megjelenő „ősújságok” önmagukban nem lettek volna képesek ilyen forradalmi változásokat előidézni. A legfontosabb információkat, a gazdasági, a politikai és a hadi híreket, amelyekről az uralkodók és a döntéshozók szerint a közt nem kellett értesíteni, továbbra is elsősorban kéziratokban küldték tovább.⁶ Ez egyben azt is jelenti, hogy a nyomtatott röpiratokat és újságokat nem lehet egyértelműen, kontinuos módon a modern újságírás elődjének tekinteni. A kora újkor ugyanis – a könyvnyomtatás mellett – egy másik forradalmi újításnak is színtere volt.

A kommunikációs csatornák átalakulása, az európai hírhálózatok létrejötte megváltoztatta a korabeli tér- és időfelfogást.⁷ Ebben az ún. „kommunikációs forradalomban” a Velencei Köztársaság járt élen, ahol már a 14. században foglalkoztak „hírárusítással”, és nem sokkal később önálló foglalkozásként tekintettek arra, ha valaki levelező vagy hírágens volt, és valamely kereskedőház szolgáltatásban állt.⁸ Igaz, ebben az időszakban a kéziratos hírlevelek alkalmilag készültek még. Az itáliai városállamokra jellemző szövevényes államirányítás, a gyakori intrikák, pártok alakulása és átalakulása miatt igen korán szükség volt megbízható hírekre az ellenségekről, de arról is tudniuk kellett, mi történik az államon belül. Ebből alakult ki az avvisó-írás gyakorlata, eleinte Velencében és Rómában.⁹ Két olyan városban, ahol az információkoncentráció eleve jelentős volt (Rómában a pápaság, Velencében a kereskedelemben játszott szerepe végett), és az akkori világ számos vezető hatalma tartott itt embereket azzal a céllal, hogy az ott történeletről mihamarabb értesüléseik legyenek.¹⁰

Az avvisók (nyilatkozat, figyelmeztetés, tanács, közlemény), vagyis a kéziratos formában terjesztett hírlevelek szerepe az volt, hogy a politikai, a katonai és

⁶ MAUELSHAGEN, 2005. 411–412.

⁷ BEHRINGER, 2005. (*Historische Zeitschrift, Beiheft 41.*) 41.

⁸ REHM, 1994.

⁹ INFELISE, 2002. 212., 214.

¹⁰ Uo. 214.

a gazdasági híreket gyorsan és hatékonyan eljuttathassák Európa minden szegletébe. Innen terjedt el a kéziratok hírlapok gyakorlata a kontinens más részein is, elsősorban a német nyelvterületen. A *Fugger Zeitungokban*, az augsburgi Fugger kereskedőcsalád által 1568 és 1605 között, kézirat formában készített hírlapokban az információk egy része már „hivatásos hírkereskedőktől” származott, mégpedig a városban 1571-ben hírlaptudósítói irodát nyitó Jeremias Crasertől és Jeremias Schiffflertől, akik magukat hírszerzőknek nevezték.¹¹ A korábbi gyakorlattól eltérő módon, a 16. századi római és velencei (majd más városállamokban is bevezetett) avvisó-írás már tervszerű információgyűjtést jelentett, amely folyamatos, rendszeres időközönkénti hírszolgáltatást feltételezett.¹² Az avvisók jelentős hatást gyakoroltak a korabeli Európára, és komoly ösztönzői, illetve katalizátorai voltak a már említett „kommunikációs forradalomnak”. Az avvisók – hírértékük mellett – befolyást gyakoroltak a kora újkori közvéleményre, ezáltal a politikai események kibontakozására is hatással lehettek. Ennél is fontosabb azonban, hogy a döntéshozók tudatosan használták őket propagandaeszközként. Az avvisók jelentős szerepet játszottak abban, hogy az egyes udvarok, városállamok hogyan jöttek rá a tájékozottság hatalmára, a közinformálásának fontosságára, illetve befolyásolásának, sőt manipulálásának lehetőségére. A közvélemény számára pedig lehetőséget nyújtott arra, hogy mindinkább megértse az állam irányítóinak „titkos” nyelvét, értelmezni tudja a sorok mögött megbújó információkat.¹³ Ez pedig nem mindig esett egybe a központi hatalom érdekeivel. Nem véletlen az, hogy a 16. század végén, Rómában és Velencében is több hírszolgáltatót kivégeztek, mert olyan információkat tettek közvé, amelyek sértették a Szent Szék, illetve a Tízek Tanácsának érdekeit.¹⁴

Az avvisóhoz szükséges az író, aki megfogalmazza az információkat, így tehát egy új szakma jött létre (menanti, reportisti, gazzettieri), amelyben számos ember tevékenykedett és a hírszolgáltatásért általában már fizetséget is kaptak.¹⁵ Az írók az információkat rendszerint nem maguk szerezték be, hanem hírforrásokat működtettek az uralkodói kancelláriáktól, a katolikus és a protestáns egyházi személyektől kezdve, a külföldi követségek egyes tagjain keresztül egészen a rendszeresen közlekedő kereskedőkig. Az adatokat összegyűjtötték, azokat egyénileg, de gyakrabban inkább íróműhelyekben (scrittoria) összegezték. Az így elkészült iratokat átadták a rendszeres futár- vagy postaszolgálatoknak.¹⁶ Az, hogy az avvisót milyen gyakran küldték (hetente, kéthetente, évente stb.), attól függött, honnan érkezett és milyen típusú információkat tartalmazott.¹⁷ Az avvisók szerepét tekintve azonban kiemelendő, hogy jelentősen hatottak az al-

---

¹¹ REHM, 1994.

¹² INFELISE, 2002. 214.

¹³ Uo. 212., 215., 228.

¹⁴ BONGI, 1869. 311.; DEVIVO, 2005. 39.; INFELISE, 2002. 219.

¹⁵ DEVIVO, 2005. 37–38.

¹⁶ INFELISE, 1997. 193–219.

¹⁷ DEVIVO, 2005. 37–42.; INFELISE, 2002. 219.

kalmi és az állandó diplomáciai képviselvek működésére, a hírszerzés metódusaira, a levéltovábbítás mechanizmusaira. A követek gyakran az adott központban összegyűjtött információkat egy az egyben, mintegy jelentésük mellékleteként továbbították, vagy azok alapján állították össze saját levelüket, amelyet az őket megbízó uralkodó számára juttattak el – sokszor ugyanazokon a csatornákon, amelyeken az avvisók is „közlekedtek”.¹⁸ Az avvisóknak maguknak két fajtája volt: a nyilvános és a titkos. Az elsőben olyan információkat küldtek, amelyeket bárki megismerhetett. A titkos avvisók azonban csak egy meghatározott közönségnek álltak rendelkezésére.¹⁹ Az avvisók készítésének metódusa nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy kialakuljon a modern értelemben vett európai diplomáciai hálózat, amelyhez – akkor és most is – erőteljesen kapcsolódott a hírszerzés. Nagyon nehéz volt ugyanis elkülöníteni, hogy milyen okból gyűjtött valaki információkat: azért, mert valamely hírszolgálatnak dolgozott és így járult hozzá az avvisók elkészítéséhez, vagy azért, mert egy uralkodó, vagy állam számára kémkedett.²⁰ Természetesen az avviso-írók figyelme a kor jelentősebb központjaiban történetekre irányult, ezért tevékenységükben kiemelt szerepet játszott az Oszmán Birodalom akkori fővárosa: Konstantinápoly.

Konstantinápoly és az európaiak

Konstantinápoly több világbirodalom fővárosa volt, mielőtt az oszmán szultán székhelyévé vált volna. Erre a szerepre nemcsak geostratégiai helyzete predesztinálta, de az is, hogy mindenkor a császár városa volt, ez a kép élt az európai és ázsiai köztudatban egyaránt. Constantinopolis, Nea Roma, Bizánc, Konstantinápoly volt a Város (görögül: polisz, törökül: der sa’adet), amelynél a Boszporuszon átkelve Európából Ázsiába ért az utazó, és a fizikai értelemben vett összekötő szerep párosult egy szimbolikus, kultúraközvetítő szereppel is. Már alapításától kezdve politikai, kulturális, egyház(politika)i és művészeti centrum volt, mindez pedig erőteljesen elősegítette az információáramlást is.²¹ A városban minden korban éltek európaiak, akik lehettek állandó lakosok, hiszen számos, korábban is a városban élő európai család az oszmán hódítást követően visszatelepült,²² ugyanakkor hozzájárultak a színes kavalkádhoz azok az európaiak is, akik uralkodójuk, városuk megbízásából, diplomataként jöttek Konstantinápolyba. Ide utazni azonban nem volt veszélytelen feladat, ezért kevés olyan ember volt a 16–17. században, aki saját jó szándékából vagy pusztán érdeklődése miatt érkezett a városba. Ha mégis, akkor is általában egy-egy követ társaság-

---

¹⁸ INFELISE, 2002. 212.

¹⁹ Uo. 216–217.

²⁰ PRETO, 1994. 87–94.

²¹ MANTRAN, 1962. 2–6.

²² YÉRASIMOS, 2000. 206–211.

ban tették, mert ez valamivel nagyobb biztonságot jelentett.²³ A szeráj ugyanakkor nem látta szívesen az utazókat és a diplomataikat, mindenki bémét sejtett. Az 1574-ben az Oszmán Birodalomba utazó francia Pierre Lescalopier díváni audienciáján a nagyvezír kijelentette: meglepi őt a franciák kíváncsisága, akik anélkül, hogy bármilyen konkrét dolguk volna, pusztán élvezetből, ami inkább valami beteges dolog, ilyen messze eljönnek. Ők vallási zárandoklatokat tesznek, nem pedig idegen országokat látogatnak. Lescalopier így válaszolt: „mi, királyunk iránt érzett szeretetből, az egész világon ilyen utazásokat teszünk, hogy majd képesek legyünk a király szolgálatát ott ellátni, ahová küldeni kíván bennünket. Nem is szólván az ismeretekről, a különböző szokások megismeréséről és a szellemi épülésről, amire így szert tesznek az emberek.”²⁴ A nagyvezírt azonban nem győzte meg ezzel a válasszal.

Azáltal, hogy a város jelentős hírközpontnak számított, az európai államok egymás után hozták létre állandó képviseleteiket az oszmán uralkodó székhelyén.²⁵ A Habsburg-ellenes erők már a 16. századtól kezdve megfelelő helynek tartották arra, hogy innen figyeljék a császári udvar politikáját, lépéseit kelet és nyugat felé. Az itt állomásozó európai állandó követek nemcsak a fővárost, a szerájt, Konstantinápoly környékét vagy az Oszmán Birodalmat figyelték innen, de Európa keleti felét is, egészen a magyar végvári vonalig. A német-római császár ellenlábasai innen építették ki kapcsolataikat Erdéllyel és a királyi Magyarországgal (meg természetesen Havasalfölddel és Moldvával). Az egyes európai államok „török politikája” tehát nemcsak „török”, azaz oszmán ügyekre korlátozódott, beletartozott ebbe a magyar, az erdélyi, a havasalföldi vagy a moldvai politika is.²⁶

Velence már a 13. századtól tartott állandó diplomáciai és kereskedelmi megbízottat Konstantinápolyban. A podestà hivatalát 1205-ben hozták létre, az ottani velencei kolónia előljáróságaként, a Bizánci Birodalomban lakó velenceiek számára legfőbb védelmi és bírói hivatalként. 1265-től az élén működő tisztségviselőt bailónak nevezték, akinek feladata a köztársaság érdekeinek védelmén túl az volt, hogy a kolónia életét vezesse, a peres ügyekben döntést hozzon, a kereskedelmi ügyekben eljárjon, és párbeszédet folytasson a bizánci, majd 1453-tól az oszmán politikai elittel.²⁷ Az Oszmán Birodalom térnyerésével Konstantinápoly vált a velencei diplomácia legelőkelőbb, legfontosabb és egyben legnehezebb követi posztjává. A bailo mellett – a köztársaság kereskedelmének védelme és zökkenőmentes működése érdekében – konzulok tevékenykedtek az Oszmán Birodalomban. Velence ugyanis hamar felismerte, hogy tehetetlen az oszmán tengeri expanzióval szemben, éppen ezért a békés egymás mellett élés jelentette

²³ TEPLY, 1968. 66.; FAZEKAS–UJVÁRY, 2001. 133.

²⁴ BENDA–TARDY, 1982. 48.

²⁵ A velencei követség 1454-ben alakult újjá, a francia állandó követ 1536-tól, a Habsburg 1547-től, az angol 1583-tól, míg a holland 1612-től rezideált az oszmán fővárosban. ÁGOSTON, 1997. 89–92.

²⁶ HILLER, 1992. 70–71.

²⁷ ÁGOSTON, 1999. 132.; NICOLAY, 1992. 289–291.

a kereskedelmi érdekek védelmét (azaz a túlélést) az állam számára. Az 1503-ban megkötött velencei-oszmán béke garantálta, hogy a Velencei Köztársaság kereskedelmi lerakatai megmaradhattak, flottája továbbra is működhetett, és szállíthatta a luxuscikkeket és egyéb termékeket, terményeket Európába.²⁸ Velence azonban – az árucikkek mellett – mással is kereskedett: a köztársaság működtette a kor legjobb informátori rendszerét.²⁹ A rendszer magában a köztársaságban alakult ki, amelynek középkori története a politikai gyilkosságok tárházát mutatja számunkra. Éppen ezért 1335-ben létrehoztak egy tisztséget, amelynek viselője kizárólag a Tízek Tanácsának tartozott felelősséggel, és 1382-től – a „titkos kiadásokra” – saját költségvetéssel rendelkezett. Feladata az volt, hogy a köztársaság biztonságáról gondoskodjon. Ehhez pedig minden eszközt igénybe vehetett, amelyre szüksége volt, alkalmazott besúgókat, kémeket és bérgyilkosokat, és pénzt fizetett az információkért.³⁰ Ezt – mai terminológiával élve – a velencei elhárítás kialakulásának tekinthetjük, és kijelenthető, hogy minden olyan elem megvolt e rendszerben, ami a modern titkosszolgálatok létrejöttéhez is hozzájárult.³¹ A belső – elhárító – szolgálat mellett működött a hírszerzés is, amelynek egyik legfőbb célállomása az Oszmán Birodalom területe volt.³² Az ottani információszerzést is a bailo koordinálta, és a begyűjtött adatok kiterjedtek az élet minden területére. Az Oszmán Birodalomból érkező katonai információkra éppúgy igényt tartottak a köztársaságban, mint a politikai, a gazdasági, a társadalmi vagy a kulturális eseményekről szólókra, ha azok valamiképpen befolyásolták Velence működését. Az adatokat Szent Márk városába küldték tovább, ahol szelektálták, rendszerezték és értékelték őket, majd általában felhasználták a politikai és a gazdaságpolitikai döntéshozatal során, de az avvisók készítésénél is.³³ Az információszerzés módszertanának, valamint a modern diplomáciai intézményeknek kialakulásában Velence alapvető szerepet játszott.³⁴

A Francia Királyság a 16. század elején fűzte szorosabbra viszonyát a szultán birodalmával, amikor a Habsburg-fivérek politikai-katonai törekvései által fenyegetett francia király, I. Ferenc (1515–1547) szövetségest keresett az Oszmán Birodalomban. A szultánnak kapóra jött a lehetőség, így 1528-ban, I. Ferencnek címzett levelében megerősítette a birodalmában élő és tevékenykedő keresztények jogait és kereskedelmi privilégiumait.³⁵ Permanens jelenlét nélkül azonban a két fél közötti kapcsolatot nem lehetett fenntartani, így Ferenc király 1536-ban állandó követséget nyitott a Portán.³⁶ A két hatalom közötti jelentékeny földrajzi

²⁸ DURSTELER, 2001. 1., 3–8.

²⁹ MANTRAN, 1974. 111–116.

³⁰ PRETO, 1994. 51.

³¹ Uo.

³² PRETO, 1975. 95–115.; DURSTELER, 2001. 3–4.; HELLER, 1999. 812.

³³ MANTRAN, 1974. 114–115.

³⁴ HELLER, 1999. 810–812.; MANTRAN, 1974.

³⁵ CHARRIÈRE, é. n. I. köt. 116.; ÜZUNÇARŞILI, 1983. 495.; TESTA, 1864. I. köt. 6.

³⁶ DUPARC, 1969. XLI–XLII.

távolság – Isztambul volt a legtávolabbi pont, ahol a francia király követséget működtetett – nem segítette elő a közös ténykedést. A következő közel két évszázadot a kétoldalú viszony dinamikájának hullámzása, hol szorosabb, hol lazább köteléke jellemezte. Az itáliai államokkal ellentétben, amelyek gazdasági érdekeltségeik miatt tartottak fenn kapcsolatokat az oszmánokkal, a francia diplomácia jobbra csak a nyomásgyakorlás és a félelemkeltés eszközeként alkalmazta őket. Csak akkor került sor tényleges együttműködésre, ha a két fél érdekei egybeestek.³⁷

Az Angol Királyság és az Oszmán Birodalom kapcsolata nem sokkal Ciprus török meghódítása (1571) előtti időszakra datálódik, amikor az angol kereskedők engedélyt kaptak arra, hogy saját hajóikkal, de még francia zászló alatt hajózhassanak be az oszmán kikötőkbe. A tényleges kapcsolatfelvétel érdekében és a korábbinál szorosabb relációk kiépítésére 1578 őszén érkezett az oszmán fővárosba William Harborne, akit I. Erzsébet királynő (1558–1603) küldött III. Murád szultánhoz (1574–1595). Az uralkodónő levelében békét kívánt és alattvalóinak kereskedelmi engedményeket, ezek között a legfontosabbat: az angol hajók saját zászlajuk alatt hajózhassanak. Harborne-t egyedül Szokollu Mehmed pasa nagyvezír támogatta; a szultán csak akkor kezdett el érdeklődni az angolok által kínált nyersanyagok és kereskedelmi áruk iránt, amikor újabb hadjáratra indult a perzsa Szafavida-dinasztia ellen. Ekkor – minden eddigi gyakorlattal ellentétben – a szultán kezdeményezte a diplomáciai kapcsolatfelvételt.³⁸ 1583. május 18-án az angol kereskedők megkapták a privilégiumlevelet: immár ugyanolyan jogok illették meg őket, mint amilyeneket a franciák nyertek el az 1569. évi kapitulációban.³⁹ 1583 és 1588 között William Harborne lett I. Erzsébet első állandó portai követe. Az ő ott-tartózkodása alatt sorban alakultak meg az angol kereskedelmi konzulátusok az Oszmán Birodalom területén (Egyiptom, Szíria, Algír, Híos, Pátrosz). A perzsa hadjáratok és a tizenöt éves háború idején az angolok önt, fémeket, fegyvereket és szövetet szállítottak a szultán birodalmába. Ezzel megsértették a pápaság által előírt kiviteli tilalmat.⁴⁰ Az 1590-es évek végétől egyre nagyobb lett a rivalizálás a franciák és az angolok között, amelyből utóbbiak kerültek ki győztesen. Az angol tengeri kereskedelem előretörését a Mediterráneumban megjelenő szigetországi kalózok is segítették. A két náció versengését csak a 17. század első felében zavarta meg egy harmadik feltörekvő nemzet, a hollandok megjelenése.

A 15. század végén, amikor Portugáliából és a spanyol korona országaiból kiűzték a zsidókat, azok elsősorban Antwerpenbe, Amszterdamba, Velencébe, Szalonikibe és Isztambulba települtek át. A portugál és a spanyol zsidók magukkal hozták hagyományos kapcsolatrendszerüket, ezer szállal kötődtek már

³⁷ HOCHEDLINGER, 1994. 114.

³⁸ ÁGOSTON, 1996. 189.; ÁGOSTON, 1997. 91.

³⁹ ZINKEISEN, 1857. III. köt. 426.; SKILLITER, 1977. 86–103.

⁴⁰ Az európai államok mindegyikében létezett a tiltott áruk (*merces prohibita*) listája, akárcsak az Oszmán Birodalomban (itt *menmun eşya*ként szerepelnek), amely úgyszintén nem engedte a stratégiai nyersanyagok kivitelét. ÁGOSTON, 1996. 184.

akkor is a Levantéhez.⁴¹ Relációikat a holland területekről is fenntartották, sőt ösztönözték a hollandokat is, vegyék fel a kapcsolatot az Oszmán Birodalommal.⁴² 1564-ben egy Konstantinápolyba menekült spanyol zsidó, Joseph Nasi hatásának köszönhetően egyezett bele I. Szulejmán szultán abba, hogy Antwerpenben megnyílják az oszmánok háza. Az ottani kereskedőket az antwerpeniek görög nemzetnek vagy galatai kereskedőknek nevezeték, hiszen elsősorban Galata városnegyedben élő keresztények, görögök, esetleg zsidók voltak.⁴³

Az egyre élénkebb kereskedelmi kapcsolatok a németalföldi tartományok számára is megmutatták: szükséges az állandó diplomáciai jelenlét az Oszmán Birodalomban. 1610-ben – valószínűleg Jacob van Heemskerck admirális 1607. évi, spanyolok elleni, gibraltári győzelmének is köszönhetően – levél érkezett Konstantinápolyból, amelyben a szeráj jelezte, kíváncsún tartaná, ha diplomáciai kapcsolatok alakulnának ki a két hatalom között. Ez találkozott a holland törekvésekkel. A tartományok egyetértettek abban, hogy követet kell küldeni Konstantinápolyba, amelynek célja egyértelműen az volt, hogy hatékonyabban képviseljék a holland kereskedelmi érdekeket a szultán birodalmában. Már ekkor elhatározták, hogy az állandó követ mellett – mivel túl nagy az Oszmán Birodalom – két konzulra is szükség lesz: Szíriában és Cipruson. A tartományok küldötte, Cornelis de Haga 1612. március 4-én érkezett meg a konstantinápolyi városfalakon kívül eső San Stefanóba (Yeşilköy),⁴⁴ szállását Perában (Beyoğlu) szabtta meg a szeráj. Nem sokkal később, július 6-án Haga megkapta a szultáni kancellária hivatalos iratát, amelyben az szerepelt, hogy az oszmánok elengedik a holland foglyokat, szabályozzák a kiviteli és behozatali vámokat, valamint a hollandok jogot kapnak arra, hogy állandó követet tartsanak Konstantinápolyban.⁴⁵ 1629-ig Cornelis de Hagának és a holland követségnek igen jó volt a pozíciója, ekkor azonban meghalt legfőbb támogatója, Kara Halil pasa. Ilyen helyzetben, a küldő országtól ennyire távol, nagyon sok múlhat a követ éleselméjűségén, rátermettségén, nyelv- és helyismeretén, kapcsolati rendszerén. Haga, ha nem is egyszerűen, de helytállt a nehéz időkben, 1638-ig ő maradt a holland portai követ. Utódja unokaöccse, Hendrik Kops lett. Haga és felesége 1639-ben tértek haza, ahol a korábbi követ a rendi gyűlés (Staten General) török ügyekben foglalkoztatott szakértője lett.⁴⁶ Cornelis de Haga követségi ideje alatt a holland levantei kereskedelem szervezete teljes mértékben kiépült a Mediterráneum keleti medencéjében, a hajózás és a kereskedelem csomópontjaiban megalakultak a holland konzulátusok. Aleppó, Algír és Tunisz konzuljait a rendi gyű-

⁴¹ GOFFMAN, 2002. 180–182.

⁴² Ennek a viszonyoknak a létrejöttében jelentős szerepet töltött be Joseph Nasi is. Nasiról ld.: LÉVY, 1859.; CARMOLY, 1936.; PARKER, 1976.; STOCKHAMER, 1991.

⁴³ BULUT, 2001. 114.

⁴⁴ GROOT, 1978. 105.

⁴⁵ Haga a korábban aranyművesként Isztambulban dolgozó Lambert Verhaert (1566?–1649) küldte a kapitulációval Hollandiába, aki 1612. július 14-én Buda érintésével indult útnak.

⁴⁶ KRAMERS, 1954. 120.

lés, míg a többi a konstantinápolyi holland követ nevezte ki. Velence, a Francia és az Angol Királyság, valamint a hollandok mind rendelkeztek állandó képviselettel és kereskedelmi lerakatokkal az Oszmán Birodalomban. Ezt a rendszert – hálózatot – azonban nemcsak a hivatalos ügyeik képviseletére, a minél hathatósabb tárgyalásokra, de titkos információgyűjtésre is felhasználták. Olyan adatokat szereztek meg, amelyek révén előnyösebb pozícióból tudtak tárgyalni a Portán, vagy ellenfeleiket az európai hadszíntereken és a diplomáciai berkekben kellemetlen helyzetbe hozhatták.

Kémek és kémkedés a kora újkorban – egy titkosszolgálat ismérvei

A kémkedés mestersége egyidős az emberiséggel,⁴⁷ a kora újkorban azonban – amint a diplomácia is – e terület is jelentős változásokon ment keresztül. Az emberiség társadalmi fejlődésével, az államok kialakulásával párhuzamosan a kémkedés, a másiról minél többet tudás az állam érdekévé, mégpedig elemi érdekévé vált, amelyet már a központi hatalom koordinált, szervezett és ellenőrzött is egyben. Ezáltal – a korábbi időszakoktól eltérően – a virágzó középkorban és a reneszánsz idején információszerzésről, sőt hírszerzésről beszélhetünk. A kémek és a hírszerzők tevékenysége egyre állandóbbá vált, mindinkább jellemző volt, hogy nemcsak az egy-egy időpillanatban – pl. hadjárat, békétárgyalás stb. – szükséges információk megszerzésére foglalkoztatták őket, hanem szisztematikusan kezdték el gyűjteni az adott állam számára fontos adatokat, amelyeket az udvar, vagy a város irányítóihoz kellett továbbítaniuk. Az így beérkező ismereteket összegezték, az egymásnak ellentmondó információkat pedig ellenőrizni kezdték – másik kém kiküldése által, az utazóktól (kereskedők, zarándokok) nyert értesülések segítségével stb.

Ahhoz, hogy megítélhessük, titkosszolgálatként működött-e a Habsburgok 16–17. századi „Titkos Levelezői Hálózata”, érdemes rávilágítani arra, hogy milyen ismérvek jellemezzék egy titkosszolgálatot. Alapvető volt, hogy a rendszert egy központi (állam)hatalom működtesse, amelynek érdekei meghatározák, hogy a hírszerzők milyen információkat gyűjtsenek számára (hírigény), még pedig nyílt és titkos eszközökkel egyaránt. A titkosszolgálat működésének jellemzője az is, hogy csak olyan helyeken létesít és tart fenn pozíciókat, vagyis foglalkoztat kémeket, ahol az adott állam szempontjából fontos események történnek. Tevékenységéhez alkalmas humán erőforrásra van szüksége, amely megfelelő kapcsolatrendszerrel bír az ellenséges (vagy éppen baráti) területen. A kémeket már abban az időben is megtorlás, többnyire az azonnali és biztos halál várta, ha lelepleződtek, ezért a hírszerzés tagjait védeni kellett. Szintén jellemző volt már akkor is, hogy a megszerzett információkat – lehetőség szerint – több forrásból ellenőrizni kellett. A kémek, akik általában az adott területen komoly

---

⁴⁷ PRETO, 1994. 17–18.

helyismerettel rendelkeznek, a megszerzett információkat értékelik, gyakran elemezik is, így segítve megbízójuk munkáját. A hírszerzést működtető állam központjában a beérkező információkat feldolgozzák, a más területről odajutó hírekkel és értesülésekkel összevetik, ütköztetik, majd – ha szükséges volt – újraértékelik. Az így elkészülő, komplexnek mondható elemzéseket teszik azután a központi hatalom döntés-előkészítőinek és döntéshozóinak asztalára. Hogyan működött ennek fényében a Habsburgok levelezői hálózata?

A Habsburgok „Titkos Levelezők Hálózata”

Az osztrák Habsburgok délkeleti irányú hírszerzése már a 15. században megindult, ekkor azonban egyértelműen a Balkánról szereztek információkat, mivel ezeket a területeket – később a királyi Magyarország státuszához hasonlóan – egyfajta puffer-zónaként tartották nyilván.⁴⁸ Az információszerzés célja az volt, hogy tisztában legyenek az ottani török hadműveletekkel, szándékokkal. Alapvetően alkalmi kémekkel dolgoztattak, és – akárcsak a spanyol ág – a raguzai területről szereztek híreket.⁴⁹

A 16. század a Habsburg Birodalom életében a keleti terjeszkedés, illetve a kettéhasadás időszaka. Míg a század első felében a császár, V. Károly egyszerre vette fel a küzdelmet a protestáns mozgalommal, a Francia Királysággal és az oszmánokkal, addig az '50-es években két részre szakadó, ettől kezdve spanyol és osztrák Habsburg ágának nevezett dinasztiák kezén lévő területeken már más súlypontokat figyelhetünk meg. I. Ferdinánd cseh és magyar királynak, későbbi német-római császárnak és utódainak egyértelműen a „törökveszély” jelentett prioritást, amelynek a protestáns kérdés jelentőségét is képesek voltak alárendelni. A 16. század vesztés háborúi jól rámutattak arra, hogy nem lehet úgy hadakozni az oszmánok ellen, hogy nincsen kellő mennyiségű információ. Bár kezdettől fogva rendelkeztek informátorokkal és alkalmi kémekkel, hamarosan egyértelművé vált, hogy folyamatosan szükségük van megfelelő mennyiségű és minőségű információkra az Oszmán Birodalom területéről. Már a század közepén felállították a császári követséget az oszmán fővárosban, sőt az utolsó harmad elején a titkos információszerzés rendszerének megszervezéséhez is hozzákezdtek, de a század végi „hosszú török” vagy más néven „tizenöt éves háború” elsöpörte ezeket a kezdeményezéseket.⁵⁰ Az utolsó állandó követet a nagyvezír fogolyként hurcolta magával a magyarországi hadjáratra,⁵¹ a követség működése megszűnt, a követ által koordinált informátorhálózat összeomlott.

⁴⁸ ÁGOSTON, 2008. 257–258.

⁴⁹ ŽONTAR, 1973. 196–237.; LESURE, 1983; PRETO, 1994. 30. Ebben az időben a raguzaiak már mindkét oldalra szolgáltatottak információkat. ZLATAR, 1992. 8–25.

⁵⁰ HILLER 1998. 209.

⁵¹ Friedrich von Krekwitz, udvari tanácsos, akit a nagyvezír a szultán parancsára magával vitt a hadjáratra. 1593-ban a belgrádi táborban halt meg. ZEDLER, 1732. XV. 1830–1831.

A császári adminisztráció természetesen felismerte, hogy informátorok nélkül nem működhet megfelelően. Problémát okozott azonban, hogy a Portán a császár nem számíthatott szövetségesekre, és nem támaszkodhatott a spanyol ág segítségére sem (bár V. Károlynak és II. Fülöpnek is voltak kémei a Mediterráneumban és a Levantében).⁵² Ez pedig azzal járt együtt, hogy a hosszú török háború időszakában gyakran mindennemű információ nélkül maradtak, és csak a határ menti hírszerzés működött. Utóbbi kizárólag arra volt elegendő, hogy tudják, mikor és hová indultak el az oszmánok, arra nem, hogy stratégiai terveikről, diplomáciai machinációikról és az egyéb európai és az Európán kívüli hatalmakkal fennálló kapcsolataikról tudomással bírjanak. Éppen ezért Mátyás főherceg már 1602-ben arról írt a bányavidéki főkapitánynak, Thurzó Györgynek, hogy „Neked ezért jelen levelünkkel kegyesen megparancsoljuk, hogy Budán, Szigetváron, Nándorfehérváron, Szófiában és más távolabb eső török helyeken titokban hűséges embereket és megbízható kémeket, ne pedig végek közelében lakó adózó jobbágyokat törekedjél felfogadni és beszervezni, és azokat küldjed a török határra az ellenség céljainak kikémlelésére, valamint szándékainak megtudására és feltérképezésére.”⁵³ A Haditanács és a császári adminisztráció főbb tisztviselői tehát felismerték, mekkora szükség van arra, hogy jól működő, stabil, így folyamatosan megbízható információkat szolgáltatni képes hírszerző hálózattal rendelkezzenek az ellenséges területen. Éppen ezért 1623-ban a bécsi udvar Johann Jakob Kurz von Senftenau személyében alkalmi követet indított útnak Konstantinápolyba, aki azt a titkos feladatot kapta, hogy útja során, Budán, Belgrádban, Szófiában és Konstantinápolyban olyan megbízható embereket keressen, akik hajlandók – megfelelő fizetség ellenében – Bécsnek híreket szolgáltatni.⁵⁴ Az első ránk maradt beszerzési okirat 1629-ből származik, ebben Francesco Vlatchi raguzai kereskedő vállalta, hogy az épülő Habsburg informátorhálózat tagja lesz, rendszeres és írásos kapcsolatot tart fenn a konstantinápolyi állandó követtel. Aláírta, hogy minden lényeges információról tudósítja a bécsi udvart és a Haditanácsot. Jelentéseit egyeztetett kódrendszerrel titkosította és csak olyan embereknek adhatta át, akik a korábban megbeszélt titkos jelet ismerték. Titoktartást és hűséget is fogadott a Habsburg-uralkodónak.⁵⁵

A Habsburg császár udvarában is, akárcsak Európa más részein, már a 16. században alkalmazták a kódolt írást a diplomáciai levelezésben. Az első állandó konstantinápolyi császári követnek, Johann Maria Malvezzinek is vannak az

⁵² PRETO, 1994. 28–30.

⁵³ „Quapropter tibi hisce benigne mandamus, ut fidedignos homines et certos exploratores, non autem colonos tributarios confiniis vicinos et propinquiores, sed in Buda, Siget, Nandoralba, Sophia et aliis remotis in locis Turcicis clancularie conducere et constituere studeas et ad Turcicos fines ad explorandum hostium consilia et inquirendos et perscrutandos conatus eorum expeditas.” MNL OL E 196 Fasc. 24. No. 5. 1602. március 1.

⁵⁴ HILLER, 1998. 206–209.

⁵⁵ HILLER, 1999. 157–158.

utókorra hagyományozott, rejtjelezett írásai, jelentései.⁵⁶ A Malvezzit követő diplomaták is ezt a módszert választották, így már ettől az időszaktól kezdve a Haditanácsban dekódolóknak kellett lenniük. Utóbbiak tevékenységéről csak attól az időtől kezdve tudunk többet, amikor a 17. században a kódolás és a dekódolás, valamint a keleti diplomácia hátterének biztosítása a mindenkori „keleti nyelvek császári főtölmácsa” hatáskörébe került. A császári rejtjelezés a kor más információs központjaihoz (Velence, Róma, a francia király udvara stb.) képest nem állt túl magas fokon, ráadásul egy-egy követ szolgálati idején nem vagy csak nagyon ritkán változtattak a kódon. Ennek hátterében az állhatott, hogy a korabeli távolságok, az utak gyakori járhatatlansága, a posta sebessége nem tették lehetővé a rendszeres kódváltást, hiszen azzal nemcsak a követ és az út másik végén ülő császári főtölmács levelezett, de használták még a követ mellett tevékenykedő fogalmazók és írnokok, a titkos levelezők, valamint a főtölmács mellett működő írnokok, kódolók és dekódolók is. Az egymástól térben messze elhelyezkedőket mind értesíteni kellett volna a kód megváltozásáról, erre pedig a kor viszonyai között kevés lehetőség maradt. Ez persze nem jelenti azt, hogy akkor, amikor szükséges volt, ne tették volna meg. Amikor Peter Franz Hoffmann von Ankerskron császári rendkívüli konstantinápolyi követ az oszmán fővárosban elhunyt, későbbi utódja, Georg Christoph von Kuniz⁵⁷ hazaküldte a megboldogult testével együtt annak titkárát, Johann Georg Puchert is. A delegációval küldött, kódolt levelében az alábbiakat írta az őt oda helyező Haditanácsnak: „A megboldogult követ titkára, Pucher, az evangélikus vallást követi. [...] Nem kétkem, hogy a követségi idő alatt a császári kódot »memoriter« megtanulta, ezáltal az írásokat könnyen meg tudja fejteni; hogy a kódot ezután megváltoztatják-e vagy sem, ez az Önök felelőssége.”⁵⁸

A kiválasztás és az alkalmasság feltételei

A bécsi udvar által létrehozott levelezési hálózatba gondos kiválasztás után kerültek a résztvevők, alkalmazásukat több feltételhez kötötték. A kiválasztás során a Haditanács és a konstantinápolyi császári követ figyelembe vette a szóba jöhető személy családi körülményeit, eddigi konstantinápolyi vagy valamely más területen végzett tevékenységét. Pozitívnak ítélték meg, ha már valamelyik családtagja maga is hírszolgáltató volt, esetleg más módon segítette az oszmán területen működő császári képviselet munkáját. Ezt a megbízhatóság egyik jelé-

⁵⁶ Erre számtalan adatot találhatunk az alábbi forráskiadásban: NEHRING, 1995.

⁵⁷ Ankerskron halála után Johann Carl Terlingo de Guzmán vette át a követi funkciót, de ő is rövid időn belül elhunyt. Ezt követően kapott megbízást Kuniz, aki mindkét elődjének hagyatékát és személyzetét Bécsbe küldte.

⁵⁸ Kuniz a császárnak, a Konstantinápoly melletti Arnavutköy-ből, 1680. április 19. Österreichisches Staatsarchiv Haus-, Hof- und Staatsarchiv (ÖStA HHStA), Staatenabteilungen Türkei I. Kt. 150. Konv. 2. Fol. 69r.

nek tekintették. Jó példa erre a visszafoglaló háborúk egyik hírszerzőjének, az örmény származású Johannes Diodatónak (eredeti nevén: Ovanes Astouazatur) az esete. Apja, Elias kereskedő és ékszerész volt Konstantinápolyban, aki széles körű kapcsolatrendszerrel rendelkezett az oszmán fővárosban, jó viszonyban állt a szeráj egyes alkalmazottjaival, és – testvérével, Jakobbal együtt – dolgozott az állandó Habsburg rezidenseknek, Johann Rudolf Schmidnek, Alexander Greiffenklau von Vollratsnak és Simon Reniger von Reningennek is.⁵⁹ Diodato apjával 1654-ben érkezett Bécsbe, és 1663-ban végül itt is maradtak, ékszerészként és kereskedőként dolgoztak a császárvárosban. Itt is megfelelő kapcsolatrendszert építettek ki, amelyek felhasználásával Diodato (bizonyíthatóan) 1682-től 1688-ig információkat szerzett az ellenséges területekről a császári hadvezetés számára.⁶⁰ Az alkalmasság feltétele volt és a kiválasztás során erre is figyelmet fordítottak, hogy a leendő hírszerzők keresztények legyenek, de közöttük felekezeti vonatkozásban nem tettek különbséget. A 17. század végi levelezők közül Marc’Antonio Mamucca della Torre fiai, valamint Giorgio Cleronome a katolikus, míg Janaki Porphyrita a görög katolikus rítust követte.⁶¹ Alkalmi informátorokként ugyanakkor ebben az időszakban is alkalmaztak keresztényeket, zsidókat és muszlimokat is.

Természetes, hogy alkalmatlannak minősült az, aki nem tudott írni és olvasni. Az azonban már egyfajta konstantinápolyi specialitás, hogy mindezt nem csak egy nyelven kellett tenniük. A Habsburg titkos levelezők általában tudtak olaszul, görögül, törökül, perzsául, arabul, illetve a Földközi-tenger medencéjében használt lingua franca nyelvet is ismerték.⁶² Emellett azonban megfelelő helyismerettel kellett rendelkezniük a politikai, a gazdasági, a társadalmi és a jogi-kulturális területeken egyaránt. A levelezők 17. század végi jelentéseit tanulmányozva kiderült, hogy szélesebb műveltséggel rendelkeztek. Bár egyik levelező esetében sincsen pontos információnk arra nézve, milyen képzést kaphattak, néhány apró mozzanatot mégis rekonstruálni lehetett. Janaki Porphyritáról tudjuk, hogy valószínűleg tanult Bécsben, Marc’Antonio Mamucca della Torre fiai közül az idősebb, Leopold esetében ismertté vált, hogy tízéves korában már négy nyelvet beszélt, amiről az apa tudósította a Haditanácsot (egyben tolmácstanoncnak ajánlotta a fiát).⁶³ Ugyanakkor minden bizonnyal nem tévedünk nagyot, ha úgy gondoljuk, mindannyian részesültek valamiféle képzésben már híroszi-konstantinápolyi gyermekkorukban. Valószínűleg valamely egyházhoz kötődő iskolában tanultak, mivel ismerték a Bibliát latinul.⁶⁴ Még gyermekko-

⁵⁹ ÖStA HHStA Staatenabteilungen Türkei I. Kt. 153. Konv. 1. Fol. 94v (1686); Österreichisches Staatsarchiv Finanz- und Hofkammerarchiv, Hofkammerarchiv, Hofffinanz Ungarn (ÖStA FHKA HKA HFU) r. Nr. 222. Konv. 1666. VII. Fol. 60r. 1666. július 12.

⁶⁰ Diodato karrieréről bővebben ld.: KERESKES, 2007; KERESKES, 2008/a

⁶¹ Életrajzukat és karrierjüket bővebben ld.: KERESKES, 2004.

⁶² ÁGOSTON, 1997. 93–94.

⁶³ ÖStA FHKA HKA HFU r. Nr. 305. 1685. III–IV. Fol. 290r. 1685. január 15.

⁶⁴ Ehhez ld.: Österreichische Nationalbibliothek, Handschriften-, Autographen- und Nachlasssammlung (ÖNB-HAN) Cod. 6036. Fol. 605. 1686. augusztus 12., 23.; Böhmer 1020 Band

rukban a klasszikus latin műveltség területén is szerezhettek ismereteket, ezt mutatják az ókori szerzőktől származó idézetek, az utalások műveikre, valamint a latin szólások és a közmondások.⁶⁵ Állandó fordulatként szerepel az írásokban a „per fas et nefas” és az „ad quid agendum”. A latin szólások közül rendszeresen idézik a „homo proponit Deus disponit”-ot, valamint a „si vis pacem para bellum”-ot.⁶⁶

A nyelvi tudás mellett történeti-földrajzi ismeretekkel is rendelkezniük kellett, hogy a megszerzett információkat térben és időben kontextusba helyezzék – ezzel is segítve a bécsi feldolgozók munkáját. Történeti ismereteikre jó példa, hogy a 17. század végi írásaikban egy-egy esemény kapcsán többször párhuzamot vonnak 16. századi történésekkel, uralkodókkal,⁶⁷ sőt még olyan, magukat egészen a 20. századig tartó mítoszokról is szólnak, mint a „szulejmáni aranykor”.⁶⁸ Földrajzi ismereteik a birodalom egészére, valamint az azzal szomszédos országokéra kiterjedtek, általában egy-egy név megadását követően zárójelben jelezték, mit érdemes tudni arról a helységről. Sokszor az ókori városneveket vagy az ott élő népeket is megadták.⁶⁹ A földrajzi tudásukat jól jellemzi, hogy 1688-ban Giorgio Cleronome hosszas üzenetet küldött a császári udvarba, amelyben Belgrádról és a környékbeli várakról, erősségekről szólt. Magát Belgrádot körületekintően, részletesen bemutatta, sőt azt is megadta, hogy mikor és kivel járt ott. Jól látta a vár stratégiai jelentőségét, és jól ítélte meg azt is, hogy a vár megtartásához a környező végvidék várait is be kell venni, meg kell erősíteni. Tudta, hogy Eszéken lenne érdemes nagyobb raktárakat felállítani; azt is értette, hogy Belgrád elfoglalása után Pétervárad felé kellene venni az utat, mert onnan már könnyebb lenne bevenni Erdélyt is.⁷⁰ Cleronome tolmácsi funkciójában egy ideig a Bécsi Keleti Kereskedelmi Társaságnál (Erste Wiener Orientalische Handelkompanie)⁷¹ szolgált, itt szerzett tapasztalatai arra is megtanították, hogy kereskedelmileg a város jó helyen, a főbb útvonalak találkozásánál fekszik, ezért járnak oda kereskedők Iszfahántól kezdve mindenünnen. Ismeretei odáig terjedtek, hogy pontosan leírta, hogyan váltak a bosnyákok muszlimmá, és azt

---

IX. Fol. 42. 1692. február 18.; Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár (EFK) Ms. II. 303. Fol. 399r. 1694. augusztus 9.

⁶⁵ „Il Gran Sig[no]re sospirando dice (come nel tempo di Romani, Vare Vare redde mihi legiones meas) che il Gran Vesiro al primo anno gli fece perder la più brava e scelta gente ch’haveva.” ÖNB-HAN Cod. 6034. Fol. 181. 1684. október 28., november 23. Ld. még: Böhm 1020 Band VIII. Fol. 145. 1691. október 22., november 16.; EFK Ms. II. 303. Fol. 406v. 1694. szeptember 15.; EFK Ms. II. 303. Fol. 399v. 1694. augusztus 9.; Böhm 1020 Band XIV. Fol. 153. 1697. augusztus 3., 20.

⁶⁶ Számos példa található az alábbi kézirat-együttesekben: ÖNB-HAN Cod. 6034-6040.; ÖStA HHStA Böhm 1020.; EFK Ms. II. 303.

⁶⁷ I. Szulejmán szultánnal hasonlítja össze az ő idejében uralkodó oszmán szultánokat. ÖNB-HAN Cod. 6036. Fol. 440. 1686. február 22.; EFK Ms. II. 303. Fol. 432r. 1695. április 27., május 5.

⁶⁸ EFK Ms. II. 303. Fol. 429r, 432r. 1695. április 27., május 5.

⁶⁹ Pl. Szinop (Mitridátész hazája) Böhm 1020 Band VIII. Fol. 13. 1691. február 9. vagy Tyros (amelyet Nagy Sándor vett be) EFK Ms. II. 303. Fol. 398v. 1694. augusztus 9.

⁷⁰ ÖNB-HAN Cod. 6038. Fol. 1033-1120. 1688. február.

⁷¹ KERÉKES, 2008/b. 291-301.

is, hogy a boszniai pasa területeinek meghódítása csak akkor jöhet szóba, ha Belgrádot bevették, és meg is tudják tartani. „Őfelsége könnyebben be tudná venni ezt a Horvát Királyságot is, mint a velenceiek, mivel egy nyelvet beszélnek, és egyébként is a Magyar Királyság részét képezik.”⁷² – írta Cleronome bizonyítva, hogy nem csupán kora, de a régebbi történelem területén is ismeretekkel, mégpedig igen pontos ismeretekkel rendelkezik.⁷³

A Habsburg-udvar és a konstantinápolyi szeráj közötti különbségek – ezáltal a tárgyalási nehézségek – egyik mozgatórugója a vallási differenciákból, illetve az ebből fakadó eltérő jogrendből is adódott. Ennek megfelelően az alkalmasság feltételei közé tartozott, hogy az európai jogi ismeretek mellett a levelezők jártasságot mutassanak a muszlim vallásban és a vallásjogban (saría) is. Ezt számos jelentésükben bizonyították. 1684-ben pl. azt írta egyikőjük, hogy azért indultak hadba a szultán seregei, hogy „az ő Prófétajuknak kedvére tegyenek, aki nekik azt parancsolja a Korán szövegében: ne hagyjatok fel a háborúskodással a muszlim hit ellenségei ellen csak akkor, ha azok könyörögnek a békéért.”⁷⁴ A levelező valóban pontosan ismerhette a Koránt, mivel az ténylegesen azt mondja ki, hogy háborút csak a muszlim hit ellenségei ellen lehet vezetni, de ellenük is csak addig, amíg nem hajlanak a béke megkötésére.⁷⁵ 1695-ben az emírekről ír, akikkel kapcsolatosan elmagyarázza, hogy csak nekik van joguk zöld turbánt hordani, ami azt jelenti, hogy az „ő hamis Prófétajuknak egyenes ági leszármazottai”,⁷⁶ ami szintén a vallás(jog) pontos ismeretét mutatja. Szintén e területre tartozik az, a levelekben többször is előforduló fogalom, amely szerint az egyre kevesebb katoná miatt a szultán a muftival „nefiran”-t (nefir-i am) hirdtetett. Pontosán megmagyarázza a nefir-i am hirdetésének okán túl annak jelentését is, amikor azt írja, hogy „ugyanolyan, mint a kereszténységben a keresztes háború, csak itt az a cél, hogy minden, fegyvert fogni képes ember védje a hazáját.”⁷⁷

Az alkalmasságukat növelő, mindenképpen előnyt jelentő tényező volt, hogyha az európai és az oszmán fogalomhasználat közötti differenciákat, az egyes oszmán kifejezések pontos magyarázatát is meg tudták adni. Mivel a levélírók az Oszmán Birodalomban születtek, éltek, ismerték az ottani életet; tekintettel azonban keresztény voltakra, tisztában voltak a keresztény élet jellemzőivel is. Amikor 1688-ban a levelező a nagy hadjáratokról, a sebesültekről írt, megjegyezte pl., hogy a török katonák csak akkor kerülnek kórházba, ha megsebesültek. A szultáni seregben ezért kevésbé van szükség a nagyobb kórházakra, mert a katonák helyesen táplálkoznak, így nem betegszenek meg – ellentétben a

⁷² ÖNB-HAN Cod. 6038. Fol. 1059-1060. 1688. február.

⁷³ A teljes levél: ÖNB-HAN Cod. 6038. Fol. 1033-1120.

⁷⁴ ÖNB-HAN Cod. 6034. Fol. 104. 1684. augusztus 2.

⁷⁵ Vö. ÁGOSTON, 1997. 84. „Ha békére hajlanak, akkor te is légy hajlandó arra és hagyatkozz Allah-ra.” (Korán 8, 61).

⁷⁶ EFK Ms. II. 303. Fol. 448v. 1695. október 5.

⁷⁷ ÖNB-HAN Cod. 6036. Fol. 557. 1686. június 23.; *Nefir-i amot* hirdettek még 1689-ben. Böhm 1020 Band VI. Fol. 16. 1689. március 11. Vö.: PAKALIN, 1971. II. köt. 672.

császári katonákkal.⁷⁸ Az egészségük megőrzéséhez járul hozzá a boza nevű ital, amely finom, tápláló és megakadályozza a vérhas kialakulását. Végül javaslatot tett arra, hogy vezessék be a boza ivását a császári seregekben, mert jó is, hasznos is.⁷⁹ 1694. májusi jelentésében az egyik levélíró arról szólt, hogy a kizlar aga (dár üsz-száde agaszi = a hárem őre) mélyebben bele akart avatkozni az államügyek intézésébe, de ezt nem engedték. Szerencséje volt az agának, írja a levelező, hogy nem úgy tettek, „ahogyan tettek már más alkalmakkor, amikor egy kizlar aga bele akart avatkozni az államügyekbe fő nélkül, [...] nélkül és gyakorlat nélkül.”⁸⁰ Szintén a szeráj belső életébe engednek bepillantást nekünk az író azon sorai, amelyben egy asszony, a szultán egyik kedvenc ágyasának politikai ambícióit taglalva ír arról, hogy egyszer már megélt egy konstantinápolyi felkelést az asszonyok uralma ellen, és Mulhi kadínt ki is végezték.⁸¹

A levelezők természetesen a diplomácia területén is jártassággal bírtak, hiszen gyakran tolmácsokként (vagy -tanoncokként) részt vettek a diplomáciai tárgyalásokon. Ezen ismeretük – különösen a 17. század végén, amikor nem volt császári követ és követség Isztambulban – kiemelt értéket képviselt a bécsi udvar számára. A diplomáciai ismeretek körébe sorolhatjuk, hogy 1692-ben, amikor a perzsa sah, II. Sáfí (aki 1668-ban II. Szulejmán néven újrakoronáztatta magát) követet küldött a szultánhoz, a levelező rávilágított arra is, hogy miért jött egy „alkövet” (viceamb[asciato]re) a „főkövettel” (amb[asciato]re grande). Az „alkövetet” a sah „azért adta társul hozzá, mert ha a főkövet meghalna, ennek kellene átvennie az ő szerepét.”⁸² Ez bölcs előrelátásról tanúskodik a perzsa sah részéről, főleg ha összevetjük azzal a helyzettel, amelyet 1545 márciusában I. Ferdinánd cseh és magyar király követének, Hieronymus Adornusnak a halála okozott. A követ titkárának, Johann Maria Malvezzinek vissza kellett térnie Bécsbe, hogy újabb követet nevezzenek ki, akivel ismét Konstantinápolyba utazhatott. Ezzel pedig értékes hónapokat veszített Ferdinánd király és V. Károly császár.⁸³

Számos olyan eset van, amikor a levélírók – tudván, hogy jelentéseiket Bécsben olyanok is olvashatják, akik nem rendelkeznek teljes körű hely- és nyelvismerettel – az európaiak számára kevésbé ismert vagy ismeretlen szavakat, fogalmakat, szokásokat magyarázzák. Ezek vonatkoznak az Oszmán Birodalom felépítésére, tisztségviselőire, adónemeire, katonai alakulataira stb. Általában mondat közben, zárójelben bukkanak fel, mintegy magyarázatképpen arra nézve, amiről éppen beszámol a levélíró: „kapidzsi basi (ami annyit tesz, hogy udvaronc)”,⁸⁴ vagy „bas muhászebedzsi (azaz a kancellária első kancellárja, aki a

⁷⁸ Erről ld.: ARÁNYI 1911; GYÖRY, 1900. 534–547.

⁷⁹ ÖNB-HAN Cod. 6038. Fol. 1087. 1688. február.

⁸⁰ EFK Ms. II. 303. Fol. 389r. 1694. május 10.

⁸¹ Böhm 1020 Band XIV. Fol. 106. 1697. május 28.

⁸² Böhm 1020 Band IX. Fol. 75. 1692. március.

⁸³ TÖRÖK 1930. 94.

⁸⁴ ÖNB-HAN Cod. 6034. Fol. 171. 1684. október 18.

birodalom bevételeit és kiadásait számon tartja),⁸⁵ valamint „dzsbedzsi basi, aki a hadianyagért felel.”⁸⁶ Ugyanakkor nem csupán török kifejezéseket magyaráztak, de olyan fogalmakat is, amelyek valamilyen okból eltérnek az Európában használt azonos vagy hasonló fogalomtól. Pl. „A Saika [sajka] egy hajótípus, amelyek közül mindegyik 200 szekérnyi terhet tud vinni, általában kétszersült, liszt és más hadianyag szállítására alkalmazzák őket.”⁸⁷ Előfordult azonban az is, hogy a rövid magyarázaton túl már-már nyelvészeti kérdésekre is kitértek, mint a következő esetben: „szeraszker, ami azt jelenti, a hadjárat parancsnoka, de ez a szó, hogy szeraszker, perzsa eredetű, amelyet a törökök átvettek, mert az, hogy szer perzsául annyit jelent fej; az aszker pedig annyit tesz hadjárat, azaz a hadjárat feje”,⁸⁸ valamint „a serif (ami arabul azt jelenti szent)”.⁸⁹ A levelekben arra is példát lelhetünk, hogy az író nem az Oszmán Birodalomban, hanem a szultán fősége alá tartozó más területeken használt fogalmak világába is bevezeti a címzetteket, amint ezt 1686-ban tette. Az észak-afrikai viszonyok, valamint a gályák csatlakozása az oszmán flottához témák tárgyalása kapcsán az író arról is számot adott, hogy a „dai [dej], ami ezen területek [ti. Algéria, Tunisz és Tripolitánia] hercegeit jelenti”,⁹⁰ üdvözlését és hódolatát küldte a szultánnak.

Az alkalmasság feltételei közé tartozott, hogy az, aki a Habsburg informátorhálózat részévé válik, úgymond megfelelő foglalkozást űzzön és megfelelő információszerző pozíciókkal, azaz hasznos kapcsolatrendszerrel rendelkezzen. Elsősorban olyanokat választottak ki, akik mindennapi tevékenységük révén egyébként is sok emberrel találkozhattak, ismerősökkel és ismeretlenekkel is, azaz minden gyanú nélkül fogadhatták a hozzájuk érkezőket. A beszervezettek így elsősorban orvosok és kereskedők voltak.⁹¹ Fontos volt emellett az is, hogy az egyébként igen jelentős díjazás, csábító erőt jelentsen a levelezőknek, olyat, amelyért szívesen vállaltak nagyobb kockázatot is. Az első beszervezett, Vlatchi, a raguzai kereskedő évi 700 tallért kapott szolgálataiért. Ez az összeg 1050 forintnak felelt meg, amely kétszer annyi volt, mint a konstantinápolyi követség tolmácsának fizetése, és háromszor annyi, mint amennyit egy futár kapott a Bécs–Konstantinápoly–Bécs útvonalért.⁹² Természetesen a „titkos levelezők” esetében a kockázat indokolta ezt a magas összeget.⁹³

⁸⁵ EFK Ms. II. 303. Fol. 391v. 1694. május 25..

⁸⁶ EFK Ms. II. 303. Fol. 392r (1694. május 25.).

⁸⁷ Böhm 1020 Band XIV. Fol. 77–78. 1697. április 15.

⁸⁸ ÖNB-HAN Cod. 6034. Fol. 157. 1684. október 18.

⁸⁹ EFK Ms. II. 303. Fol. 397r. 1694. augusztus 9. A *serif* szó második jelentése valóban az, hogy szent, de nem általános értelemben, hanem jelzős szerkezetben használják pl. mecsetek nevében, bizonyos hónapok neve mellett, a Próféta zászlajának megjelölésekor stb.

⁹⁰ ÖNB-HAN Cod. 6036. Fol. 524. 1686. június 16..

⁹¹ HILLER, 1999. 163.

⁹² HILLER, 1998. 211.

⁹³ Abban az esetben, ha valakit rajtakaptak, ezért súlyosan fizetett. Jó esetben csak az Oszmán Birodalomból utasították ki, de előfordult az is, hogy valakit a hírek szolgáltatásáért kivégeztek. ME-IEBERGER, 1973. 86.

Az informátorok beszerzésének alapjai

Miért vállalták az informátorok ezt a nehéz és veszélyes munkát? Nagyon könnyen azt felelhetnénk erre, hogy a pénz miatt. Láttuk, hogy bérezésük – más foglalkozásokhoz képest – igen magas volt. Fontos azonban azt jelezni, hogy – a pénz mellett – más motiváció is létezett. Többjüknél előfordult, hogy a Habsburg-uralkodó iránti hűségéből, a kereszténység iránti elkötelezettségükből, lojalitásukból fakadóan vállalták e szerepet, és gyakran akkor is újra szolgáltatottak információkat, ha a törökök megkínózták őket⁹⁴ (már persze, ha túléltek a találkozást...). Természetesen számolni kell azzal is, hogy egyes, a Habsburg-udvar felmagasztalására, illetve a kereszténységgel való közösségvállalás kapcsán tett megnyilvánulásai inkább csak külsőséget jelentettek, amellyel saját szerepüket – és lehetőség szerint pénzüket is – növelni szerették volna. Mégis azt kell mondanunk, kiindulva a korabeli gondolkozásmódból, hogy (bár a pénz fontos volt számukra) valóban hittek is abban, hogy tevékenységükkel a kereszténységet szolgálják a pogánysággal, a hitetlenséggel szemben. Még akkor is, ha egyébként, mindennapi életükben együtt éltek ezekkel a „pogányokkal és hitetlenekkel”. Az Oszmán Birodalom – mint minden birodalom – területén ilyesfajta szemléletmód nem okozott identitászavarokat.⁹⁵

Az anyagi érdek és a lojalitás mellett azonban – különösen egyes népcsoportok (délszlávok, örmények) körében – erőteljes moztatórugóként működtek más érdekek is, mint pl. a karrierlehetőség, amit a titkos levelezésben való részvétel jelentett. Nem egy olyan személyről tudunk, aki később futár vagy tolmács lett, majd ezt követően a császári adminisztrációban tevékenykedhetett Bécsben, sőt előfordult az is, hogy polgárjogot nyertek a városban. A 17. század második felének tolmácsai közül a legnagyobb karriert Marc’Antonio Mamucca della Torre futotta be, aki 1635-ben vagy 1636-ban született Hioszon. Apja, Pantaleone Mamucca családja Messinából származott, onnan kerültek Hiosz szigetére.⁹⁶ Rokoni kapcsolat fűzte őket a szigetvilágból származó két híres családhoz: a Giustinianikhoz és a Canatcuzenókhoz.⁹⁷ A volt konstantinápolyi állandó, akkori rendkívüli császári követ, Johann Rudolf Schmid zum Schwarzenhorn vette Mamuccát császári szolgálatba 1649–1650-ben.⁹⁸ Mamucca – saját bevallása szerint – tudott latinul, olaszul, franciául, görögül, horvátul, arabul, perzsául, törökül és németül.⁹⁹ Ezek közül fennmaradt levelezése alapján a latin, az olasz, az arab, a perzsa, a török és a német nyelvekben való jártassága bizonyítható. Tol-

⁹⁴ Lazaro Markovic, belgrádi levelező 75 guldent kapott a hűségéért. ÖStA FHKA HKA RA Fasz. 187/A. Fol. 199r. 1657. február 7. Hasonlóan járt Marko Radivovic Budán. ÖStA HHStA Staatenabteilungen Türkei I. Kt. 147. Fasz. 1. Fol. 109r. Adam Schönberger a Haditanácsnak. 1676. április 20.

⁹⁵ Erről ld.: KERÉKES, 2006.; KERÉKES, 2008/c.

⁹⁶ LODI, 1701. A2, B; ZEDLER, 1745. XLIII., 2002.

⁹⁷ LODI, 1701. B2; ZEDLER, 1745. XLIII.1197–1198.

⁹⁸ LODI, 1701. C3; Schmid internunciatúrája: MEIENBERGER, 1973. 121–129.

⁹⁹ LODI, 1701. C3.

mácsi kinevezése 1656. szeptember 23-án kelt,¹⁰⁰ addig „tolmácstanoncként” (Sprachknahe) alkalmazták. Ebben az időszakban az akkori portai rezidens, Simon Reniger von Reningen első tolmácsa, Georg Hausch tanította.¹⁰¹ Ettől kezdve Mamucca tolmácsként szolgált, és folyamatosan lépett előre a ranglétrán. 1659-ben őt rendelték ki a császári internuncius, Augustin von Mayerberg mellé, aki nagyon elégedett volt a munkájával. Amikor pedig a császári szolgálatban tevékenykedő Panayoti Nicoussius Mamonas¹⁰² 1669-ben portai főtollmácsi rangot nyert, Mamucca vette át az ő szerepét a konstantinápolyi követségen.¹⁰³ Az 1663–1664. évi oszmán hadjárat idején Köprülüzáde Fázil Ahmed pasa nagyvezír az állandó követet Renigert, a rendkívüli megbízottat Johann Goest¹⁰⁴ és alkalmazottaikat, kíséretük tagjait magával vitte magyarországi táborába. Közöttük volt Marc’Antonio, aki Budáig jutott. Itt ugyanis a Renigertől kapott kód segítségével az oszmán csapatok mozgásáról levelezett a Haditanács-csal. Amikor kémkedés vádjával letartóztatták, csak nehezen menekült meg.¹⁰⁵ A tőle szerzett hírekről, illetve azok értékéről nem sokat tudunk, mindenesetre jelzésértékű, hogy 1664. január 14-én a Regensburgban tartózkodó császár addig tolmács esetében példátlan összegre, évi 400 tallérra emelte Mamucca bérét.¹⁰⁶ 1665-ben I. Lipót megbízásából Walter von Leslie gróf a szultáni fővárosba utazott, hogy a békekötést követő szokásos ünnepélyes követváltás megtörténhes-

¹⁰⁰ „daß dem bey dero residenten an der ottomanischen portten sich befindenten eltisten sprachknaben, nahmbens Marco Antonio umb seines gueten reusierens willen, neben dem titl dell interprete auf ein jahr lang hundert thaller zur besoldung geraicht, auch wofern er sich inß khünfftige weither wohl verhalten wurde, so dann ein mehrers außgesezt.” ÖStA FHKa HKA Reichsakten (RA) Fasz. 187/A. Fol. 138r. 1656. szeptember. 23.; Fol. 137r. 1656. szeptember. 29. „Marc Antonio ist nebst der kost mit 100 thaller des jahr und mit den titl interprete auffgenommen worden, den 23. [Dezem]b[er] 1656” ÖStA HHStA Staatenabteilungen Türkei I. Kt. 164. Konv. 5. Fol. 168v. 1694. szeptember 4. Az utóbbinál a hónapot tévesen adták meg.

¹⁰¹ Lodi, 1701. C5.

¹⁰² Panayotiról ld.: HERING, 1994. 143–178.

¹⁰³ „D[omi]n[us] residens quondam Reniger praedicti D[omi]ni Marci Antonii opera atq[ue] assistentia utebat[ur] ipseq[ue] A[n]no [1]659 Internuntio Caesareo D[omi]no a Mayrberg interpretando adstiterit maxime vero in absentia interpretis Panajoti ad nimicus in Creta aliisq[ue] exteris patib[us] moravet[ur], pro servitio Portae invigilaret” ÖStA KA Bestellungen No. 2487. 1688. május 22.

¹⁰⁴ Goes, Johann Freiherr von: 1662-ben Temesvárra, Ali pasához ment követségbe. Amikor 1663-ban megindult a nagyvezír hada a magyar területeken, a pasának is csatlakoznia kellett hozzá, így a követet is magával vitte. ZEDLER, 1735. XI. 81.

¹⁰⁵ „Neq[ue] etia[m] abhorruit vita[m] sua[m] qua[m] sepissimo periclitabatur pro servitio caesareo consecrare uti appareret ab A[n]no 1663 sub Buda ubi tanqua[m] explorator fuisset accusat[us], et cu[m] magno labore ac discrimine casus suu[m] mortis subduxerit eode[m] etia[m] anno durante adhuc bello, certa quaeda[m] cifra (a D[omi]no residente Reninger ipsi fuit confisa) sub qua turcorum apparat[us] transcribere fuit conat[us].” ÖStA KA Bestellungen No. 2487. 1688. május 22. Reniger és Goes, a rendkívüli megbízott úgy értesültek, hogy Mamuccát ki is végezték, ezért az oszmán táborban csendes misét celebráltattak emlékére. Johann Goes levele Budáról, 1663. október 25. Lodi, 1701. D

¹⁰⁶ ÖStA FHKa HKA RA Fasz. 187/B fol. 1445r (1665. április 29.).

sen.¹⁰⁷ Leslie tolmácsául Mamuccát nevezte ki a császár, és – amikor a követség visszatért az Oszmán Birodalomból – Marc’Antonio is Bécsbe érkezett.¹⁰⁸ Ezt és a következő évet a császárvárosban töltötte, majd 1666. június 8-án a Konstantinápolyban elhunyt Hartmann Wider helyére ismét az oszmán fővárosba küldték.¹⁰⁹ Mielőtt visszatért volna keletre, újra megemelték bérét, így már évi ezer,¹¹⁰ 1668-tól pedig évi 1200 forintot kapott.¹¹¹ Ezt követően egészen 1683-ig az Oszmán Birodalomban tevékenykedett. 1675-ben megnősült, Simeone Tarsia lányát, Giustiniát vette feleségül, így rokonságba került a velenceiek későbbi portai főtollmácsával, Tommaso Tarsiával.¹¹² Házasságából összesen négy olyan gyermek született, akik megérték a felnőttkort. A legidősebb, a fiatalon meghalt Leopold, apja nyomdokait követte, 1701 és 1703 között pedig konstantinápolyi császári rezidensként működött.¹¹³ Christoph is „tolmácstanoncként” kezdte, majd a háború vége után magas karriert futott be. Felesége Egon von Khuen lánya, Maria Judith volt. Marc’Antonio idősebbik lánya, Victoria a szász birodalmi herceghez, Carl Christoph von Wassdorffhoz ment nőül. Maria Anna (†1749) pedig a fiatalon elhunyt, erdélyi nemesi családból származó, Kőröspataki Kálnoky Ádám grófhhoz (1683–1719). Ez már jól mutatja: Mamuccának megérte a fáradtságos császári szolgálat.

Karrierje azonban nem ért itt véget. A császárváros 1683. évi ostroma idején az akkori állandó követ, a nagyvezír által fogolyként magával hurcolt Georg Christoph von Kuniz mellett volt az oszmán táborban. Amikor a császári és a lengyel sereg elűzte Kara Musztafát és csapatait, Sobieski katonái rátámadtak Mamuccára, mivel – öltözete alapján – töröknek, ráadásul magas rangú töröknek (pasának) nézték. Saját bevallása szerint, Hieronim Augustyn Lubomirski (1648–1706) hercegnek köszönhette életét.¹¹⁴ Amint a Linzben tartózkodó császári udvarba ment, jelezte: fél attól, hogy – amennyiben visszatérne az Oszmán Birodalomba – kémnek tekintenék, és így minden bizonnyal fel is akasztanák. Az október 22-i császári konferencián még szó esett arról, hogy Porphyritán és Cleronómén túl Mamuccát is visszaküldik Konstantinápolyba,¹¹⁵ de később erről letettek, a tolmács Bécsben maradt, ahol a Haditanács munkájában vett részt. Itt

¹⁰⁷ EICKHOFF, 1970. 223.

¹⁰⁸ ÖStA FHKA HKA RA Fasz. 187/B fol. 1445r (1665. április 29.).

¹⁰⁹ ÖStA FHKA HKA RA Fasz. 188. fol. 47r (1666. június 8.).

¹¹⁰ ÖStA FHKA HKA RA Fasz. 188. fol. 72r (1666. június 28.); ÖStA FHKA HKA RA Fasz. 188. fol. 32r (1666. június 30.) (I. Lipót határozata).

¹¹¹ ÖStA FHKA HKA RA Fasz. 188. fol. 581r (1668. október 5.).

¹¹² A capodistria (ma: Koper, SLO) Tommaso Tarsia a velencei követség portai tolmácsa, 1671-től. 1683-ban jelen volt Bécs ostrománál és látta Kara Musztafa kivégzését. 1716-ban halt meg, Konstantinápolyban. GARZONI, 1702. 63–64.; STANCOVICH, 1829. 159–160.

¹¹³ I. Lipót parancsára Leopold megkeresztelése alkalmából az Udvari Kamarának száz dukát ajándékot kellett kifizetnie Mamuccának, amelyet az akkor Konstantinápolyba induló rendkívüli követnek, Johann Peter Hoffmann von Ankerskronnak kellett átadnia. ÖStA FHKA HKA FA M-24 fol. 1r (1679. június 23.) Konstantinápolyi követsége: BITTNER–GROß, 1976. 172.

¹¹⁴ LODI, 1701. O3.

¹¹⁵ ÖStA FHKA HKA HF Protokollband 955. Reg. 1683. december 28. fol. 746v.

több feladat is hárult rá. Ő fordította le a budai pasától (1686-ig), a mindenkori magyarországi szeraszkertől és a perzsa sahtól érkezett levelek jelentősebb részét.¹¹⁶ Marc’Antonio Mamucca della Torre azonban egy ennél sokkal fontosabb feladatot is ellátott. 1689-től ő működtette a visszafoglaló háborúk idejére, 1684-től újjászervezett titkos levelezői hálózatot, amelynek tagjai korábbi tolmáctársai, Cleronome és Porphyrita, valamint fiai, Leopold és Christoph voltak.

Marc’Antonio Mamucca della Torre 1687-ben, I. József magyar királlyá koronázása alkalmából, a pozsonyi országgyűlésen magyar nemességet is kapott.¹¹⁷ Majd a visszafoglaló háborúk lezárása után, 1701. március 1-jén ő, fiai és leányai elnyerték a Német-római Birodalom grófi rangját.¹¹⁸ Mamucca még 1683. december 22-én császári tanácsosi rangot kapott,¹¹⁹ és keleti ügyekben szakértőnek számított, véleményét rendszeresen kikérték.¹²⁰ 1698-tól elnyeri a „keleti nyelvek császári főtölmácsa” címet,¹²¹ ami egyben azt is jelenti, hogy a Haditanács keleti ügyeit az ő döntései, az általa vezetett szervezet működése által befolyásolhatta. 1699 júliusában pedig a Haditanács is felvette a tagjai közé.¹²² Marc’Antonio Mamucca della Torre 1708-ban, egy hosszú és eredményes pálya végén hunyt el. Karrierje kiválóan mutatja, hogy a titkos levelezők milyen más, az anyagi érdekeken és a lojalitáson túlmutató okok miatt vállalták e rendkívül nehéz és veszélyes mesterséget.

A hírszerzők foglalkoztatásának alapelvei

A hírszerzők tevékenységét Bécsből irányították. A császári adminisztrációban a keleti – ekkor még csak az oszmán, később az orosz – ügyekért a Haditanács felelt. A szervezeten belül is a „keleti nyelvek főtölmácsa” címet birtokló szakember koordinálta a konstantinápolyi szerájjal fenntartott viszonyt. Neki volt joga az oszmán földön működő állandó követhoz futárt küldeni, akiknek munkájáért, fizetéséért, megbízhatóságáért ő felelt. A diplomáciai levelezésen túl ő fogalmazta meg a követutasításokat és az ő feladata volt a követség, a futárok és a tolmácsok pénzügyeinek felügyelete is.¹²³ Ugyanakkor egy, a nyilvánosság elől

¹¹⁶ A perzsa sah levelei: ÖStA HHStA Staatenabteilungen Türkei I. Kt. 153. Konv. 2. fol. 42–43. (1687. június 6.), ÖStA Kriegsarchiv (KA) Hofkriegsarchiv (HKR) Protokollband 404. Reg. 1698. szeptember 7. fol. 384r; egyéb levelek: ÖStA KA Best. Nr. 2487. (1688. május 22.).

¹¹⁷ ZEDLER, 1745. XLIII. 1998.; NAGY 1860. 282. Nagy Iván az 1687. évi 29. törvénycikkre hivatkozik.

¹¹⁸ ÖStA FHKA HKA Finanzamt (FA) M-24. fol. 5r (1716. november 6.).

¹¹⁹ ÖStA FHKA HKA HFU r. Nr. 330. 1689. VI–VIII. fol. 25–26. (1689. július 3.) A Haditanács levele a kamarához, 1689. április 6-án, a Haditanács ezúton figyelmeztette újra a Kamarát, hogy ezt a címzést adja meg Mamuccának.

¹²⁰ Pl. Michael Tallmann-nal kapcsolatban (ÖStA KA HKR Protokollband 385. Reg. 1691. május 24. fol. 250r; Band 386/1 Exp. 1691. június fol. 336v).

¹²¹ ÖStA KA HKR Protokollband 402–403. Exp. 1698. november fol. 753r.

¹²² ÖStA KA HKR Protokollband 405–406. Exp. 1699. július fol. 401v.

¹²³ HILLER, 1998. 213.

rejtve tartott feladattal is bírtak: a 17. század első felének főtolmácsa, Michel D'Asquier és utódjai felügyelték és koordinálták a „titkos levelezők” munkáját is.¹²⁴

Az informátorok minden hírt, amelyet begyűjtöttek, lejegyezték és jelentést készítettek azokból. Ezeknek a jelentéseknek meg kellett felelniük bizonyos tartalmi és formai követelményeknek. A dokumentáltság az informátorhálózat működésének egyik alapköve volt. Jellemző, hogy meghatározták a gyűjtött információk körét is, vagyis azt, hogy milyen jellegű adatok élveznek elsőbbséget egy-egy adott időszakban. A levelezők tehát a Habsburg-udvar hírigénye alapján szolgáltatottak információt. A visszafoglaló háborúk idején a jelentésekben elsősorban az oszmán hadigépezetről, a Portán jelen lévő semleges és ellenséges hatalmakról, a szultán más irányú – elsősorban keleti – lekötöttségeiről, a szövetségesek (Velence és a Lengyel Királyság) hadi sikereinek vagy kudarcainak konstantinápolyi hatásairól, valamint a város és a birodalom, illetve emiatt a vezetők és az adminisztráció állapotáról is híreket kellett szolgáltatniuk.¹²⁵

A hírigényre adott válaszok: az informátorok forrásai

Az informátorok nem magukban dolgoztak, egyfajta hírpontként szolgáltak, amely egy nagyobb hálózat részét képezte. Mai világunkban már tudjuk, hogy a társadalom minden szintjén vannak, akiknek kapcsolatteremtési és -tartási képességei jobbak az átlagosnál. Őket összekötőknek nevezzük, akik a társadalmi kapcsolatok működését befolyásolják, a szociális hálózatokat összetartják.¹²⁶ A „titkos levelezők” túlnyomó többsége ilyen összekötőként működött. Az, hogy egy-egy levélíró a rendszer részévé válhatott – a fentiek alapján – egyértelműen annak volt köszönhető, hogy megfelelő helyről és módon tudott információkat gyűjteni, azaz jó kapcsolatrendszerrel bírt. A legtöbb információt természetes szociális hálójuk szolgáltatta a konstantinápolyi levélírók számára, akik általában beleszülettek az ottani viszonyokba, rokonaik, barátai voltak a keresztények körében, de voltak kapcsolataik a szultáni udvar alacsonyabb (vagy magasabb) rangú tisztviselői körében is. Szerezték értesüléseket a nagyvezír kihágójának orvosától, vagy a kajmakám palotájának egyik renegát szolgálójától, de olyan is előfordult, hogy a fődefterdár egyik szolgálója, egy aga, aki rendszeresen elkísérte urát a díván ülésére, (minden bizonnyal jó pénz ellenében) elmondta a levelezőnek az ott elhangzottakat. Ennél is érdekesebb azonban az a kapcsolat, amely a reisz efendi, a szultáni udvar (európai fogalmakkal élve) kancellár-

¹²⁴ TEPLY, 1974. 240.

¹²⁵ ÖNB-HAN Cod. 6034-6039.; ÖStA HHStA Böhm 1020; EFK Ms. II. 303.

¹²⁶ BARABÁSI, 2008. 63–64. Ez nemcsak a titkos levelezőkre volt jellemző. Egyes kereskedők, üzletemberek is jelentős kapcsolati hálót működtettek. A 14–15. század fordulóján élt pratói kereskedő, Francesco Datini után több mint 153 000 levél maradt fenn, 17 korabeli állam, mintegy 300 településéről. PRAJDA, 2010. 314.

jának hivatalához fűzte az egyik levelezőt. Sikerült neki (pénzért vagy egyéb módon) megszereznie több olyan iratot, amelyek a bécsi udvar számára kisebb vagy nagyobb jelentőséggel bírtak. Így pl. 1694-ben, amikor a lengyel király, Sobieski János követet küldött a Krímbe a tatár kánhoz, Szelim Girájhoz. Mivel azonban a kán a szultáni udvar közelében tartózkodott, Sobieski követe is oda érkezett, ahol azonban a kánon kívül a nagyvezír is tárgyalt vele. Az oszmánvezetők számára egy ideig érthetetlen volt, hogy a lengyel követ miért csak a kánnak hozott levelet, ennek ellenére ők is tárgyaltak vele. A levelezőnek a reisz efendi hivatalától a lengyel király 1693. november 20-i, Varsóban keltezett, a kánhoz írott levelének török átiratát, valamint a nagyvezír, a kán és a követ megbeszélésén született dokumentum másolatát is sikerült megszereznie. Ezeket olaszra fordította, majd megküldte Bécsbe.¹²⁷ 1695-ben szintén a reisz efendi hivatalából megszerezte a nüzul emininek adott parancsot, amely a szultán és a serege Edirne és Belgrád közötti vonulási útvonalát, valamint a szultáni szálláshelyeket tartalmazta. Ezt is Bécsbe juttatta.¹²⁸ 1695 decemberében a raguzai követ, Buchia levelét is megkaparintotta, és másolatát megküldte megbízóinak.¹²⁹

A hírszerzők rendszeresen eljárak a konstantinápolyi kikötőbe, ahol az oda befutó hajókon szolgálóktól szereztek eltérő értékű információkat. A kikötő, mint minden kikötő a világon, olvasztótégelye volt a különféle népeknek, távolról érkezők és környékbeliek egyaránt tartózkodtak ott, így kiváló lehetőséget nyújtott az értesülések megszerzésére. Ugyanakkor a levélíró jól tette, ha a számára fontos híreket lehetőleg még egy forrásból ellenőrizte. Itt, a kikötőben tudta meg 1690-ben a befutó „barbár” (berber[iai] = algír, tunéziai és tripolitániai) hajók matrózaitól, hogy útjuk során találkoztak a francia király két bizalmasával, akik közül az egyiket Moldván keresztül a lengyel udvarba, míg a másikat a nagyvezírhez küldte a Napkirály.¹³⁰ A kikötői hírszerzés egyik fontos része volt, hogy a minden évben Kaffából és a Krím kikötőiből jövő kereskedelmi hajók legénységétől, kapitányaitól a kozákok és az oroszok, valamint a tatárok összecsapásairól hírt szerezzen be a levelező. Abban az esetben ugyanis, ha a tatárok kénytelenek voltak az oroszokkal és/vagy a kozákokkal hadakozni, kevesebben indulhattak a magyar hadszíntérre. Így szerzett pl. megbízható híreket 1696-ban Azov elestéről. Szeptember 14-i levelében csak annyit írt: biztos, hogy Azov elesett, ennél többet azonban nem írhat, mert meg kell várnia az abból az irányból minden évben érkező keresztény bárkákat, amelyek pontosabb információkkal szolgáltatnak.¹³¹ Október 9-e előtt minden bizonnyal befutottak a bárkák, mert ekkor már teljes bizonyossággal tudott írni I. Péter cár (1682/1696–1725)

¹²⁷ EFK Ms. II. 303. fol. 379v–380r (1694. február 28., március 2.); fol. 388v (1694. május 10.).

¹²⁸ EFK Ms. II. 303. fol. 435r–436v (1695. június 3.).

¹²⁹ EFK Ms. II. 303. fol. 460v (1695. december 26.).

¹³⁰ ÖNB-HAN Cod. 6039. fol. 28.; Böhm 1020 Band VII. fol. 24. (1690. április 11.).

¹³¹ EFK Ms. II. 303. fol. 482r (1696. szeptember 14.).

tevékenységéről, valamint szándékairól a szerint, ahogyan a kereskedők látták, hallották, gondolták.¹³²

Mind Cleronome, mind Porphyrita, mind pedig a két Mamucca családja foglalkozott kereskedelemmel, így kapcsolati rendszerük egyik fontos elemét képezték az egyéb kereskedőktől beszerezhető hírek. Mivel Konstantinápolyban a piacon a különféle vallású kereskedők közösen árultak, a hírszerzőknek a kalimárokkal a saját városnegyedükben, vagy a „Kapalı çarşı”-ban (az isztambuli fedett bazárban) sikerült beszédbe elegyedniük, így pl. azzal a két görög kereskedővel, akik 1690 tavaszán érkeztek az oszmán fővárosba, és azt a hírt hozták, hogy sem a kozákok, sem az oroszok nem készülődnek hadjáratra az adott évben.¹³³ Ezt az értesülést a levelező továbbította is Bécs irányába.

Mindenképpen lényeges volt a hírszerzés szempontjából a levelezők vallási hovatartozása, mivel így a Konstantinápolyban működő keresztény (katolikus, görög katolikus vagy görög keleti) felekezetek előjáróitól is kaptak információkat, akik viszont maguk is kapcsolatban álltak a keleti missziókban szolgálatot teljesítőkkal. Az ilyen típusú hírek megszerzése a visszafoglaló háborúk idején azért is fontos volt, mivel a Napkirály, a „legkeresztényibb uralkodó” mindent megtett annak érdekében, hogy a keleti missziókban a franciák befolyását növelje. 1690-ben egy francia templomszolga segítségével értesült a levelező arról, hogy a franciák újabb lépéseket tesznek a szentföldi protektorátus megszerzésére.¹³⁴ Természetesen nemcsak az egyházi előjárókkal, de a közösség egyéb tagjaival is kapcsolatban álltak, minthogy maguk is e közösségek valamelyikének tagjai voltak. A katolikus Mamucca fiúk jó viszonyt ápoltak a görögökkel, akikről rendszeresen kaptak információkat az orosz hadműveletekről, valamint a moldvai és a havasalföldi eseményekről. 1691-ben is a görögöket jelölte meg informátorként a levelező, aiktől arról értesült, hogy a havasalföldi vajda, Constantin Brâncoveanu állítólag rossz viszonyba került a bécsi udvarral.¹³⁵ Egyértelmű az is, hogy a keresztények mellett az oszmán fővárosban élő zsidó közösség egyes tagjaival is jóban voltak a levelezők. A piacon ugyanis az ő üzleteiket is felkeresték, és időről-időre tőlük is kaptak híreket. 1691-ben pl. a zsidó kereskedőktől tudták meg, hogy a császári sereg állítólag 80 000 fős lesz.¹³⁶ Ez rámutat arra is, hogy a levelezők számára a Haditanács hírigényben fogalmazta meg a Habsburg Birodalommal kapcsolatban az oszmán területeken elterjedő hírek összegyűjtését.

A levelező kapcsolati rendszere odáig terjedt, hogy sikerült a Konstantinápolyba kerülő foglyokkal is találkoznia, beszélnie. Egy részük ugyanis a fürdőkben („alli bagni [cioè carceri] del sultano” – a szultán fürdőiben, azaz fogdáiban

¹³² EFK Ms. II. 303. fol. 485v (1696. október 9.).

¹³³ ÖNB-HAN Cod. 6039. fol. 42.; Böhm 1020 Band VII. fol. 37. (1690. május 14.).

¹³⁴ ÖNB-HAN Cod. 6039. fol. 50-51.; Böhm 1020 Band VII. fol. 44-45. (1690. július 8.).

¹³⁵ ÖNB-HAN Cod. 6040. fol. 25.; Böhm 1020 Band VIII. fol. 25. (1691. február 9.).

¹³⁶ ÖNB-HAN Cod. 6040. fol. 37-38.; Böhm 1020 Band VIII. fol. 38. (1691. április 6.).

ban)¹³⁷ dolgozott, míg más részük a Héttoronyban (Yedikule) volt fogoly. A fürdőkben dolgozóktól mindig kapott információkat azokról a csatákról, eseményekről, amelyeknél fogságba estek,¹³⁸ így érdekes adalékokkal szolgálhatott a bécsi udvar számára, ugyanakkor maga a levelező is, ezen információk birtokában, sokszor értékelte a hadműveleteket.

A levélírók szerepe a hírek ellenőrzésében

A bécsi udvar számára kiemelten fontos volt, hogy a Konstantinápolyból, esetleg az Oszmán Birodalom más területeiről érkező információk hitelességét megfelelően tudja értékelni. Ehhez hozzájárult, hogy ugyanazt az információt igyekeztek több forrásból is ellenőrizni. Ezt az eljárást már az első császári állandó követ, Johann Maria Malvezzi is fontosnak tartotta. Amikor I. Szulejmán szultán 1548-ban a perzsa Szafavida dinasztia ellen háborúzott Keleten, négy embert küldött a szultán táborába, akik közül egyik sem tudott a másik létezéséről, így az általuk szolgáltatott híreket le is lehetett mindjárt ellenőrizni.¹³⁹

A technika az évszázadok folyamán nem változott, továbbra is a független forrásokból gyűjtött információk révén biztosították az ellenőrzöttséget és a hitelességet. Megváltozott azonban az, hogy már maguk a levelezők is igyekeztek jelentéseikben érzékeltetni, mennyire vehető „készpénznek” az adott hír. Nyelvezetük sokat elárult erről. Egészen más megfogalmazást alkalmaztak abban az esetben, amikor biztos információról volt szó, mint akkor, amikor csak hallották, sejtették, többszörös áttételen keresztül szereztek meg az értesülést. Az utóbbi esetben az „úgy mondják” (si dice), „az a hír járja a városban” (corre nella città la novella), „olyan hangokat lehet hallani/olyan hangok tűnnek fel” (ci sono quelle voce / spargono voce), „mindenkinek az a véleménye” (tutti sono d’opinione), illetve az előbbieknél is bizonytalanabb „úgy tűnik” (pare che) stb. fordulatokat alkalmazta a levél írója. Amikor a hír egy része volt ellenőrzött, akkor elmondták, hogy mit és kitől hallottak, de hozzátették pl., hogy „ez nem biztos” (non è certo). Az ellenőrzött információk esetében viszont rendszerint pontosan tudjuk, hogy hol, milyen szinten, kinek a kíséretében stb. van informátora a hírszerzőnek. Pl. „Négy napja érkezett házukba egy török főméltóság asszonya, aki azt mondja, hogy a férje, aki a kajmakámot szolgálja, azt mondta neki, hogy olvasta:”,¹⁴⁰ itt kezdődik maga a hír. Ugyanígy szerzett azonban értesüléseket a nagyvezír kihájájának orvosától,¹⁴¹ vagy a kajmakám palotájának egyik renegát szolgálójától.¹⁴² Ezek azok a hírek, amelyek esetében jobban meg-

¹³⁷ EFK Ms. II. 303. fol. 464r (1696. január 20.).

¹³⁸ EFK Ms. II. 303. fol. 455r (1695. november 19.).

¹³⁹ NEHRING, 1995. 267–269.; DANIŞMEND, 1948. II. köt. 255–262.

¹⁴⁰ ÖNB-HAN Cod. 6034. fol. 19. (1684. január 15.).

¹⁴¹ ÖNB-HAN Cod. 6035. fol. 268. (1685. február 8., 25.).

¹⁴² ÖNB-HAN Cod. 6036. fol. 393–394. (1686. január 18.).

bízhatunk az értesülés valódiságában. 1690-ben igen magas rangú személyt is sikerült (valószínűleg alkalmi) informátornak megnyerni: a fődefterdár egyik szolgálója, egy aga maga is elkísérte urát a díván ülésére, és elmondta a levelezőknek az ott elhangzottakat.¹⁴³ Ilyenkor a beszámoló megkezdése előtt a levelező a hírhez azt is hozzáfűzte, hogy „biztos forrásból tudjuk” (da sicura parte), „egészen biztos, hogy” (è certo che).

Útvonalak – a megszerzett információk célba juttatása

Az információk megszerzését követően nem kisebb gondot jelentett azok Bécsbe juttatása. A reneszánsz kor és a 19. század, a gőzhajtású járművek rendszerbe állítása közötti időszakban nem változott jelentősen az információáramlás sebessége. Az alapvető továbbító eszközök között mindvégig megmarad a lovas futár, illetve a fürge hajó.¹⁴⁴ Az útvonalak használatának vizsgálatakor röviden annyit mondhatunk, hogy a titkos levelezők is minden lehetséges útvonalat kihasználtak a levelek célba juttatásához, és erre felhatalmazást is kaptak a Haditanácstól.¹⁴⁵ Alapvető útvonalak voltak a Konstantinápoly–Belgrád–Buda–Bécs; a Konstantinápoly–Belgrád–Raguza–Fiume–Bécs, valamint a Konstantinápoly–Velence–Bécs. A Haditanács 1684-ben azt javasolta az útnak induló Janaki Porphyritának és Giorgio Cleronoménak, hogy a Fiume–Velence (Giovanni Pietro d’Argento báró és Franz Ulrich von Thurn und Wlassasina gróf, velencei követ) útvonalat használják, ez maradt a fő útvonal mindvégig a visszafoglaló háborúk idején. A Haditanács azonban arra is felhatalmazta az információszerzőket, hogy bármely más útvonalat is igénybe vehetnek, ha a szükség úgy hozza, és ha biztonságosnak ítélik.¹⁴⁶ A 17. század végén az oszmán fővárosban működő titkos levelezők alapvetően a tengeri utat használták, a sokszor Szmírnán át küldött jelentéseket francia vagy angol bárkák vitték jó pénzért Velencé-

¹⁴³ Böhm 1020 Band VII. fol. 47-48. (1690. július 8.).

¹⁴⁴ A futárszolgálatot – későbbi postaszolgálatot – a 15. században a Habsburg-uralkodó kérésére és támogatásával szervezte meg Jakob Fugger. 1490-től a császári futárállomásokat használhatta a hálózat működtetésére. A rendszer azonban igen drága volt, emiatt gyakran üzemképtelenné vált. Ezért más megoldás után kellett nézni. 1500 körül ugyanis egyetlen olyan uralkodó sem volt Európában, aki egy ilyen hálózat működtetését hosszú távon finanszírozni tudta volna. I. Miksa német-római császár (1508-1519) Brüsszelben működő, de itáliai származású, korábban Rómában, Milánóban és Velencében tapasztalatokat szerző vállalkozói találtak megoldást erre a problémára. Nem a császár, hanem a vállalkozók irányították a rendszert, akik a nyilvánosság számára is megnyitották ezeket a csatornákat, vagyis: bárki küldhetett vagy fogadhatott adatokat a rendszeren keresztül, ha a szükséges anyagi ellenszolgáltatást lerőta. A futárállomásokat franchise-rendszerben üzemeltették, így a kockázatot is az állomás tulajdonosa viselte. Ha nem tudta továbbvégezni a feladatot, kerestek egy másik fogadót, ami átvehette az adott funkciót. Így jött létre a postahálózat, állandó csatornákat, állomásokat és rendszeres időközönként érkező információkat biztosítva az érdeklődőknek. BEHRINGER, 2005. 42.

¹⁴⁵ ÖStA FHKA HKA HFU r. Nr. 296. Fasz. 1684. III-V. fol. 19v (1684. február 15.).

¹⁴⁶ ÖStA FHKA HKA HFU r. Nr. 296. Fasz. 1684. III-V. fol. 18r-20r (1684. február 15.).

be, Livornóba, Raguzába, és a levéltovábbítók juttatták el azokat a császári udvarba. Giorgio Cleronome azonban használta néha a Havasalföldön át Friedrich Veterani gróf (1650–1695) táborába vivő útvonalat is, mivel unokatestvére, Matthia Cleronome a havasalföldi fejedelem titkára volt,¹⁴⁷ így a beérkező csomagokat ő továbbította.

A levelek továbbítóiról elmondhatjuk, hogy részben a császári diplomáciahoz, részben viszont a kalandorok közé tartoztak. A diplomácia szereplői közül a keletről érkező levelek továbbításában az egész korszakot figyelembe véve Franz Ulrich von Thurn und Vlassasina gróf (1629. október 5.–1695. december 13.), velencei császári állandó követ (1676–1695) játszott fontos szerepet. Hozzá érkeztek be a hírszerzők által számos úton – Spalatón, Raguzán, Livornón, Marseille-en stb. – keresztül küldött levelek, és az ő feladata volt, hogy ezeket a lehető leghamarabb továbbküldje Bécs irányába. Ezt a tevékenységét egészen haláláig végezte. A levelek továbbítói legalább olyan jelentőséggel bírtak, mint a hírek megszerzői és a levelek írói. Bérezésük ennek megfelelően alakult. Az ő hathatós támogatásuk és segítségük nélkül a Konstantinápolyban tevékenykedő hírszerzőknek nagy nehézséget okozott volna leveleik célba juttatása, ezáltal pedig tevékenységük értelmetlenné vált volna.

Bár a tengeri útvonal gyorsabb és biztosabb volt, mint a szárazföldi, és a császári követek már a 16. századtól kezdve használták a levelek Bécsbe juttatásához, ezt a gyakorlatot hosszú távon nem lehetett fenntartani. A velenceiek ugyanis – saját érdekeik védelmére, illetve anyagi haszonszerzés miatt – rendszeresen felbontották a postát. Ezért a 17. századtól Velencén keresztül – elsősorban az ottani császári követ közvetítésével – már inkább csak a másod-, illetve harmadpéldányokat küldték, és az eredetit a futárok vitték. A 17. század első felében Johann Rudolf Schmid állandó követ maga is panaszkodott a velenceiekre, arra, hogy postáját felnyitják: „Brigido követ úr azt írta nekem Velencéből, hogy szinte minden küldeményem kinyitva érkezik meg hozzá olyan módon, hogy a leveleimet bárki elolvashatja.”¹⁴⁸ Ugyanezt tapasztalta az útvonal másik végén ülő d’Asquier is.¹⁴⁹ Ennek ellenére – a gyorsaság miatt – a 17. század folyamán mindvégig használták a tengeri útvonalat is, amelynek jelentősége a háborús időszakban újra megnőtt. Bár ebben az időszakban is előfordult, hogy felbontották a küldeményt,¹⁵⁰ a pillanatnyi szövetségi viszony (Szent Liga) miatt nem keveredett belőle akkora probléma, mint máskor. A levelek Bécsbe juttatásához a tengeriek mellett természetesen használták a szárazföldi útvona-

¹⁴⁷ ÖNB-HAN Cod. 9742 fol. 9r; 14v (Memorie originali del maresciallo conte Federico Veterani delle sue campagne in Ungaria, e provincie adiacenti dall’A[nn]o 1683 sino all’Anno 1694 con altri scritti, che rigvardano il succeduto [in] quelle parti.).

¹⁴⁸ Johann Rudolf Schmid Michel d’Asquier-hez, Konstantinápoly, 1635. augusztus 7., ÖStA HHStA Staatenabteilungen Türkei I. Kt. 114 Konv. 1. fol. 45.

¹⁴⁹ Michel d’Asquier levele. H.n., é.n., ÖStA HHStA Staatenabteilungen Türkei I. Kt. 115. Konv. 1. fol. 233.

¹⁵⁰ ÖStA HHStA Staatenabteilungen Türkei I. Kt. 154. Konv. 3. fol. 95v.

lakat is. Erre császári lovas futárokat alkalmazott a Haditanács. Futárnak lenni a Bécs–Konstantinápoly–Bécs útvonalon nem tartozott a kényelmes vagy a jó kereseti lehetőséget nyújtó foglalkozások közé. Ennek megfelelően e szakma képviselői között több volt a kalandor, mint a császári oszmán diplomácia bármely más területén.

A kora újkorban még ismeretlen volt a diplomáciai immunitás fogalma. Így az Oszmán Birodalom területén a futárok élete nem volt biztonságban, mégis védeltséget biztosított nekik, hogy zubbonyukon a kétfejű sassal díszített császári címert viseltek, különleges útlevéllel rendelkeztek és általában Budáig egy-egy csaus kísérte őket. Ami az életük védelme érdekében előnyös volt, az a titkos információknak nem igazán kedvezett. Az Oszmán Birodalom alkalmazottai így tudták, kik a futárok, bármikor könnyen ellenőrizhették őket. Ráadásul sokszor érte az utazót atrocitás, ami a küldemények késlekedésével, elvesztésével, az ellenség általi megszerzésével járt együtt, de esetenként a futár életébe is került. A személyüket érő atrocitások mellett a futároknak sokszor gyúlt meg a bajuk az időjárással is. Télen a nagy hó miatt gyakran nem voltak járhatók az utak, tavasszal és ősszel pedig az olvadás, a folyók áradása, a sok eső okozott problémákat. 1694 januárjában még arról panaszkodott a levélíró, hogy a nagy hó miatt az utak nem járhatók, elsősorban a havasalföldi hágók, így leveleit nem tudja elküldeni, mert 40 nap óta senki, sem futár, sem más, nem mert nekivágni ennek az útvonalnak.¹⁵¹ Alig egy hónap elteltével a hírszerző újabb, rajta kívülálló okok miatt nem tudta biztonságosan küldeni a leveleket: megindult az olvadás, és a folyók áradtak. A patakok folyóvá duzzadtak, és nagy sebességgel zuhogtak alá a hegységekből, így a futárok ismét nem vállalták az utazást.¹⁵²

Nem kevesebb nehézséget jelentett azonban – különösen háborús időszakokban, amikor a legnagyobb szükség volt az információkra – az elharapódzó bűnözés, a rablók, az útonálló tevékenysége, illetve az oszmán adminisztráció túlkapásai (amikor csak pénzért engedték továbbutazni a futárt).¹⁵³ A legnagyobb problémák közé tartozott az, ha a futárt – elsősorban háborús időszakban – feltartóztatták, és nála kódolt üzenetet találtak. Mivel az oszmánok nem igazán jeleskedtek a kódfejtésben, általában a franciák és a velenceiek segítségét kérték. Az egyszerű és ritkán változó kód ellenére a soknyelvű császári követek, levelezők küldeményei esetében a kódfejtés sokszor azért nem járt sikerrel, mivel nem lehetett tudni, hogy milyen nyelven íródtak a jelentések, sőt gyakran egy levélen belül is nyelvet váltottak. Az oszmánok így inkább azt a módszert választották, hogy felakasztották, karóba húzták stb. azt, akinél kódolt levelet találtak.¹⁵⁴

Az információk értékét alapvetően meghatározta (és meghatározza ma is), hogy mennyi idő alatt lehet hozzájuk jutni. A ma embere (és kéme) számára az

¹⁵¹ Böhm 1020 Band XI. fol. 1. (1694. január 22.).

¹⁵² Böhm 1020 Band XI. fol. 8. (1694. február 16.).

¹⁵³ Böhm 1020 Band X. fol. 137. (1693. augusztus 3.); EFK Ms. II. 303. fol. 437r (1695. június 25.); fol. 482r (1696. szeptember 14.).

¹⁵⁴ PRETO, 1994. 273.

információ megszerzése: harc az idővel. A kora újkorban legalább olyan jelentősége volt annak, hogy egy-egy használható hírhez, információhoz ki és mikor jutott hozzá, mint a ma. Az időtényező fontosságára Fernand Braudel már az 1940-es években felhívta a (diplomácia) történészek figyelmét. Táblázatainak, illetve ábráinak adatai többé-kevésbé a mai napig megállják helyüket.¹⁵⁵ Braudel Pierre Sardella adatai alapján, aki viszont Marino Sanuto naplóját tanulmányozva állította össze azt a táblázatot, amelynek segítségével, a Bécs–Velence–Konstantinápoly útvonalat tekintve, hozzávetőlegesen megadhatjuk egy-egy levél sebességét. A legrövidebb idő 23 nap, átlagosan 47 napra volt szükség ahhoz, hogy egy küldemény elérje a címzettet, de előfordult, hogy 113 napig is utazott a csomag. A levelek Velencébe, illetve Bécsbe érkezése természetesen télen hosszabb, nyáron rövidebb időt vett igénybe. A nyári időszakban általában 15–20 nap alatt érték Velencébe, ahonnan további 10–18 nap kellett nekik Bécsig. Volt azonban olyan is, amely másfél hónap alatt a teljes távot megtette. A téli időszakban sokszor 60–90 napra volt szükségük a jelentéseknek Konstantinápoly és Bécs között.¹⁵⁶ Figyelmet érdemel, hogy ezek a számok háborús időszakban is igazak, a visszafoglaló háborúk idején a levelek 34 és 61 nap közötti időintervallumban futottak be a császári udvarba. Az időtényező egy másik jelentős mutatója a levél feladása, esetleg beérkezése és a dekódolás időpontja közötti eltérés. A valóban fontos levelek esetében a keltezés és a desifrározás közötti idő 17 és 45 nap között változik, ami – figyelembe véve Braudel adatait – rendkívül gyors híradásnak tekinthető. Sokszor előfordult azonban az is, hogy olyan lassan érték a levelek Bécsbe, hogy azokat már nem, vagy nem azonnal dekódoltatta a Hadtanács.¹⁵⁷

Arra nézve, hogy a levélírók az egyes eseményekről milyen időeltolódással értesültek, kevés információval rendelkezünk. Egy esetben azonban egészen biztos adataink vannak. 1688. szeptember 16-i levelében a levelező megírta, hogy két napja, azaz szeptember 14-én értesült arról, hogy a császári csapatok bevették Belgrádot.¹⁵⁸ Tudjuk, hogy az erősség szeptember 6-án esett el, ami azt jelenti, hogy a kulcsvárnak számító Belgrád bevételéről nyolc nap alatt értesültek Konstantinápolyban, ami gyors híradásnak számít. Túl kevés ilyen jellegű információval rendelkezünk azonban ahhoz, hogy ebből messzemenő következtetéseket vonhassunk le.

---

¹⁵⁵ BRAUDEL, 1996. II. köt. 403.

¹⁵⁶ Uo.

¹⁵⁷ Pl. ÖStA HHStA Staatenabteilungen Türkei I. Kt. 154. Konv. 1. fol. 269–274.; fol. 275–277. Kt. 155. Konv. 1. fol. 152–155.

¹⁵⁸ ÖNB-HAN Cod. 6038. fol. 1122.; Böhm 1020 Band V. fol. 94. (1688. szeptember 16.).

A jelentések feldolgozásának folyamata Bécsben

A császári udvar keleti diplomáciájáért a Haditanácsban a „keleti nyelvek tolmácsa” és az általa irányított részleg foglalkozott. Itt döntöttek arról, hogy a meghatározott külpolitikai irányelveket hogyan érvényesítsék a mindennapi kapcsolattartásban, itt jelölték ki az állandó és az alkalmi követeket, itt készítettek fel őket a szolgálatra, innen indultak és ide érkeztek a futárok, és ők gondoskodtak arról, hogy megfelelő mennyiségű és szaktudású tolmács álljon a követ-ség rendelkezésére.¹⁵⁹ A 17. században összesen két főtölmács, Michel d’Asquier és François Mesgnien de Meninski működött Bécsben. Ez az állandóság és változatlanlanság a keleti diplomácia stabilitását is biztosította, ami – az adott időszakban – a bécsi udvar prioritásai közé tartozott.¹⁶⁰

A keleti nyelvek főtölmácsának az információszerzésben is fontos, központi szerepe volt. A rejtjelezett levelek a császári és a haditanácsi utasításokkal az általa irányított szervezettől indultak és hozzá érkeztek be. A mellette dolgozó tolmácsok, írnokok kódolták és dekódolták a beküldött jelentéseket. Ismerték a keleti ügyekben használatos kódot, és a jelentésekből kivonatokat (Extrakt, estratto) készítettek. Mivel a kivonatkészítés minden esetben az információk szűrését és interpretációt is jelent, továbbá megszabhatja a hangsúlyokat, fontosnak vagy éppen lényegtelennek állíthat be körülményeket, a keleti nyelvek főtölmácsa által irányított szervezetnek oszmán ügyekben kiemelkedő hatalma volt. A kivonatokat eljuttatták az uralkodóhoz, a haditanácsosokhoz, az adminisztráció más egységeihez – leggyakrabban az Udvari Kamarához – és (adott körülmények között) a szövetségesekhez. A legtöbb esetben a Haditanács az irányítása alá tartozó személyek fizetését, juttatásait sürgette a Kamaránál, amely általában feljegyezte, hogy jogos járandóságot kér a kérvényező, de jelenleg erre nincsen keret. Ezen túlmenően néha többletforrásért fordultak a Kamarához, de az is előfordult, hogy ajánlásokat készítettek a hírszerzők számára az adminisztráció másik szervéhez.

Arról, hogy egy-egy konstantinápolyi jelentésnek mi lett a sorsa, a legtöbbet a hátoldali feljegyzésekből tudhatunk meg. A korabeli adminisztráció éppoly bürokratikus volt, mint a jelenlegi. A beérkező és kimenő iratokat iktatókönyvekbe rendezték, amelyekhez mutatókat készítettek a gyorsabb navigálás érdekében. Arról pedig, hogy az adott irat milyen tárgyban született, illetve annak kapcsán az ügyeket miképpen intézték, a már említett hátoldali feljegyzések informálnak minket.¹⁶¹

¹⁵⁹ HILLER, 1998. 213.

¹⁶⁰ A főtölmácsok szerepére ld.: HILLER, 1998. 208.; KERÉKES, 2004. 1199–1202. EZ JÓ!

¹⁶¹ Érdekes annak a levélnek a hátoldali feljegyzése, amelyet egy, a lengyel határvidéki harcokban fogságba esett oszmán nő intézett a Bécsben tárgyaló szultáni delegációhoz: „Anbringen des Amechan Kyselab Widan an den türkhischen gesandten zu Wienn. Pr[o] erlösung seiner auß d[er] dienstbahrkheit eines burgers und saiffensieders zu Breßlau gegen erlegung 500 Löwenth[a]l[er]. ranzion. Lissa, den 25ten Martii [1]689.” (ÖStA HHStA Staatenabteilungen Türkei I. Kt. 154. Konv.

Konklúzió

A titkos levelezők elsősorban kalandorok voltak, akik a legalitás és az illegalitás között mozogtak az akkori társadalmi struktúrák tekintetében. Vagányságuk, valamint az, hogy gyakran a végsőig is képesek voltak elmenni, számos pozitív eredménnyel járt az őket megbízóknak, ugyanakkor ilyen fajta tevékenységük gyakran veszélybe is sodorta a küldetést, annak bizalmasságát vagy a megszerzett információk hitelességét.

Ahogy magára a korszakra is jellemző az átmenetiség, az akkor élők tevékenysége is rendkívül sokszínű volt, amely az útkeresés irányába hatott. Az átmenetiség jellemzője a számos politikai intrika, az udvari és szerájbeli frakcióharcok, az érdekcsoportok létrejötte és küzdelme az élet több területén és a társadalom minden szintjén. Nem volt könnyű dolga e konstellációkat tekintve egyetlen olyan embernek sem, akinek a feladata az volt, hogy megbízható, titkos információkat szerezzen. A császári követ, majd később Pietro Ricciardi és Marc’Antonio Mamucca della Torre által koordinált hírszerzés a 17. században mindvégig működött, a levelezők híreikkel, információikkal segítették a császári udvar, illetve adott esetben a hadvezetés munkáját. Hagyományos családi kapcsolataik, szerájbeli ismeretségeik, vallási közösségük informátorai mind-mind segítették a munkájukat. A levelezők azonban nem elégedtek meg azzal, hogy sejtéseket, értesítéseket, híreket, információkat vagy adatokat papírra vetettek. Sok éves tapasztalatuk, helyismeretük és személyes kapcsolataik révén arra is alkalmasak voltak, hogy a megszerzett információkat értékeljék (elsődleges értékelés), így sokszor látták el – szerintük fontos – tanácsokkal a bécsi udvart.

Miután – a számos veszély ellenére – a levelezők személyes csatornáikon keresztül az információkat beszerezték, nem kisebb gondot jelentett számukra, hogy azt hogyan tudják biztonságosan Bécsbe juttatni. Ehhez a folyamathoz igénybe vettek minden lehetséges útvonalat, minden elképzelhető eszközt. Mindegyik levélnek más és más volt a menetideje, így a bennük rejlő információk értéke is változó lehetett a bécsi udvar számára. Az információkat végső soron természetesen Bécsben is értékelték (másodlagos értékelés). A megszerzett információk jelentőséggel bírtak a bécsi udvar számára, befolyásolták a császár és az irányítása alatt működő adminisztráció döntéseit, a jelentések azonban, amelyek a levéltárakban fennmaradtak az utókor számára is értékesek.

Térjünk vissza a kiindulási ponthoz, ahhoz, amikor összegyűjtöttük, milyen jellemzői vannak egy titkosszolgálatnak. Itt most összevetjük azokkal a tényekkel, amelyek a Habsburgok „Titkos Levelezői Hálózatát” jellemezték. Alapvetőnek tekintettük, hogy a titkosszolgálatot egy központi (állam)hatalom működtesse. Ez, esetünkben a Habsburg-uralkodó adminisztratív szerve, a Haditanács, ezen belül is a keleti nyelvek főtolmácsa és az irányítása alatt álló szervezet volt.

---

2. fol. 185v). Mivel az irat a császári levéltár török állagában maradt fenn, nagy a valószínűsége annak, hogy azt vagy a lengyel, vagy a császári adminisztráció megszerezte a követségtől.

A titkos levelezők a Bécsben meghatározott hírigénynek megfelelően gyűjtöttek adatokat úgy, hogy az oszmán adminisztrációval hivatalos minőségükben találkoztak, de úgy is, hogy annak berkeiből belső embereken keresztül szereztek (gyakran titkos) híreket. A Habsburgok csak olyan helyen alkalmaztak titkos levelezőket, ahol a bécsi udvar szempontjából fontos események történtek. A 16–17. században az osztrák Habsburg ágnek az Oszmán Birodalom vált legfőbb riválisává, amelynek nyugati irányú terjeszkedése egyértelműen sértette a király, majd később a császár érdekeit. Ennek megfelelően előbb Budán, Belgrádban, Szófiában és Konstantinápolyban, majd – háborús időben – csak az oszmán fővárosban működtek a hírszerzők. Láthattuk, hogy a titkos levelezővé váláshoz komoly feltételeket kellett teljesíteni, alkalmasságukat számos tényező határozta meg. Ez természetesen nem azt jelentette, hogy a levelezők kiválasztásához egy „alkalmassági listát” állítottak össze, majd ehhez kerestek „tökéletes hírszerzőt”. Az azonban bizonyos, hogy a rendszerbe kerülő jelöltek esetében a fentebb felsorolt alkalmassági feltételek meglétét vagy hiányát megvizsgálták, és ennek ismeretében döntöttek a beszervezésről. Hangsúlyoznunk kell, hogy az első pillanattól fogva beszervezésről beszéltek, ami szintén a titkosszolgálatiáság jegyeit erősíti.

A titkos levelezők az információkat kiterjedt, szerteágazó, számos réteghez kötődő kapcsolatrendszerük segítségével szerezték meg, és – lehetőség szerint több forrás használata révén – törekedtek arra, hogy azok hitelessége minél megkérdőjelezhetetlenebb legyen. Jelentéseiket sokszor egyáltalán nem írták alá, vagy az un amico aláírás szerepelt rajtuk. Ez védelmet jelentett számukra az oszmán adminisztrációval szemben. Megfigyelhettük, hogy írásaikban gyakran értékelték, elemezték a megszerzett információkat, amire helyismeretük predesztinálta őket, és ami által nagymértékben segítették a Haditanács keleti ügyekkel foglalkozó részlegén dolgozók munkáját. Utóbbiak feladata volt, hogy a Keletről érkező információkat összegyűjtsék, dekódolják, a más területről oda jutó hírekkel és értesülésekkel összevegyék, ütköztessék. Ebből készültek a kivonatok, az Extraktok, amelyek révén a Haditanács, illetve a császári adminisztráció, majd végső soron maga a császár a keleti területekről döntött. Mindezen jellemzőket figyelembe véve tehát kijelenthetjük, hogy a „Titkos Levelezők Hálózata” valójában titkosszolgálatként működött.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Levéltári források

EFK

Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár

MNL OL
E 196

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Bp.)
Magyar Kamara archívuma. Archivum familiae Thurzó

ÖStA	Österreichische Staatsarchiv (Wien/Bécs)
HHStA	Haus-, Hof- und Staatsarchiv
HKA	Hofkammerarchiv
HF	Hoffinanz
HFU	Hoffinanz Ungarn
RA	Reichsakten
KA	Kriegsarchiv
HKR	Hofkriegsarchiv
ÖNB-HAN	Österreichische Nationalbibliothek. Handschriften-, Autographen- und Nachlasssammlung

2. Kiadott források

BARTA-FODOR

- 1996 *Két tárgyalás Sztambulban. Összeáll.: BARTA Gábor. A tanulmányokat és a jegyzeteket írta: BARTA Gábor-FODOR Pál. Bp., 1996. (Régi Magyar Könyvtár. Források, 5.)*

BENDA-TARDY

- 1982 *Pierre Lescaplier utazása Erdélybe [1574]. Közreadja: BENDA KÁLMÁN-TARDY LAJOS. Bp., 1982.*

DUPARC

- 1969 DUPARC, PIERRE: *Recueil des Instructions données aux ambassadeurs et ministres de France depuis les traités de Westphalie jusqu'à la révolution Française. Tom. XXIX. (Turquie) Paris, 1969.*

LODI

- 1701 LODI, VINCENZIO: *L'immortalità del cavalier Marc Antonio Mamuca della Torre conte del Sac. Rom. Imp. consigliere attuale di guerra di Sua M. Ces. [etc.] descritta e consecrata alla Sac. Ces. e Real Maesta di Leopoldo I. Augustissimo Imperatore de' Romani [etc.] [etc.] da don Vincenzo Giulio Lodi. Wien, 1701.*

NEHRING

- 1995 *Austro-Turcica 1541–1552. Diplomatische Akten des habsburgischen Gesandtschaftsverkehrs mit der Hohen Pforte im Zeitalter Süleymans des Prächtigen. Hrsg.: NEHRING, KARL. München, 1995. (Südosteuropäische Arbeiten, 95.)*

TESTA

- 1864 TESTA, IGNACE, baron de: *Recueil des traités de la Porte Ottomane avec les puissances étrangères. Tom. I–III. Paris, 1864.*

UZUNÇARŞILI

- 1983 UZUNÇARŞILI, İSMAIL HAKKI: *Osmanlı Tarihi II: İstanbul'un Fethinden Kanuni Sultan Süleyman'ın Ölümüne Kadar. Ankara, 1983.*

3. Szakirodalom

ÁGOSTON

- 1997/a ÁGOSTON GÁBOR: Az oszmán és az európai diplomácia a kölcsönösség felé vezető úton. *Híd a századok felett. Tanulmányok Katus László 70. születésnapjára*. Főszerk.: HANÁK PÉTER. Szerk.: NAGY MARIANN. Pécs, 1997. 83–99.
- 1997/b ÁGOSTON GÁBOR: Kora újkori kiviteli tilalmak és fegyverkereskedelem: az oszmánok és Anglia. *In memoriam Barta Gábor. Tanulmányok Barta Gábor emlékére*. Szerk.: LENGVÁRI ISTVÁN. Pécs, 1996. 183–194.
- 1999 ÁGOSTON GÁBOR: Információszerzés és kémkedés az Oszmán Birodalomban a 15–17. században. *Információáramlás a magyar és a török végvári rendszerben*. Szerk.: PETERCSÁK TIVADAR–BERECZ MÁTYÁS. Eger, 1999. (Studia Agriensia, 20.) 129–156.
- 2008 ÁGOSTON GÁBOR: Hungary, Ottoman Administration. *Encyclopaedia of the Ottoman Empire*. Ed.: ÁGOSTON, GÁBOR–MASTERS, BRUCE ALAN. New York, 2008. 257–258.

ARÁNYI

- 1900 ARÁNYI ERZSÉBET: *Fertőző betegségek, 1600–1650*. Bp., 1911. (Művelődéstörténeti Értekezések, 58.)

BARABÁSI

- 2010 BARABÁSI ALBERT LÁSZLÓ: *Behálózva. A hálózat tudománya*. Bp., Helikon, 2008.

BEHRINGER

- 2005 BEHRINGER, WOLFGANG: „Von der Gutenberg-Galaxis zur Taxis-Galaxis”. Die Kommunikationsrevolution – ein Konzept zum besseren Verständnis der Frühen Neuzeit. *Kommunikation und Medien in der Frühen Neuzeit*. Hrsg.: BURKHARDT, JOHANNES–WERKSTETTER, CHRISTINA. München, 2005. (Historische Zeitschrift, Beiheft, 41.) 39–56.

BELLINGRADT

- 2011 BELLINGRADT, DANIEL: *Flugpublizistik und Öffentlichkeit um 1700. Dynamiken, Akteure und Strukturen im urbanen Raum des Alten Reiches*. Stuttgart, 2011.

BITTNER

- 1976 BITTNER, LUDWIG–GROß, LOTHAR: *Repertorium der diplomatischen Vertreter aller Länder seit dem Westfälischen Frieden*. Band I. 1648–1715. Berlin, 1976.

BONGI

- 2002 BONGI, SALVATORE: Le prime gazzette in Italia. *Nuova Antologia*, 1869. 311–346.

- DEVIVO
2002 DEVIVO, FILIPPO: Paolo Sarpi and the Uses of Information in Seventeenth-Century Venice. *Media History*, 2005. 37–51.
- BRAUDEL
1996 BRAUDEL, FERNAND: *A Földközi-tenger és a mediterrán világ II. Fülöp korában*. I–III. köt. Bp., 1996.
- BULUT
2001 BULUT, MEHMET: *Ottoman–Dutch Economic Relations in the Early Modern Period, 1571–1699*. Hilversum, 2001. (Posthumusreeks XI.)
- CARMOLY
1848 CARMOLY, ELIAKIM: *Don Joseph Nassy Duc de Naxos*. Toissy 1848.
- CHARRIÈRE
é. n. CHARRIÈRE, ERNEST: *Négociations de la France dans le Levant*. Vol. köt. New York, é. n.
- DURSTELER
2001 DURSTELER, ERIC R.: The Bailo in Constantinople: Crisis and Career in Venices’s Early Modern Diplomatic Corps. *Mediterranean Historical Review*, 2001. 2. sz. 1–30.
- EICKHOFF
1970 EICKHOFF, EKKEHARD: *Venedig, Wien und die Osmanen*. München, 1970.
- EISENSTEIN
1979 EISENSTEIN, ELISABETH L.: *The printing press as an agent of change: communications and cultural transformations in early modern Europe*. Vol. I–II. Cambridge, 1979.
2005 EISENSTEIN, ELISABETH L.: *The printing revolution in early modern Europe*. Cambridge, 2005.
- FAZEKAS–UJVÁRY
2001 *Császár és király, 1526–1918. Történelmi utazás. Kiállítási katalógus*. Szerk.: FAZEKAS ISTVÁN–UJVÁRY GÁBOR. Bp.–Bécs, 2001.
- GARZONI
1702 GARZONI, PIETRO: *Istoria della Repubblica di Venezia in tempo della Sacra Lega contra Maometto IV e tre suoi successori, Gran Sultani de’ Turchi*. Venezia, 1702.
- GIESECKE
1991 GIESECKE, MICHAEL: *Der Buchdruck in der Frühen Neuzeit. Eine historische Fallstudie über die Durchsetzung neuer Informations- und Kommunikationstechnologien*. Frankfurt am Main, 1991.

- GOFMANN
2002 GOFFMAN, DANIEL: *The Ottoman Empire and Early Modern Europe*. Cambridge, 2002.
- GROOT
1978 GROOT, ALEXANDER H., DE: *The Ottoman Empire and the Dutch Republic. A History of the Earliest Diplomatic Relations, 1610–1630*. Leiden–Istanbul, 1978.
- GYÖRI
1900 GYÖRY TIBOR: Adatok a morbus hungaricus történetéhez. *Századok*, 1900. 534–547.
- HELLER
1999 HELLER, KURT: *Venedig. Recht, Kultur und Leben in der Republik, 697–1797*. Wien–Köln–Weimar, 1999.
- HERING
1994 HERING, GUNNAR: Panagiotis Nikousios als Dragoman der kaiserlichen Gesandtschaft in Konstantinopel. *Andrias. Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik. Herbert Hunger zum 80. Geburtstag*. Hrsg.: HÖRANDNER, WOLFRAM–KODER, JOHANNES–KRESTEN, OTTO. Wien, 1994. 143–178.
- HILLER
1992 HILLER, ISTVÁN: *Palatin Nikolaus Esterházy. Die ungarische Rolle in der Habsburgerdiplomatie, 1625–1645*. Wien–Köln–Weimar, 1992.
- 1998 HILLER ISTVÁN: A „Titkos Levelezők” intézménye. R. Várkonyi Ágnes Emlékkönyv születésének 70. évfordulója ünnepére. Szerk.: TUSOR Péter. Bp., 1998. 204–216.
- 1999 HILLER ISTVÁN: A Habsburg informátorhálózat kiépítése az Oszmán Birodalomban. *Információáramlás a magyar és a török végvári rendszerben*. Szerk.: PETERCSÁK TIVADAR–BERECZ MÁTYÁS. Eger, 1999. (Studia Agriensia, 20.) 157–169.
- HOCHEDLINGER
1994 HOCHEDLINGER, MICHAEL: Die französisch-osmanische „Freundschaft”, 1525–1792. *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*, 1994. 108–164.
- INFELISE
1997 INFELISE, MARIO: Professione reportista. Copisti e gazzettieri nella Venezia del Seicento. *Venezia. Itinerari per la storia della città*. Red.: GASPARRI, STEFANO–LEVI, GIOVANNI–MORO, PIERANDREA. Bologna, 1997. 193–219.
- 2002 INFELISE, MARIO: Roman Avvisi: Information and Politics in the Seventeenth Century. *Court and Politics in Papal Rome, 1492–1700*. Ed.:

SIGNOROTTO, GIANVITTORIO–VISCEGLIA, MARIA ANTONIETTA. Cambridge, , 2002. 212–228.

KEREKES

- 2004 KEREKES DÓRA: Császári tolmácsok a magyarországi visszafoglaló háborúk idején. *Századok*, 2004. 5. sz. 11189–1229.
- 2006 KEREKES DÓRA: Identité d'enfance et identité de service : mémoire et solidarité ethniques des renégats dans l'Empire ottoman. *Identités hongroises, identités européennes du Moyen Âge à nos jours*. Éd.: NAGY, PIROSKA. Rouen, 2006. 103–119.
- 2007 KEREKES DÓRA: Örmények a Haditanács szolgálatában. *Örmény diaszpóra a Kárpát-medencében II*. Szerk.: ÖZE SÁNDOR–KOVÁCS BÁLINT. Piliscsaba, 2007. 58–76.
- 2008/a KEREKES DÓRA: Frakcióharcok Bécsben a XVII. század végén. *Lymbus. Magyarásztudományi Forrásközlemények*, 2008. 163–193.
- 2008/b KEREKES DÓRA: A Keleti Kereskedelmi Társaság szerepe a konstantinápolyi (titkos) levelezésben. *Redite ad cor. Tanulmányok Sahin-Tóth Péter emlékére*. Szerk. OBORNI TERÉZ–KRÁSZ LILLA. Bp., 2008. 291–301.
- 2008/c KEREKES DÓRA: Tradicionális birodalom – modern birodalom. Az Oszmán Birodalom a 17. század első felében. *Aetas*, 2008. 4. sz. 140–158.

KRAMERS

- 1954 KRAMERS, JOHANNES HENDRIK: *The Netherlands and Turkey in the Golden Age*. In: *Analecta Orientalia. Posthumus Writings and Selected Minor Works*. Leiden, 1954.

LESURE

- 1994 LESURE, MICHEL: Michel Černović «explorator secretus» à Constantinople. *Turcica*, 1983. 127–154.

LEVY

- 1859 LEVY, MORITZ ABRAHAM: *Don Joseph Nasi. Herzog von Naxos, seine Familie und zwei jüdische Diplomaten seiner Zeit*. Breslau, 1859.

MANTRAN

- 1962 MANTRAN, ROBERT: *Istanbul dans la seconde moitié du XVIIe siècle*. Paris, 1962.
- 1974 MANTRAN, ROBERT: Venise, centre d'informations sur les Turcs. *Venezia, centro di mediazione tra Oriente e Occidente (sec. XV–XVI). Atti del IIe convegno internazionale di storia della civiltà veneziana*. Red.: BECK, HANS-GEORG–MANOUSSACAS, MANOUSSOS–PERTUSI, AGOSTINO. Firenze, 1974. (Civiltà veneziana, Studie, 32.) 111–116.

MAUELSHAGEN

- 2005 MAUELSHAGEN, FRANZ: Netzwerke des Nachrichtenaustauschs. Für einen Paradigmenwechsel in der Erforschung der „neuen Zeitungen“. *Kommunikation und Medien in der Frühen Neuzeit*. Hrsg.: BURKHARDT, JOHANNES–WERKSTETTER, CHRISTINA. München, 2005. (Historische Zeitschrift. Beiheft, 41.) 409–425.

MCLUHLAN

- 1985 MCLUHLAN, HERBERT MARSHALL: *Vége a Gutenberg-galaxisnak?* Bp., 1985.
- 2001 MCLUHLAN, HERBERT MARSHALL: *A Gutenberg-galaxis: A tipográfiai ember létrejötté*. Bp., 2001.

MEIENBERGER

- 1973 MEIENBERGER, PETER: *Johann Rudolf Schmid zum Schwarzenhorn als kaiserlicher Resident in Konstantinopel in den Jahren 1629–1643. Ein Beitrag zur Geschichte der diplomatischen Beziehungen zwischen Österreich und der Türkei in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts*. Bern–Frankfurt am Main, 1973.

NAGY

- 1860 NAGY Iván: *Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. VII. köt. Pest, 1860.

NICOLAY

- 1992 NICOLAY, DONALD M.: *Byzantium and Venice: A Study in Diplomatic and Cultural Relations*. Cambridge, 1992.

PAKALIN

- 1971 PAKALIN, MEHMET ZEKI: *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. I–II. Istanbul, 1971.

PARKER

- 1976 PARKER, GEOFFREY: The Dutch Revolt and the polarisation of international politics. *Tijdschrift voor Groningen*, 1976. 429–444.

PRAJDA

- 2010 PRAJDA KATALIN: Levelező üzletemberek. Firenzeiek Zsigmond király udvarában. *Századok*, 2010. 2. sz. 301–335.

PRETO

- 2001 PRETO, PAOLO: *Venezia e i Turchi*. Firenze, 1975.
- 1994 PRETO, PAOLO: *I servizi segreti di Venezia. Spionaggio e controspionaggio ai tempi della Serenissima*. Milano, 1994.

- REHM
1994 REHM, MARGARETE: *Information und Kommunikation in Geschichte und Gegenwart*. Duisburg, 1994. <http://www.ib.hu-berlin.de/~wumsta/infopub/textbook/umfeld/rehm.html> [a hozzáférés ideje: 2011. október]
- REZNIK
1976 REZNIK, JACOB: *Le Duc Joseph de Naxos*. Paris 1936.
- SKILLITER
1977 SKILLITER, SUSAN: *William Harborne and the Trade with Turkey, 1578–1582*. London, 1977. 86–103.
- STANCOVICH
1829 STANCOVICH, PIETRO: *Biografia degli uomini distinti dell'Istria*. Tomo II. Trieste, 1829.
- STOCKHAMER
1991 STOCKHAMER, AVISHAI: *Don Yosef Nasi*. New York, 1991.
- TEPLY
1968 TEPLY, KARL: *Kaiserliche Gesandtschaften ans Goldene Horn*. Stuttgart, 1968.
1974 TEPLY, KARL: Johannes Diodato, der Begründer des Wiener Kaffeehauses. *Handes Amsorya Zeitschrift für armenische Philosophie*, 1974.
- TÖRÖK
1930 TÖRÖK PÁL: *I. Ferdinánd konstantinápolyi béketárgyalásai, 1527–1547*. Bp., 1930. (Értekezések a történettudomány köréből, XXIV/12.)
- WEBER
1992 WEBER, JOHANNES: „Unterthenige Supplication Johann Caroli/Buchtruckers”. Der Beginn gedruckter politischer Wochenzeitungen im Jahre 1605. *Archiv für Geschichte des Buchwesens*, 1992. 257–265.
- YÉRASIMOS
2000 YÉRASIMOS, STÉPHANE: *Konstantinopel. Istanbul's historisches Erbe*. Köln, 2000.
- ZEDLER
1737 ZEDLER, JOHANN HEINRICH: *Großes, vollständiges Universallexikon aller Wissenschaften und Künste*. Band XV., 1737.
1745 ZEDLER, JOHANN-HEINRICH: *Großes vollständiges Universal-Lexicon aller Wissenschaften und Künste*. Band XLIII., 1745.
- ZINKEISEN
1857 ZINKEISEN, JOHANN WILHELM: *Geschichte des Osmanischen Reiches in Europa*. Band I–V. Gotha, 1857.

ZLATAR

1992

ZLATAR, ZDENKO: *Between the Double Eagle and the Crescent. The Republic of Dubrovnik and the Origins of the Eastern Question*. New York, 1992.

ŽONTAR

1973

ŽONTAR, JOSIP: *Obvescevalna služba in diplomacija Avstrijskih Habsburzanov v boju proti Turkom v 16. stoletju. (Der Kundschafterdienst und die Diplomatie der österreichischen Habsburger in Kampf gegen die Türken im 16. Jahrhundert)* Ljubljana, 1973.

KATONAI FELDERÍTÉS, KÉMKEDÉS ÉS KOMMUNIKÁCIÓ A GÖRÖG-RÓMAI VILÁGBAN

Korunk kiváló hadtörténeti és hadelméleti szakírója, John Keegan a hadvezér öt alapvető kötelességét, amint ő nevezte: imperatívuszát összegezte. Ezek között említette a cselekvés imperatívuszát.¹ Mit is jelent ez valójában? Csata vagy hadmozdulat végrehajtása előtt a hadvezérnek alaposan át kell tekintenie a helyzetet, és pontosan tisztáznia kell magában azt is, mit akar tenni. Tetteinek két, egymásra épülő alapeleme a tudás és a látás. Az igazán hatékony hadvezetés a részletes és a sajátos tudásból nő ki: az győz, aki jól ismeri az ellenség erejét, hollétét, állapotát, képességeit és szándékait. A látás nem más, mint a valós idejű tudás, az aktuális valóság felismerése. Ez Keegan szerint sok esetben hiányzott Nagy Sándornál, aki elmerült a kézitusában – viszont messzemenően eleget tett a példamutatás imperatívuszának – és Hitlernél, aki az eseményektől elszigetelve, távolról igyekezett irányítani a második világháború vége felé már nem is létező haderőket. Hasonló problémák akadályozták sokszor az eredményes hadviselésben – dacára a kommunikáció technikai fejlődésének – az első világháború úgynevezett „kastélytábornokait”, akik a hadszíntértől messze eső palotákból vezényelték le az ütközeteket. Keegan Julius Caesar, Wellington, Grant, Montgomery gyakorlatát tartja példamutatónak. Ők elfogadták, hogy a parancsnok helye olykor a főhadiszálláson, a térképasztal mellett van, de más alkalmakkor, így válság idején, a csapatok élén kell lennie, ahol az események közvetlen szemtanújaként azonnali döntéseket hozhat.

A katonai cselekvést alapvetően meghatározó tudás megszerzésének két fő módszere alakult ki a történelem folyamán: ezek a stratégiai és a taktikai hírszerzés vagy felderítés.² Az előbbi tartalmazta többek között a diplomáciai kapcsolatok kihasználását információszerzésre, a határerődök figyelőszolgálatának megszervezését, a külkereskedelmi hálózat révén történő adatgyűjtést, alkalmi katonai expedíciók indítását addig ismeretlen területekre, dezinformációk terjesztését, dokumentumok elfogását és az ellenséges erők tagjaival történő informális kapcsolatfelvétel esetleges hozadékát. Ezen túlmenően kémeket is alkalmaztak, akik hosszabb-rövidebb ideig az aktuális vagy potenciális ellenség területén tartózkodva végezték hírszerző tevékenységüket.

A stratégiai felderítés alapvető célja az volt, hogy a jövőbeni katonai konfliktus színteréül számba jöhető területek természetföldrajzi viszonyairól, úthálózatáról, az ott élő lakosság hangulatáról, a jellemző belpolitikai viszonyokról, az élelembeszerzés lehetőségeiről, az ottani haderő stratégiai és taktikai képességeiről megbízható információkat szolgáltasson. Mindez általában az összecsapások

¹ KEEGAN, 1998. 439. Eredeti megjelenése: KEEGAN, 1987.

² Ld.: PILCH, 1936. I. köt. 3–94.; AUSTIN–RANKOV, 2004; HANSON, 2010. 7., 24., 53., 156., 232.

előtti felderítést szolgálta. A stratégiai hírszerzés iskolapéldájaként értékelte a történetíró Polübiosz az Alpokon történő áthatolást megtervező és végrehajtó Hannibal eljárását, akiről ezt írta: „... rendkívüli gondossággal mérlegelve kezdett bele hatalmas vállalkozásába. Mert először is gondos felderítő tevékenység segítségével tájékozódott arról, hogy mennyire termékenyek azok a vidékek, amelyeken át akar vonulni, s hogy mennyire elszánt ellenségei az itt lakó törzsek a rómaiaknak. Arról is gondoskodott, hogy itt lakó, a helyi viszonyokat jól ismerő útikalauzokat biztosítson magának, akiknek segítségével leküzdheti az út legnehezebb szakaszait, és akiket ugyanazok a politikai célok vezérelnek, és ugyanazok a remények töltönek be, mint őt magát.”³

A taktikai felderítés a már megkezdődött ellenségeskedések során szolgáltatott információkat a hadvezetésnek. Keegan terminológiája szerint a látás, vagyis az aktuális tudás képességét biztosították a hadvezér számára a közvetlenül a csapatok előtt járó felderítők (római terminus *technicus*-szal *procuratores*), a szervezeten tevékenykedő felderítő csapatok (a római hadban az *exploratores*) és az ellenséges területen mozgó titkosügynökök (római elnevezéssel *speculatores*). Ők értesítettek az ellenség mozgásáról, erőinek megoszlásáról, vélhető szándékairól stb. Az általuk nyújtott adatokat hadifoglyok, elrabolt vagy menekült civilek, dezertőrök és helyi informátorok (latinul *indices*) révén beszerzett értesülések egészítették ki. Olykor a hadvezérek, a principátus korától pedig a római császárok némelyike személyes szemrevételezéssel is törekedtek megbízható ismeretekhez jutni az ellenség erejéről, manővereiről, elhelyezkedéséről.⁴

A görög-római világ katonai szakírói és történetírói sokszor hangsúlyozták az ellenségről beszerzett ismeretek fontosságát, illetve az ellenséges hírszerző tevékenység megghiúsításának jelentőségét. A Kr. e. 5–4. század fordulóján élt Xenophón *Küroupaideia* című utópisztikus nevelési regényében a Perzsa Birodalom még ifjúkorú megalapítóját, Küroszt édesapja a hadtudomány különböző ágainak jelentőségére tanítja. Azt tudatosítja nagyra hivatott neveltjében, hogy mi mindent kell a jó hadvezérnek megtanulnia. Többek között azt, miként kell kifürkészni az ellenség szándékait, és titokban tartani a magunkét.⁵ A Kr. e. 360 körül alkotó Aineiasz Taktikosz *Taktika* című művéből csupán a városostromról írott rész maradt ránk. Ebben az ellenséges hírszerzői tevékenység megakadályozása érdekében előírja, hogy az ostromlott városba beérkező és onnan kiküldött leveleket hivatalos személyeknek kell megvizsgálni. Ha kívülről követek érkeznek, azokat gondosan meg kell figyelni, a városban élő idegeneket össze kell írni, és a hadiállapot idejére el kell különíteni.⁶ Polübiosz a Kr. e. 2. században írott történeti munkájában (Hisztóriai) a hadvezér feladatainak ismertetése közben kiemeli, hogy „... a vezér [...] sem a jó remény keltette örömeiben, sem

³ POLÜBIOSZ III. 48.

⁴ Vö.: AUSTIN–RANKOV, 2004. 39.

⁵ Xenophón: *Küroupaideia* I. 6. Az ókori források szerzőire teljes névvel, több mű esetén műveik megjelölésével hivatkozunk.

⁶ Aineiasz Taktikosz X. Vö.: HAHN, 1963. 340–341.

félelmében, sem barátság, sem övéi iránti szeretet hatása alatt se tárjon fel semmit a terveiből olyanoknak, akiket az nem illet [...] a nappal vagy éjszaka megteendő utakat ismerje jól a vezér, ismerje az utakon való közlekedés módját szárazföldön és tengeren [...]. Nem szabad kevésbé venni a cselekmények színhelyének megfigyelését, itt derülhet ki, hogy a lehetetlennek látszó dolog lehetségesnek bizonyul, azt pedig, amit könnyűnek tartottunk, mégsem tudjuk keresztülvinni [...]. A legjobb az, ha a hadvezér maga ismeri a felvonulási utakat, s annak a területnek sajátosságait, ahová meg akar érkezni ...”⁷

A Kr. u. 4–5. századi (pontos kronológiája vitatott) katonai szakíró, Vegetius *A hadtudomány foglalatja* című művében részletes instrukciókat ad a felderítés fontosságát és végrehajtását illetően: „Mielőtt a hadvezér elindul a hadsereggel, küldje ki legmegbízhatóbb és legfortélyosabb embereit a legkipróbáltabb lovakon, hogy derítsék fel menetirányban és visszafelé, jobb és bal felől azokat a helyeket, amelyeken keresztül meg kell tenni az utat, nehogy az ellenfél valamilye csapdát állítson. A felderítők pedig biztonságosabban működnek éjszaka, mint nappal. Mert különös módon a saját ügyének lesz árulója az, akinek felderítőjét elfogja az ellenfél. Elsőnek tehát a lovasság keljen útra, azután a gyalogság [...]. Azonkívül ismernünk kell az ellenfél szokását, hogy vajon éjszaka, hajnalban vagy lenyugváskor szokott-e rajtaütésre vállalkozni [...]. Tudnunk kell mármost, hogy vajon gyalogságban vagy lovasságban, lándzsásokban vagy íjászokban erősebb-e; hogy létszámával vagy a fegyverek erejével tűnik-e ki ...”⁸

E néhány példa a görög-római irodalomból jól szemléltetheti, hogy elvi síkon tökéletesen tisztában voltak a katonai információszerzés fontosságával. Mégis, elsősorban a taktikai felderítés terén, a görög hadtörténet tanulmányozója számos hiányosságra akad. Thuküdidésznek a peloponnészoszi háborúról írott munkája – egyéb ókori írások mellett⁹ – számos olyan esetet említ, amikor az elemi felderítő tevékenység mellőzése döntő módon, hátrányosan befolyásolta az események menetét. Így Kr. e. 429-ben a spártai hadvezér, Knémosz három menetoszlopra bontva seregét közeledett az elfoglalni óhajtott akarnaniai város, Sztratosz felé. A középső menetoszlopot khaonok és más barbár szövetségesek alkották, míg a két szélsőben hellének masíroztak. Az óvatosan, hadrendben előrehaladó görögöktől eltérően a barbárok rendezetlen tömegben törtek előre, abban bízva, hogy egyedül is képesek lesznek elfoglalni a várost. A sztratosziak azonban észrevették közeledésüket, és lesből rájuk támadva szétverték őket. Ebből a közelükben lezajlott összecsapásból a görögök semmit se vettek észre, ami arra mutat, hogy a spártai vezér sem saját serege egy részét, sem az ellenséget nem volt képes szemmel tartani.¹⁰ Nem csoda, hogy a Sztratosz elleni támadás meghiúsult.

⁷ Polübiosz IX. 13–14.

⁸ Vegetius VI. Vö. HAHN, 1963. 751.

⁹ Pl.: Xenophón: Hellénika IV. 2,18, VII. 5,10; Polübiosz XVIII. 20,3.

¹⁰ Thuküdidész II. 81,7.

Kr. e. 413-ban, közvetlenül a Szicíliába küldött athéni expedíciós haderő megsemmisülése előtt, a tenger felé igyekvő athéniak az éjszaka folyamán nagy tüzeket gyújtottak. Ezzel azt a látszatot akarták kelteni az őket üldöző szürakuszaiak és azok szövetségesei előtt, hogy letáborozva készülnek a másnapi összecsapásra. Valójában viszont a sötétség leple alatt továbbindultak. A gondos felderítés hiányában az ellenség csak virradatkor vette észre, hogy az athéniak elvonultak.¹¹ Ezt megelőzően viszont a Nikiasz és Démoszthenész által vezetett athéniak hagyták figyelmen kívül a hírszerzés elemi szabályait. Ugyanis, elvesztve egy tengeri ütközetet Szürakuszai hajóhadával szemben, úgy döntöttek, hogy szárazföldi seregüket is visszavonják. A szürakuszai vezér, Hermokratész hiába próbálta vezértársait rávenni arra, hogy gyors manőverekkel elzárják előlük a visszavonulás útját, azok a katonák fáradtságára és Héraklész aznapi áldozati ünnepére hivatkoztak, és elhalasztották a döntést. Ekkor Hermokratész más módon próbálkozott az athéni elvonulás megakadályozásával: „... alkonyattájban elküldte néhány bajtársát lovasok kíséretében az athéni táborhoz. Ezek a tábort hallótávolságra megközelítve, mintha az athéniak hívei lennének (mert Nikiasznak megvoltak a városban a maga hírszerzői), magukhoz hívtak néhány embert, s megüzenték velük Nikiasznak, hogy ne induljon el seregével éjszaka, mert a szürakuszaiak megszállták az utakat [...]. E híradás után, amelynek igazságában senki se kételkedett, ott maradtak éjszakára ...”¹² Nikiasznak ellenőriznie kellett volna a kapott információ hitelességét, de ezt éppúgy elmulasztotta, mint ahogyan néhány nappal később az ellenség sem győződött meg arról, vajon a sok éjszakai tűz valóban az athéniak helyben maradását bizonyítja-e.¹³ A Hermokratész által elkövetett csel fogás eredményeképp az athéniak értékes időt vesztegettek el, és ennek csak egy részét nyerték utóbb vissza ellenségeikkel szemben. A következmény vezéreik fogságba esése és kivégzése, valamint seregük pusztulása lett. Hasonlóképpen a Kr. e. 405 során, Aigoszpotamoinál lezajlott tengeri összecsapásban az athéni flotta vereségét a felderítés hiánya idézte elő, miközben a spártai fővezér, Lüszaandrosz felderítő hajókat alkalmazott az ellenséges gályák mozgásának megfigyelésére.¹⁴

William Kendrick Pritchett a taktikai felderítés görög viszonylatban történő elterjedését antik irodalmi források nyelvi elemzésével vizsgálta.¹⁵ Megállapította, hogy a 'kém', 'felderítő' jelentésű szkoposz kifejezés Homérosztól kezdve Polübioszig egy sor szerzőnél előfordult. Homérosz¹⁶ ezzel a terminussal jelölte a Trója számára kémkedő Politészt, akiről ezt írta: „Hangja Politészé, Priamosz

---

¹¹ Uo. VII. 80–81.

¹² Uo. VII. 73–74.

¹³ Vö.: PRITCHETT, 1971, 127.

¹⁴ Xenophón: Hellénika II. 1,27–28.

¹⁵ PRITCHETT, 1971, 127–133.

¹⁶ Itt nem foglalkozunk az Iliász és Odüsszeia szerzőségének problémájával, hanem Homérosznak nevezzük mindkét eposz alkotóját.

fejedelmi fiáé volt, aki kémhelyen ült ...”¹⁷ A szkoposz Politész itt egy magas helyről figyeli a görögök táborát, nehogy azok a trójaiak számára meglepetés-szerűen kezdjenek támadást. Tevékenysége, a szkopia ez esetben szó szerint „megfigyelés”-t jelent. Viszont amikor Xenophón a Küroupaideiában felderítőkről tudósított, azokra is részben a szkoposz, részben a ritkán használt diereunétész kifejezést alkalmazta: „A lovasság a sereg élén haladt, eléjük kémeket és felderítőket (diereunétasz kai szkopousz) küldött a megfigyelésre legalkalmasabb magaslatokra ...”¹⁸

Tekintve, hogy Xenophón a perzsa környezetbe helyezett spártai gyakorlatot ismertette, itt valójában a spártai sereg taktikai felderítő tevékenységéről van szó. A szkoposz szóval etimológiai rokonságban álltak a szkopé, szkopia és szkopíé szavak, amelyek Homérosznál, Hérodotosznál és Xenophónnál ’őrség’ vagy ’őrtorony’ jelentéssel fordulnak elő.¹⁹ Hasonló a helyzet Pauszaniásznál, aki szkopé-nak nevezte azt a helyet, ahonnan Kr. e. 362-ben a thébai Epameinón-dasz figyelte a mantineiai ütközet eseményeit.²⁰ ’Megfigyelni’, ’megvizsgálni’ jelentéssel az előzőekkel ugyancsak etimológiai kapcsolatban lévő igéket: szkopiadzó, szkopeuó, szkopeó használt Homérosz, Thuküdidész és Xenophón. Utóbbi, önmagáról egyes szám harmadik személyben írva, azt közölte, hogy meghagyta Timaszióznak, „a lovassággal együtt vágatasson előre, és nézze meg, mi történik előttünk (szkopeitó ta emproszthen), hogy semmi ne kerülje el figyelmünket.”²¹

A Xenophón előtti görög irodalom a fentebb sorolt kifejezéseket statikus értelemben használta. Az írók által megjelenített felderítő megfigyelte az ismert helyen tartózkodó ellenséget, de nem végzett olyan aktív felderítést, amely kiterjedt volna az ellenség taktikáját, szándékát leleplező részletes információk beszerzésére. Ez a jelenség összhangban állt azzal a ténnyel, hogy – mint láthattuk – még a peloponnészoszi háború idején sem alkalmazták a vonuló seregek az aktív információgyűjtést, ami komolyabban befolyásolhatta volna saját tevékenységüket. Mindebből Pritchett azt a következtetést vonta le, hogy a felderítés Xenophón idejétől vált a mezei seregek nélkülözhetetlen taktikai fegyverévé a görög hadművészetben.²²

Nagy Sándor a keleti hadjárat során gyakran alkalmazott lovascsapatokat vonuló hadserege előtt azzal a céllal, hogy felderítsék az útjukba kerülő terepet, és felkutassák az ellenséget. Az ilyen feladattal megbízott lovas katonákat olykor az ’előfutár’ (prodromosz), máskor a korábbi irodalomból is ismert szkoposz kifejezéssel illették. Ilyen felderítőket küldött előre a makedón király, miután Kr.

¹⁷ Iliász II. 791–792.

¹⁸ Xenophón: Küroupaideia VI. 3.

¹⁹ PRITCHETT, 1971. 129.

²⁰ Pauszaniasz VIII. 11,7–8.

²¹ Xenophón: Anabaszisz VI. 3,14.

²² PRITCHETT, 1971. 132–133..

e. 334-ben elindult Trójából Kis-Ázsia görögök lakta vidékei felé,²³ és ugyancsak igénybe vette őket akkor, amikor a Tigrisen átkelve III. Dareiosz Gaugamélánál táborozó hada felé vette útját, három esztendővel később.²⁴ A 333. évi isszoszi csata előtt kiküldött felderítői, akikre a szicíliai történetíró, Diodórosz a kataszkoposz megjelölést használta, adtak hírt Nagy Sándornak arról, hogy a perzsák 30 sztadionnyira, vagyis kb. öt és fél kilométerre megközelítették őket.²⁵ A kellő időben érkezett információ adott lehetőséget a makedón királynak arra, hogy körütekintően hadrendbe állítsa seregét, és megtegye a hadisikerhez szükséges előkészületeket.²⁶ A kataszkoposz kifejezést a görög-perzsa háborúk történetírója, Hérodotosz 22 alkalommal alkalmazta, 'kém és fülelő' jelentéssel.²⁷ Hogy a szó a Kr. e. 1. századi Diodórosznál már mozgó sereg előtt tevékenykedő, speciális felderítő feladattal megbízott reguláris katonákat jelölt, az egyértelmű bizonyítéka a katonai felderítés Kr. e. 5. századot követő kiteljesedésének.

A rómaiak Hannibal elleni háborújuk során tanulták meg, milyen fontos az ellenség szándékainak és lehetőségeinek kellő időben történő felfedése. A pun vezér általában rendkívüli gondossággal törekedett arra, hogy ellenfeleiről aktuális tudással rendelkezzen. Ennek persze kockázatai is voltak. Polübiosz írja, hogy Kr. e. 218-ban, amikor Hannibal átkelt a Rhône-on, ellenőrizni akarta, mennyien vannak a folyó folyása irányában gyülekező rómaiak. Ez annál is fontosabb volt számára, mivel nem akart megütközni velük, hanem célja Publius Cornelius Scipio consul (Africanus Maior atyja) seregének elkerülésével az Alpok hágóinak megközelítése volt. Ezért 500 lovas numidának megparancsolta, hogy kémleljék ki az ellenséget. Ezek azonban beleütköztek a rómaiak által ugyancsak felderítési feladattal megbízott lovasscsapatba, amely megfutamította őket.²⁸ Érdekes módon ugyanebben az esztendőben, az észak-itáliai Ticinus folyónál lezajlott ütközet hasonlóképpen vette kezdetét. Ugyanis a felderítési céllal előreküldött két könnyűlovasság véletlenszerű találkozása fejlődött általános összecsapássá.²⁹ A kijelölt csatatér alapos megfigyelése volt a nem sokkal ezt követően Trebianál kivívott karthágói győzelem egyik fontos összetevője. Ott Hannibal a harc színhelyének kiszemelt sík terepen felfedezett egy mély vízmossást, amelynek medrét sűrű bozót nőtte be. Oda rejtett el ezer gyalogost és ugyanannyi lovast öccse, Magón vezérletével. Az ütközet csúcspontján azután ezek támadták hátba és kergették vereségbe a rómaiakat.³⁰

A felderítés mestermunkája egyik fél részéről, illetve bűnös elhanyagolása a másik fél oldalán vezetett a rómaiak 217. évi trasimenusi tragédiájához. Mint

²³ Arrianosz: Anabaszisz Alexandrou I. 12,7.

²⁴ Uo. III. 7,7.

²⁵ Diodórosz XVII. 33,1; Curtius III. 8,23. Vö.: HAMMOND, 1989. 95.

²⁶ Uo. 95–111.; FOX, 1979. 218; KROMAYER–VEITH, 1924–1931. 354–371; Heckel, 2008, 57–65.

²⁷ PRITCHETT, 1971. 130.

²⁸ Polübiosz III. 45,1–3.

²⁹ Uo. III. 65,1–3.

³⁰ Uo. III. 70–74. Vö.: KERTÉSZ, 2011, 133.; HOFFMANN, 1971, 85.; LANCEL, 2005, 129.

Livius elbeszéli, az Arno mocsaras vidékén átvergődő pun sereg Faesulae környékén táborozott le, miután manőverével Róma és az ellene vonuló ellenséges haderő közé került. Hannibal ekkor „előreküldött kémeinek (per praemissos exploratores) jelentéséből megtudta, hogy a római sereg már Arretium falainál áll. A consul terveit és egyéniségét, a terepviszonyokat, az utakat, az élelem megszerzésének lehetőségeit és mindazon dolgokat, amelyek ismeretére szüksége volt, a leggondosabb utánjárással kipuhította.”³¹ Ezek után elhatározta, hogy csatára ingerli Flaminius consul hadát, még mielőtt az a másik consuli sereggel egyesülhetne. Kiprovokálva a római támadást, látszatra visszavonult csapataival, valójában azonban a Trasimenes-tó partján csapdát állított ellenségeinek. „Flaminius – aki előtte való nap napnyugtakor a tóhoz érkezett, és másnap még hajnali szürkületkor áthaladt a szoroson, anélkül, hogy a terepet kikémlelte volna –, amikor már a menetoszlop a síkság tágasabb részén kezdett kibontakozni, az ellenségből csak annyit vett észre, amennyi éppen vele szemközt volt.”³² Természetesen a római consul hanyagsága serege és saját élete elvesztéséhez vezetett.³³

Az irodalmi források, elsősorban Julius Caesar *Commentarii de bello Gallico* című műve nyomán kijelenthető, hogy a Kr. e. 1. századra a taktikai felderítés a római hadművészet fontos elemévé fejlődött. Galliai, germaniai és britanniai hadjáratai közben a kiváló hadvezér számos módját alkalmazta az ellenség helyzetét, erejét, olykor erkölcsi-politikai állapotát ismertető információk megszerzésének. A sok példa közül csak néhányat sorolunk fel. Egy alkalommal „a kémlelők (exploratores) hírül hozták, hogy az ellenség egy hegy lábánál pihent meg, nyolc mérföldre a római tábortól. Caesar járőrt küldött, hogy fürkésszék ki, milyen és mekkora a hegy, hogyan és milyen irányból lehet megmászni.” Mikor ezek jelentették, hogy a hegy megmászása könnyű, elküldte Labienust két legióval a hegy megszállására.³⁴ A következő eset arra világít rá, miként alkalmazta Caesar együttesen a távolba küldött, fedett személyként, vagyis titkosügynökként működő megfigyelőket (speculatores) és a csapatai elé rendelt felderítőket (exploratores). A belgák sikertelenül ostromolták a rómaiak partján álló remusok városát, Bibraxot, ezért idővel elhatározták, hogy visszavonulnak a falak alól. „Caesar kémlelői révén (per speculatores) nyomban tudomást szerzett a dologról. Kelepcét gyanított, mert még nem látta világosan, miért vonulnak vissza, s ezért gyalogos csapataival és lovasságával a táborban maradt. Pirkadatkor a kémlelők révén (ab exploratoribus) megerősítést nyert, hogy az ellenség valóban visszavonult.” Ezt követően Caesar üldözni kezdte az ellenséget.³⁵ Britanniai partraszállása előtt „tájékozódás céljából előreküldte egy hadihajóval C. Volusenust, akit erre a feladatra alkalmasnak ítélt. Meghagyta neki, hogy mi-

³¹ Livius XXII. 3,1–3.

³² Uo. XXII. 4,4.

³³ Az ütközetről ld.: KERTÉSZ, 2011. 135.; HOFFMANN, 1971. 93.; 93 sk.; LANCEL, 2005. 140.

³⁴ Caesar: *Commentarii de bello Gallico*. I. 21.

³⁵ Uo. II. 11.

helyt mindent alaposan kifürkészett (uti exploratis omnibus rebus), sietve térjen vissza hozzá [...]. Volusenus végigkémlelte az egész partvidéket [...]"³⁶ Caesar, ha tehette, a hadifoglyok és dezertőrök által adott információkat is hasznosította. Britanniai hadjárata során „... a Tamesis folyóhoz (Temze) vezette seregét, Cassivellaunus földjére [...]. Mikor odaérkezett, észrevette, hogy a túlparton tekintélyes létszámú ellenséges sereg áll csatasorban. A partot védekezésül kihegyezett, előremeredő karókkal tűzdelték teli, és a mederbe is hasonló karókat vertek, úgy, hogy valamennyi a víz felszíne alá kerüljön. Mikor a foglyok és szökevények minderről felvilágosították, Caesar előreküldte a lovasságot.”³⁷

A sereggel együttműködő, rendszerint lovas, kisebb részben gyalogos csapatokba szervezett felderítők: exploratores és a titkosügynöki funkciót betöltő, általában egyéni felderítést végző speculatores a római császárkorban már a reguláris erők speciális alegységeként működtek. Hyginus szerint három legióban összesen 200 exploratores teljesített szolgálatot.³⁸ A Kr. u. 2. század második felétől alakulataikat numeri exploratorum vagy explorationes névvel jelölték. A római hadseregnek a Kr. u. 4. században bekövetkezett reformja értelmében a haderő kettévált. A limitanei-nek nevezett határvédő csapatok vezérei, a duces éppúgy saját felderítő csapatokat szerveztek, mint ahogyan a császárokat, illetve az általuk kinevezett parancsnokokat: magistri és comites rei militaris kísérő, a birodalom belsejében állomásozó katonaság, a comitatenses keretein belül is saját felderítő rendszert alakítottak ki.³⁹ Tudjuk pl., hogy Moesia Prima tartománynak a határvédelemért felelős parancsnoka a Vaskapu közelében explora-tor csapatokat állomásoztatott.⁴⁰ Természetesen a limitanei és a comitatenses vezető tisztjei alkalmanként ismertették egymással információikat, mint ahogyan a birodalom belsejében tartózkodó mezei had is szükség esetén együttműködött a határvédő erőkkel. A taktikai felderítés tekintetében a határvonalon, vagyis a limesen felállított erődök a hírszerzés fő bázisaiként funkcionáltak.⁴¹ Pl. Kr. u. 361-ben a keleti határvidék védelméért felelős parancsnokok értesítették keleti hadjárata során II. Constantius császárt arról, hogy a perzsa király, II. Sapor serege a Tigris folyóhoz közeledik.⁴² A speculatores – a titkosügynökök – létszáma alacsonyabb volt, mint az exploratoresé. A császárkori római légiókban 10-10 ilyen ügynök teljesített szolgálatot, akik a tartományi helytartó hivatalának megbízásait teljesítették.⁴³

³⁶ Uo. IV. 21.

³⁷ Uo. V. 18.

³⁸ Hyginus: de mun. Castr. 24,30. Vö. Alfred Richard Neumann szócikkével: *exploratores*. KP II. köt. 483. Vö. még: AUSTIN-RANKOV, 2004. 189.

³⁹ AUSTIN-RANKOV, 2004. 214–243. (*Hierarchies of Intelligence: The Fourth Century* című fejezet. Vö.: ERDKAMP, 2011. 181–285. (*The Structure of the Imperial Army*)).

⁴⁰ Uo. 237–238.

⁴¹ Uo. 232–234.

⁴² Ammianus Marcellinus XXI. 7,6.

⁴³ Alfred Richard Neumann szócikke: *speculatores*. KP, V. köt. 300–301.

Egészen érthető, hogy a hadseregek részeként gyakorta előreküldött felderítő csapatokról és azok akcióiról rendelkezünk a legtöbb adattal. Az ókori történetírók érdeklődésének középpontjában a nagy csaták és az olyan katonai expedíciók állottak, mint Hannibal átkelése az Alpokon vagy éppen Nagy Sándor keleti hadjárata. Ezen hadiesemények fontos összetevője volt a taktikai felderítés. Sajnos az antik stratégiai felderítésről lényegesen szegényesebb információkkal rendelkezünk.

A Kr. e. 5. századi Hérodotosz történeti művében többször említette a kataszkopoi-nak nevezett kémeket, akik vagy diplomáciai küldetésnek álcázott felderítést végeztek a hódítás céljára kiszemelt országban, vagy pedig inkognitóban próbáltak adatokat gyűjteni a leendő ellenség haderejéről, háborús felkészültségéről.⁴⁴ Pl. amikor Kambüszész perzsa király elhatározta, hogy megtámadja az etiópokat, úgy döntött, hogy „... az etiópokhoz [...] először csak felderítőket küld, azzal az ürüggyel, hogy ajándékot visznek a királynak, valójában azonban azzal a céllal, hogy [...] alaposan körülnézzenek [...] A kémek (kataszkopoi) mindent alaposan végignézték, aztán hazatértek, és mindenről részletesen beszámoltak Kambüszésznek [...]”⁴⁵ Amikor I. Dareiosz a feleségével beszélgetve a Hellasz elleni hadjáratot fontolgatta, Hérodotosz szerint a következőket mondta: „Ha úgy gondolod asszony, hogy először Hellasszal kellene próbálkoznom, azt hiszem, jobb lenne előbb perzsa felderítőket (kataszkopousz) küldenünk oda [...] (akik) töviről hegyire elmondának mindent, amit láttak és tapasztaltak. S ha eleget tudok már a hellénekről, hadat indítok ellenük.”⁴⁶ Néhány alfejezettel később a történetíró imígyen zárta a kémek kalandjainak leírását: „Ezek a perzsák voltak az elsők, akik átkeltek Hellaszba, mégpedig abból a célból, hogy kikémleljék az országot.”⁴⁷ Persze nem csak a perzsák óhajtották megismerni kiszemelt prédájukat, de a görögök is tudni akarták, mekkora veszélyt jelent rájuk a Perzsa Birodalom. Amikor híret vették a Kr. e. 486-ban trónra lépett Xerxész előkészületeinek a görögországi hadjáratra, az athéniak – írta Hérodotosz – elhatározták, „hogy kémeket (kataszkopousz) küldenek Ázsiába, és megpróbálják kifürkészni a király terveit [...]. Ezek meg is érkeztek Szardéiszba, és sok értesülést szereztek a király hadseregéről, de leleplezték őket [...]. Xerxész kifaggatta őket jövetelük céljáról, majd megparancsolta testőreinek, hogy vezessék körül a helléneket, és mutassák meg nekik az egész gyalogos és lovas hadsereget, miután pedig mindent megsejmeltek, bántódás nélkül engedték őket szabadon, hadd menjenek, ahová akarnak [...]. Ha [...] a kémek – vélte Xerxész – visszatérnek Hellaszba, és a hellének értesülnek a perzsa hadsereg erejéről, talán még a hadjárat megkezdése előtt lemondanak szabadságukról...”⁴⁸ Itt azzal a ritka esettel találkozunk, amikor az ellenség maga adott hiteles

⁴⁴ PRITCHETT, 1971. 127.

⁴⁵ Hérodotosz III. 17,25.

⁴⁶ Uo. III. 134.

⁴⁷ Uo. III. 138.

⁴⁸ Uo. VII. 145–147.

információt a saját erejéről, bízván abban, hogy az elegendő lesz az elrettentéshez.

A Kr. e. 431 és 404 között dúló peloponnészoszi háború a Spárta vezette peloponnészoszi szövetség és az Athén irányítása alatt álló délosz-attikai tengeri szövetség küzdelme volt, amely lángba borította az egész hellén világot. Nem csupán a két koalíciót alkotó városállamok csaptak össze egymással, de városokon belül is dúlt a politikai csoportok harca a hatalom megragadásáért. Az árulás már a korábbi görög történelemben sem volt ismeretlen jelenség. Gondoljunk csak a trakhiszi Ephialtészre, aki Kr. e. 480-ban felfedte a perzsák előtt a csak kevesek által ismert Anopaia-ösvény titkát. Ez az információ tette lehetővé Leónidasz Thermopülainál állást foglaló seregének bekerítését.⁴⁹ A peloponnészoszi háború 27 esztendeje alatt éppen 27 olyan esetről tudunk, amikor városokon belül felfedett politikai összeesküvést szőttek a belső hatalmi viszonyok megváltoztatása érdekében.⁵⁰ Ezek a mozgalmak együtt jártak a koalíció váltás szándékával is. Az árulás szinte normális gyakorlattá vált a bel- és külpolitikai viszonyok alakításában. A peloponnészoszi háborúnak ez a jellegzetessége tette lehetővé, hogy önálló tudományos könyv jelenhetett meg *Az ötödik hadoszlop a peloponnészoszi háborúban* címmel.⁵¹ Azt viszont a főleg Thuküdidész művének adataira támaszkodó modern történetírás nem tudta eddig megállapítani, hogy a 15 Spárta-barát és 12 Athén-párti⁵² államcsínykísérlet megszervezéséből mennyi részt vállaltak a városokba esetleg betelepült, a stratégiai felderítést végző idegen ügynökök. Az ismertté vált szervezők helyi politikusok voltak, akik maguk viselkedtek idegen hatalom ügynökeként.

A taktikaihoz hasonlóan a stratégiai felderítés is új dimenziókat nyert a második pun háború időszakában. Itt új mozzanatként jelent meg a dokumentumok elfogása, amelyek olyan akciókra vagy szándékokra vonatkoztak, amelyek stratégiai választ igényeltek. Kr. e. 215-ben egy római flottakötélék elfogta azt a hajót, amely V. Philipposz makedón király követeit és azok karthágói tárgyaló partnereit vitte Makedóniába. Előzőleg V. Philipposz Róma ellenes szerződést kötött az Itáliát dúló Hanniballal, és most ezt az egyezményt kívánták ratifikálni. A szerződés szövege az elfogást követően a senatus elé került. Ez azonnal mozgósította hajóhadát, majd diplomáciai offenzívába kezdett Makedónia hellenisztikus ellenfelei megnyerésére. Mindennek következményeként V. Philipposzt részben Róma, részben az ahhoz csatlakozó államok (aitól szövetség, Pergamon stb.) haderői kötötték le, ami megghiúsította Hanniballal való együttműködését.⁵³

Nyolc esztendővel később Haszdrubal Placentia alól hat követet menesztett bátyjához, Hannibalhoz egy levéllel, amelyben azt közölte, hogy az Alpokat

⁴⁹ Uo. VII. 199–228. Vö.: GREEN, 1998. 109.; Kertész, 1999, 35–57. (Leónidasz); KERTÉSZ., 2008. 76.

⁵⁰ LOSADA, 1972. 15.

⁵¹ Ld.: előbbi jegyzet. Vö.: CAH, 1992. 370–498.

⁵² LOSADA, 1972. 27.

⁵³ Polübiosz VII. 9.; Livius XXIII. 33,4–34,9, 38; Appianosz: Maked. I. 2–3.

leküzdvé Hispaniából a Pó síkságára vezette seregét. Kérte fivérét, hogy Umbria tartományba vonuljon Dél-Itáliából, és ott egyesítsék erőiket. Tekintve, hogy Hannibálnak ekkor 20-25 000 harcosa volt már csak, a Haszdrubal által beígért körülbelül 30 000 főnyi katonaság nagymértékben növelte volna győzelmi esélyeit. A négy kelta és két numida hírvívó egészen a lucaniai Metapontumig (mai Metaponto) jutott, de miután nem találták Hannibal hadát, visszafordultak. Ekkor fogták el őket. A két római consul közül Észak-Itáliát Marcus Livius Salinator, míg Dél-Itáliát Caius Claudius Nero védelmezte. Utóbbi kísérté figyelemmel Hannibal manővereit, és Haszdrubal embereit is az ő járőre kapta el. Miután tolmács segítségével megismerte Haszdrubal levelének tartalmát, értesítette consultársát a fejleményekről, és serege egy válogatott kontingensével, Hannibal elől rejtve északra vonult. Ott azután csatlakozott Livius Salinatorhoz. Haszdrubal – nem sejtve, hogy tervei az ellenség tudomására jutottak – elhaladt Ariminum mellett, és átkelt a Metaurus folyón. A rómaiak azonban Sena Gallica térségében csapdát állítottak neki, és ütközetre kényszerítették. A 207. június 22-én lezajlott csatában a punok súlyos vereséget szenvedtek. Hannibal csak akkor értesült a tragédiáról, amikor a rómaiak az életben hagyott két követet öccse levágott fejével hozzáküldték, és azok beszámoltak a történekről. Ezzel az Itáliában harcoló pun csapatok megerősítésének utolsó reménye is szertefoszlott, ami előrevetítette a néhány év múlva bekövetkező karthágói vereség árnyékát.⁵⁴ A szakirodalom egy része élesen bírálja Hannibalt amiatt, hogy szokásától eltérően ezúttal nem szervezte meg kellő körültekintéssel a taktikai felderítést, és ezzel akaratan kívül hozzájárult öccse vesztéhez.⁵⁵ Ugyanakkor a stratégiai felderítés vonatkozásában ő és honfitársai értek el sikereket. A cannaei csata évében leplezték le Rómában egy karthágói kémeket (speculator), aki Livius szerint két éven át meg tudta őrizni inkognitóját. Leleplezése után levágott kézzel kellett visszatérnie hazájába.⁵⁶

A római császárkorban mind a rómaiak, mind az ellenfeleik gyakran alkalmaztak kémfeladatok ellátására katonaszökevényeket, akik szakértelmüknél fogva helyesen tudták értékelni megfigyelésük eredményeit. A Kr. u. 4. századi történétíró, Ammianus Marcellinus egy ilyen esetről számolt be annak kapcsán, hogy a 359-ben a perzsák által feldúlt Euphratész menti vidéket a rómaiak megakarták erősíteni. A műveletekben az író vezérkari tisztként vett részt: „Mint-hogy kémeink (speculatores) jelentették, hogy az ellenség lázasan készülődik, és a szökevények megerősítették a jelentést, sebtében Nisibisbe indultunk [...] hogy a perzsák, akik látszólag nem akarták megostromolni a várost, meg ne rohanják a gyanútlan lakosokat [...] (visszatérve) egy római katonát találtunk... Elmondta, hogy Galliában [...] született, és egy lovasszakasznál szolgált. Valamilyen súlyos vétséget követett el, s a büntetéstől félve átszökött a perzsákhoz

⁵⁴ Polübiosz XI. 1–3, 6; Livius XXVII. 43–51. Vö. KERTÉSZ, 2011. 176–177; HOFFMANN, 1971. 141.; LANCEL, 2005. 213.; AUSTIN-RANKOV, 2004. 35.

⁵⁵ HOYOS, 2005. 145.

⁵⁶ Livius XXII. 33,1.

[...]. Kémkedés céljából több ízben átküldték hozzánk, és megbízható hírekkel ment vissza [...]. Kivallatták (embereink) még az ellenséges táborban észlelt eseményekről, aztán megölték ...”⁵⁷

A taktikai és a stratégiai felderítés által gyűjtött információk, együtt a polgári jellegű adatgyűjtés eredményeivel a római császári kancelláriákban kerültek archiválásra. Diocletianus korára a római hadsereg létszáma kb. 435 000 főre nőtt.⁵⁸ Mint említettük, a birodalom belsejében mozgó mezei seregek (comitatenses) elkülönültek a határvédő erőktől (limitanei), és mindkét haderőnem saját felderítő tevékenységet folytatott. Ily módon az információk is több csatornából folytak be, és e csatornák száma megsokszorozódott akkor, amikor a tetrarchia idején négy, rövid időszakban még ennél is több császár lévén, az őket kísérő mezei seregek száma is megduzzadt. A hatalmas nagyságú adathalmaz átláthatóságát megkönnyítendő már a Kr. u. 4. században létrehozták a magister officiorum hivatalát. Ennek viselője került a császári levelezés és irattár élére, ellenőrizte az idegen követségeket, figyelme kiterjedt a belbiztonság mellett a határvédelemmel kapcsolatos ügyekre is. Az információk kezelésének ez a központosítása jelentette a római felderítő rendszer fejlődésének a csúcsát.⁵⁹

A katonai felderítés és az ellenséges területen kifejtett kémtevékenység az adatgyűjtést szolgálta. Ahhoz azonban, hogy a megszerzett információkkal hatékonyan segíthessék a seregek mozgását vagy az ellenséges erők belső szétzillesztését, gondoskodni kellett az információk lehetőség szerinti gyors és biztonságos célhoz juttatásáról, vagyis a hatékony kommunikációról. Ezt általában a postaszolgálat, amely Perzsiában és a Római Birodalomban, a jól kiépített utak mentén felállított állomások segítségével különösen jól működött, megoldotta. Viszont éles harctéri vagy politikai helyzetben gyakorta kellett ad hoc megoldáshoz folyamodni. Az ókor viszonylag primitív technikai színvonala miatt e tekintetben sokkal inkább az emberi találékonyságnak, semmint a gyakorlatba átültetett tudományos-technikai eredményeknek jutott szerep. Erre idézünk néhány példát a görög-perzsa háborúk korából. A Kr. e. 500–499-ben kezdődő ión felkelés előjátékeként Hisztiaiosz, Milétosz egykori zsarnoka lázadásra buzdító üzenetet küldött a perzsa székvárosból, Szúszából utódának, Arisztagorasz-nak. Mint Hérodotosztól megtudjuk, leghűségesebb szolgájának fejét kopaszra nyíratta, az üzenet szövegét a fejbőrére íratta, majd miután a haja kinőtt, útnak eresztette a férfit.⁶⁰ Ugyanez a történetíró közli, hogy a perzsák Kr. e. 480. évi Hellasz elleni támadásának előkészületeiről a száműzött egykori spártai király, Démaratosz adott hírt honfitársainak furfangos módon: „Mínthogy [...] az üzenet eljuttatására nem volt más módja – mert könnyen leleplezhetnék volna –, a következőt eszelte ki. Vett egy két rétegből álló írótablát, levakarta róla a viaszt, a fára felírta, hogy mit tervez a király, majd újra bekente a tablát viasszal, hogy

⁵⁷ Ammianus Marcellinus XVIII. 6.

⁵⁸ AUSTIN-RANKOV, 2004. 214.

⁵⁹ Uo. 215.

⁶⁰ Hérodotosz V. 35.

az üzenetvivő ne keltse fel a táblával az utat őrzők gyanúját. Így jutott el a tábla Lakedaimónba (Spártába). A lakedaimóniak nem tudtak mit kezdeni vele, míg végül [...] Gorgó, Kleomenész leánya, Leónidasz felesége meg nem fejtette a rejtélyt: azt tanácsolta, hogy kaparják le a viaszréteget, s ott majd megtalálják az üzenetet, a fára írva.”⁶¹

A görög–perzsa háborúk kommunikációs gyakorlatával kapcsolatban megemlíthető még Hérodotosznak az a közlése, amely szerint Athén bástyáiról pajzsok által tükrözött fényjelekkel orientálták az árulók a Marathónnál vereséget szenvedett perzsákat.⁶² A tudományban leginkább a marathóni futással kapcsolatos hagyomány hitelességének kérdése vált vitatott problémává. A téma sporttörténeti vonatkozása indokolta, hogy 1990-ben görög, német, osztrák és magyar részvétellel kétnapos konferenciát rendezett erről a Magyar Olimpiai Akadémia. Ennek teljes anyaga Magyarországon jelent meg, míg a téma lényegét különböző aspektusból megközelítő rövid tanulmányok a *Nikephoros* című, az ókor sporttörténetével foglalkozó folyóiratban kerültek publikálásra.⁶³ A konferencia nyitóelőadásában kifejtettem azt a véleményemet, miszerint a Marathónból élete feláldozásával Athénba futó hírvivő története a legendák világába tartozik. A csata után 700 évvel alkotó Plutarkhosz és Lukianosz írták le – eltérő névvel illetve az állítólagos futót – azt a történetet, miszerint a marathóni győzelem hírért Athénba egy teljes fegyverzete súlyától megterhelt hírnök vitte volna el, aki az örvendetes hír átadása után azonnal meg is halt.⁶⁴ Az ókori irodalmi források elemzése, az ütközet körülményeinek és az összecsapást követő eseményeknek a modern régészet eredményeivel való szembesítése, valamint az elbeszélés más történetekre is jellemző fordulata – a hős legnagyobb tette végrehajtása után azonnal meghal – egyaránt arra mutatnak, hogy ez a futás a képzelet szüleménye volt.⁶⁵ A nemzetközi szakirodalom által is idézett véleményem azóta általános egyetértésre talált.⁶⁶

A távolsági kommunikáció bevett eszköze volt a magaslatokról tűz- vagy füstjelzéssel továbbított hírközlés, amelynek továbbfejlesztett formájáról Polübiosz adott részletes leírást. Ez a hírközlési forma egyszerű szövegek továbbítását is lehetővé tette. A jeleket két fáklyás csoport adta. Az eljárás azon alapult, hogy a jeleket adó, illetve fogadó emberek rendelkezésére öt-öt táblácska állt, amelyekből négyen az abc öt-öt, egyen pedig négy betűje volt látható. Az egymás mellett álló, fáklyát tartó emberek közül a bal oldaliak felemelt fáklyáinak száma mutatta, hogy hányas sorszámú tábla betűje következik, míg a jobb oldalon ál-

⁶¹ Uo. VII. 239.

⁶² Uo. VI. 115.

⁶³ KERTÉSZ, 1990; KERTÉSZ, 1991.; SIEWERT, 1990.

⁶⁴ Plutarkhosz: Glor. Athen. 3, 347 C; Lukianosz: Laps. 3.

⁶⁵ KERTÉSZ, 1990. 7–18; KERTÉSZ, 2007, 7–42. (*A királynő koronája: a marathóni futás* című fejezet).

⁶⁶ DECKER, 1995. 214.; GREEN, 1998. 321; MILLER, 2004. 45–46., 258. Egy 1990. október 23-án kelt levélben Juan Antonio Samaranch, a Nemzetközi Olimpiai Bizottság akkori elnöke elismerését fejezte a marathóni futással kapcsolatos kutatásaimért. KERTÉSZ, 1991. 9–10. (a levél képmásával).

lók fáklyáinak száma azt jelezte, hogy az adott tábla hányadik betűjéről van szó.⁶⁷

Igen elmés találmánnyal oldották meg a karthágóiak a hírlánc működését Szicília és Észak-Afrika között. Ezt a Kr. u. 2. századi hadtörténész, Polüaiinosz ismertette *Hadicselek* című művében: „A Szicíliát ostromló karthágóiak, hogy Libüéből (Észak-Afrikából) gyorsan megkapják a szükséges utánpótlást, két darab egyenlő nagyságú vízórát készítettek, és mindkettőre egymás alá azonos köröket rajzoltak ugyanazokkal a feliratokkal. Az egyik körre azt írták, hogy hajókra van szükség, a másikra, hogy ostromgépekre, a következőkre, hogy gabonára, állatokra, fegyverekre, gyalogosokra és lovasokra. Miután minden kört ily módon felirattal láttak el, az egyik vízórát Szicíliában tartották, a másikat pedig Karthágóba küldték azzal az utasítással, hogy ha fényjelet látnak gyújtani Szicíliában, a jelre kezdjék a vizet lefolyatni a vízórából, és gondosan figyeljék meg, melyik körig ér a víz; amikor a második fényjelet látják, olvassák el a feliratot, és azonnal küldjék el, amit az üzenet kér. Így a karthágóiak képesek voltak igen gyorsan elküldeni a háborúhoz szükséges dolgokat.”⁶⁸

Robert Temple, aki az ókori optikai lencsék történetét kutatta, a következőt feltételezte: Pantelleria szigete – amely Szicíliától délnyugatra 100 km, Tunézia partjaitól keletre pedig 70 km távolságra van – magasan emelkedik ki a tenger szintje fölé. Mivel erről a szigetről jól ki lehetett venni a Szicíliából, illetve Karthágóból küldött fényjeleket, amiket azután innen a megfelelő irányban továbbíthattak, itt minden bizonnyal egy átjátszó állomást állítottak föl. A fényjelek megfigyeléséhez a teleszkóp korai formáját használhatták. Ha mindez fedí a valóságot, a karthágói hadikikötőbe valóban gyorsan eljuthattak a tengerentúli műveletek segítéséhez szükséges információk.⁶⁹

Aineiasz Taktikosz arra nézvést adott tanácsokat, hogyan lehet az ostromlott városból titkosírással írt levelet elküldeni: egy könyv soraiban a fontos szavakat kitévő betűket alig látható pontocskákkal kell megjelölni. Más esetekben azt javasolta, hogy ne az írás legyen titkos, hanem az üzenetet tartalmazó iratot kell jól elrejtetni. Pl. a saru talpába varrják be a levelet, amit vékonyra kalapált önlemezre írnak, ami, ha benedvesedik is, megtartja a betű formáját. Lovasok kantárszárbá varrt levelet vihetnek magukkal, mások nyílvevő bevágott végébe helyezve lőjék ki a levelet a megbeszélt helyre.⁷⁰

Találékonyáságnak Julius Caesar sem volt híján. A galliai harcok során kapott hírt arról, hogy a treverusok az ő ellenük küldött legatusa, Cicero táborát keményen szorongatják. „Ekkor nagy jutalommal rábírta az egyik gall lovast, juttasson el egy levelet Ciceróhoz. A levél görög nyelven íródott, hogy az ellenség, ha netán kezébe kerül, ne ismerhesse meg belőle terveinket. Lelkére kötötte embe-

⁶⁷ Polübiosz X. 45.

⁶⁸ Polüaiinosz VI. 16,2. KERTÉSZ, 2011. 17–18.

⁶⁹ TEMPLE, 2005, 194.

⁷⁰ Aineiasz Taktikosz XXXI.

rének, hogy ha nem tud Cicero elé jutni, erősítse a levelet lándzsája hajító szíjához, és dobja fegyverét a tábor védőművei mögé.”⁷¹

A katonai felderítés, kémkedés, kommunikáció rendkívül érdekes és fontos témájának e rövid áttekintése végén nem árt egy pillantást vetni a történeti kutatások új irányára. Itt Nagy Sándor keleti hadjárata logisztikájának⁷² és a görög-makedón hátszaggal való töretlen kommunikációjának⁷³ a tanulmányozása a legjobb példa. Milyen ismereteik voltak a makedónoknak a meghódítandó területek természetföldrajzi, éghajlati és politikai viszonyairól? Milyen szinten tudta megoldani a tengerhajózás a kommunikációs gondokat? E kérdések megválaszolását a történetészek csak a természettudomány új eredményeinek ismeretében kísérlelhetik meg.⁷⁴ Az ilyen problémafelvetések tudatosíthatják leginkább a kutató történetészen a felismerést: a tudomány valójában egységes és oszthatatlan.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Szakirodalom

AUSTIN–RANKOV

- 2004 AUSTIN, NORMAN J.–RANKOV, BORIS: *Exploratio. Military and Political Intelligence in the Roman World from the Second Punic War to the Battle of Adrianople*. London–New York, 2004.

BEHRINGER

- 2010 BEHRINGER, WOLFGANG: *A klíma kultúrtörténete. A jégkorszaktól a globális felmelegedésig*. Bp., 2010.

BORZA

- 1973 BORZA, EUGENE N.: *Alexander's Communications. Ancient Macedonia*. Vol. II. Thessaloniki, 1973. 295–303.

DECKER

- 1995 DECKER, WOLFGANG: *Sport in der griechischen Antike. Vom minoischen Wettkampf bis zu den Olympischen Spielen*. München, 1995.

ENGELS

- 1978 ENGELS, DONALD W.: *Alexander the Great and the Logistics of the Macedonian Army*. Los Angeles–London, 1978.

---

⁷¹ Caesar: *Commentarii de bello Gallico* V. 48.

⁷² ENGELS, 1978.

⁷³ BORZA, 1973, 295–303.

⁷⁴ Holt, 2005. 34: „Recent analyses of Fennoscandinavian tree-ring data demonstrate that some of the coolest summers of the past seventy-four thousand years (5407 B.C.E.-1997 C.E.) occurred in precisely the years 330-321 B.C.E. What so dramatically cooled the north at this time is not certain, but the effects may have contributed to Alexander's trouble by producing unexpectedly early and longer winters.” Vagyis a legújabb kutatások Nagy Sándor afganisztáni hadjáratának meteorológiai körülményeit világítják meg. Vö.: BEHRINGER, 2010.

- ERDKAMP
2011 A *Companion to the Roman Army*. Ed.: ERDKAMP, PAUL. Malden-Oxford-Carlton, 2011. (Balckwell Companions to the Ancient World)
- FOX
1979 FOX, ROBIN LANE: *Alexander der Grosse. Eroberer der Welt*. München 1979.
- GREEN
1998 GREEN, PETER: *The Greco-Persian Wars*. Los Angeles-London, 1998.
- HAHN
1963 HAHN ISTVÁN: *A hadtörténet ókori klasszikusai*. Bp. 1963.
- HAMMOND
1989 HAMMOND, NICHOLAS GEOFFREY LEMPRIÈRE: *Alexander the Great. King, Commander and Statesman*. Bristol, 1989.
- HANSON
2010 HANSON, VICTOR DAVIS: *Makers of Ancient Strategy. From the Persian Wars to the Fall of Rome*. Princeton-Oxford, 2010.
- HECEKL
2008 HECKEL, WALDEMAR: *The Conquests of Alexander the Great*. Cambridge, 2008.
- HOFFMANN
1971 HOFFMANN, WILHELM: *Hannibal*. Bp., 1971.
- HOLT
2005 HOLT, FRANK L.: *Into the Land of Bones. Alexander the Great in Afghanistan*, Los Angeles-London, 2005.
- HOYOS
2005 HOYOS, DEXTER: *Hannibal's Dynasty. Power and politics in the western Mediterranean, 247-183 BC*. London-New York, 2005.
- KEEGAN
1998 KEEGAN, JOHN: *Maszk. A parancsnoklás álarca. A hadvezéri mesterség Nagy Sándortól napjainkig*. Bp., 1998.
1987 KEEGAN, JOHN: *The Mask of Command*. London, 1987.
- KERTÉSZ
1990 KERTÉSZ, ISTVÁN: *The Problem of the Marathon Race Proceedings of an International Symposium on the Marathon Race (organized by the Hungarian Olympic Academy)*. Budapest 26-27. October 1990. Ed.: JAKABHÁZY MEZŐ, MÁRIA. Bp., 1990.
1991 KERTÉSZ, ISTVÁN: *Schlacht und „Lauf“ bei Marathon – Legende und Wirklichkeit. Nikephoros. Zeitschrift für Sport und Kultur im Altertum*, 1991. 155-160.

- 1999 KERTÉSZ ISTVÁN: *Ókori hősök, ókori csaták*. Bp., 1999.
- 2007 KERTÉSZ ISTVÁN: *A görög sport világa*. Bp., 2007.
- 2008 KERTÉSZ ISTVÁN: *Ez történt Marathónnál. A görög–perzsa háborúk*. Debrecen, 2008.
- 2011 KERTÉSZ ISTVÁN: *Hannibal. A pun háborúk kora*. Debrecen, 2011.
- KP
- 1964–1975 *Der Kleine Pauly. Lexikon der Antike in fünf Bänden*. Band I–V. Stuttgart, 1964–1975.
- KROMAYER
- 1924–1931 KROMAYER, JOHANNES–VEITH, GEORG: *Antike Schlachtfelder. Bausteine zu einer antiken Kriegsgeschichte*. Berlin, 1924–1931.
- LANCEL
- 2005 LANCEL, SERGE: *Hannibál*. Bp., 2005.
- CAH
- 1992 *The Cambridge Ancient History*. Vol. V. *The Fifth Century B. C.* Eds.: LEWIS, DAVID M.–BOARDMAN, JOHN–DAVIES, J. K–OSTWALD, MARTIN. Cambridge, 1992.
- LOSADA
- 1972 LOSADA, LUIS A.: *The Fifth Column in the Peloponnesian War*. Leiden, 1972.
- MILLER
- 2004 MILLER, STEPHEN G.: *Ancient Greek Athletics*. New Haven–London, 2004.
- PILCH
- 1936 *A hírszerzés és kémkedés története*. I–III. köt. Szerk.: PILCH JENŐ. Bp., 1936.
- PRITCHETT
- 1971 PRITCHETT, WILLIAM KENDRICK: *Ancient Greek Military Practices*. Vol. I. Los Angeles–London, 1971.
- SIEWERT
- 1990 SIEWERT, PETER: Die Namen der antiken Marathonläufer. *Nikephoros. Zeitschrift für Sport und Kultur im Altertum*, 1990. 121–126.
- TEMPLE
- 2005 TEMPLE, ROBERT: *A kristálynap. Az ókor technikai csodáinak újralfedezése*. Pécs 2005.

A „000” FEDŐNEVŰ ÜGYNÖK: PEST, 1883–1884

EGY SPICLI IDENTITÁSÁNAK ÉS AZONOSÍTÁSÁNAK BONYODALMAI

Eredetileg ezt az írást társadalomtörténeti kísérletnek szántam. A tiszzaeszlári ügyet felmentéssel lezáró nyíregyházi per nyomán erőre kapó fővárosi antiszemita mozgalom forrásait tanulmányozva arra figyeltem fel, hogy Thaisz Elek budapesti rendőrfőkapitány megbízásából és a m. kir. Belügyminisztérium finanszírozásával működtetett rendőrügynökök egyike (történetesen a „000” fedőnevű) 1884 januárjában, félve a szociálforradalmár mozgalom előtti lelepleződéstől, „átkérte magát” az antiszemita párt megfigyelésére. Hogy a két politikai felület érintkezhetett egymással, az önmagában nem volt meglepő, hiszen pl. Kászonyi Dániel a '80-as évek elején egyszerre volt a Verhovay-féle *Függetlenség* belső munkatársa és a *Népszava* főszerkesztője.¹ Maga a forrás (és bizonyos mértékig az ügynök figurája) sem volt ismeretlen a dualizmus-kori politikai mozgalmak és a fővárosi rendőrség történetével foglalkozó szakirodalom előtt.² De a „profilváltás” valamilyen okból senkit nem foglalkoztatott. A történet „diszkrét báján” túl engem valójában az érdekelt, hogy miként lehetett az egyik társadalmi közegből a másikba tulajdonképpen zökkenőmentesen átlépni. Hogy azután más lett belőle, mint amit előzetesen gondoltam, az csak részben a megközelítés és a módszer következménye. De a társadalomtörténeti kérdésfelvetés nélkül még a kísérletre sem vállalkoztam volna.

Pesti titkosrendőr-ügynökök

Nem intézménytörténetet írunk, de a főbb mozzanatok összefoglalása elengedhetetlen. A titkosügynöki hálózatot egy 1881. november 24-i BM rendelet hozta létre.³ Ennek jegyében 1883-ban két ilyen megbízatású személy tevékenykedett a fővárosban. Egyiküket, a fenti BM 931/res. rendelet szerint „+++” fedőnévvel szerződtették 1882. december 31-éig. Havi díjazása addig 65 forint 55 krajcár volt (ebbe beleszámított tíz forint rendkívüli pénzsegély). 1883 elején a rendőr-

¹ KÖVÉR, 2011. 411–412.

² Már H. Kohut Mária 1960-as évekbeli cikke említést tett a „000” fedőnevű titkosügynökről, aki aggódott életéért és családjáért: H. KOHUT, 1967. 140. Kubinszky Judit, a fővárosi rendőrkapitányi iratok regesztái elé írott bevezetőjében konkrétan kiemelte, hogy a nevezett ügynök az antiszemita megfigyelésére akar átállni. KUBINSZKY, [1983]. 11. A jelentések kivonatolt anyagát közölte, de a név- és tárgymutatóban a tripla nullás ügynököt még sem szerepeltette. Ugyancsak használta a „000” fedőnevű titkosügynök jelentéseit a munkásmozgalomról a fővárosi rendőrség történetének monográfiája. RÁ CZ, 1995. 356–361. Idéz e jelentésekből az antiszemitákkal kapcsolatban HORVÁTH J., 1998. 510–511.

³ RÁ CZ, 1995. 356.

ség kérelmezte az alkalmazás meghosszabbítását, mégpedig megemelt (költség-térítés nélkül) havi száz forint ellenében, hogy az „átutazó vagy itt tartózkodó szociálforradalmárokat időnként magához lakásra, s kosztra” befogadhassa.⁴ Így azután tovább foglalkoztatták, szorgosan írta német nyelvű jelentéseit, időnként pedig szóban informálta a rendőrtisztet, aki továbbította feletteseinek a tőle kapott híreket.

A következőkben tárgyalt „000” fedőnevű másik ügynök jelentései szintén 1883 januárjától maradtak fenn. Az ő szerződése, fizetése nem ismert. Első jelentése ugyancsak a szociálforradalmárokról tudósított.⁵ 1883 májusában többször is írt a rendőrséget erősen foglalkoztató bécsi és pesti péksztrájkokról.⁶ Láthatóan ő volt a „magyar referens”, hol szóban, hol írásban, de mindig magyarul jelentett. Ennek tartalmi vonatkozása is volt, a radikális internacionális irányzattal szemben ő meggyőződésből a mérsékelt magyar szervezkedés mellett tett hitet.⁷ Maga is azonosult a hazai munkásság törekvéseivel, és nem csak rivális mozgalmi ellenfeleit igyekezett bemártani. Az 1883. augusztusi pesti antiszemita zavargásokról írott jelentésében pl. megvédte a szocialista mundér becsületét: „A lapokban állított azon nézet mintha a szocialisták szervezték volna a demonstrációt, a betörést és rablást egyáltalán az igazságnak meg nem felel.”⁸ Pedáns ember lehetett, mert jelentéseit (amelyek nem mindegyike maradt fenn) saját iktatási rendben maga sorszámozta.

Mint már utaltunk rá, nevezett ügynök karrierjében a fordulat 1884 januárjában következett be. Ennek egyik oka az volt, hogy a belügyminisztérium szorgalmazta a fővárosi VIII. kerületi „antiszemiticus irányú pártmozgalom” „továbbra is éber figyelemmel” kísérését.⁹ „000” ügynöktől 1884. január 28-áról maradt fenn először olyan jelentés, amelyben ezekről a csoportokról tudósított.¹⁰ Nagyjából ezzel egy időben nyújtotta be azt a kérvényét, amelyben „netalán bekövetkezhető baleset” esetére „családja ellátását” biztosíttatni kezdeményezte.¹¹

Érdeemes részletesebben megismernünk ezt az 1884. január 31-ei kérvényt, hogy megértsük azokat a belső mozgatórugókat, amelyek az ügynök metamorfózisát elindították (a jelentések szövegénél az eredeti írásmódot megtartottam): „1883ik máj. 24-én 26. szám alatt kelt véleményes betérjesztésemben tüzetesen

⁴ BFL VI. 1. a. 5/1883. 1883. január 6. A meglehetősen csúnya írás alatt a fedőnév leginkább három keresztnak olvasható.

⁵ Uo. 2/1883. 1883. január 2.

⁶ Uo. 89/1883. 1883. május 8., 91res/1883. 1883. május 15., 92res/1883. 1883. május 16.

⁷ Uo. 25/1883. 1883. február 5.

⁸ Uo. 165/1883. 1883. augusztus 14.

⁹ Uo. 35/1884. BM 1884. január 26. 91/res. Tisza Kálmán Thaisz Eleknek.

¹⁰ Uo. 36/1884. 1884. január 28.

¹¹ Uo. 44/1884. 1884. január 31. A kérvényt tartalmazó felzeten Meszlényi kiadói bélyegzővel és Thaisz s. k. aláírásával a következő szöveg olvasható: „Folyamodó szóbelileg értesítettven kérelmének annak idején leendő figyelembe vételéről, jelen beadványa irattárba tétetni rendeltetik.” A hivatkozott május 24-ei jelentés nem maradt fenn az elnöki reservált iratok között.

foglalkozván az itteni békétlen – a folytonosan háborgó, a munkások között lábra kapott fanaticus forodalmárokal: – Elmondtam ezen jelentésemben, mikép ha nagyobb hullámmzásba hozva nem akarja az államban, a társadalomban látni a »Magas Kormány« rakonczátlankodásukat, mely már akkor is az országházban interpelatív alakban felszólalásra adott okot, tisztítása meg a levegőt s szabadi-csa meg a polgárokat ezen általam névszerint meg nevezet egyénektől (:felforga-toktól:). [...] az itteni social forradalmi párt működése azon általok szerkesztett jelenleg is megjelenő *Radikal* című szocialistikus lap, mely Prager Armin felelős szerkesztése alatt jelenik meg – ez azon lap, mely a Bécsben 1szer meggyilkolt Holubek rendőr tiszt gyilkosait magasztalni merészelte. Ezen Prager Armin sza-bo pedig az, a ki 1881ben Bécsből kiutasítva – s itt a fővárosban állandóan izgat. Ez azon egyen kinek Bécsi összeköttetése által let lehetővé lapjait az osztrák főváros munkásai közt terjesztani. Az ily lapok szállítását valamint az előbb it a fővárosban meg jelent számos példányú *Freiheitet* is Wais [sic!] Márkus szabó eszközölte több ízben, – Egy részben ezen szabadon maragható izgatónak tulajdonítható Bloch Sándor titkos rendőr orozva történt meggyilkolása is. [...] Borzadva gondol a politikai ügynök titkos szolgálatttevő családapa utódaira – Ez az, mi engem is gondolkodóvá tett, ha nem is magamért, de neveletlen gyerme-keimért. A titkos szolgálatott elő írt törvény vagy szabály minthog egészen ismeretlenek, oly csapás hogy történjék velem, vagy orozva megtámadtatás által munka képtelen legyek a teremő ne engedjen hogy megtörténhesen, mégis ily esetben családom s gyermekeimért esedezem, mi fog velők történi-?” Végül az „aláírás”: „000 Mint 4. gyermekel bíró szegény család apa...”.¹²

Anélkül, hogy mélyebben meg kellene hatódnunk a szegény feljelentő pana-szain, kétségtelenül jól érzékelhető az a félelem, amely cselekedeteit mozgatja. De még valami más is. Szembetűnő, hogy az ügynök milyen természetességgel keveri a hivatali-bürokratikus nyelv kacifántos grammatikai szerkezeteit és a legelemibb nyelvhelyességi, helyesírási hibákat. Mintha diszkurzíve kétféle én rejtőzne a szövegben: az egyik, a saját kétkezi munkásközegében írástudó és a másik, aki valamilyen műveltebb társaságban in sich félanalfabéta. Egy baka-káplár a közlegények és a tisztek között, aki szilárdan hiszi magáról, hogy mindkét milliónek meg tud felelni. Ez ráadásul épp kapóra jött a főkapitánynak, akit viszont a belügyminiszter nógatott – választások közeledvén – az antiszemi-ták szemmel tartására. Így hát „000” innentől kezdve beépült az antiszemiták-hoz, és róluk küldi nem kevésbé empatikus jelentéseit, mint amilyeneket koráb-ban a szociálforradalmárokról adott egészen 1884 júniusáig, amikor eltűnik az aktákból a szemünk elől.¹³

¹² Uo. Práger Ármín (1851–1905) szabómunkás a Magyar Általános Munkásegylet radikális ellenzé-kéhez tartozott. VASS, 1972. 477.

¹³ Utolsó még azonosítható jelentését (saját iktatása szerint a 28. sorszámot viseli) 1884. június 6-án küldte, ismét a munkásmozgalomról. BFL VI. 1. a. 545/1884.

Közben a budapesti rendőrfőkapitány egy újabb spiclit szervezett be az „anarchista mozgalom” megfigyelésére. Mint írta: „A fővárosban legutóbb megindult anarchista mozgalmak oly arányt öltöttek, hogy ennek ellenőrzése a rendőrség legfőbb, de egyben legnehezebb feladatai közé tartozik. [...] működésüket a legnagyobb titokban folytatják s üzelmeik a rendőrségi alkalmazottak által ideje korán alig puhatolhatók ki”. Beszámolóját így folytatja: „Noha pedig a rendőrségnek jelenleg két ilyen egyén tesz szolgálatot, ez nem lehet megnyugtató, mert egyrészt ezen ügynökök egyike társai előtt gyanúba esett, hogy a rendőrség szolgálatában áll, s így fontosabb dolgokról nem szerezhet tudomást, és ez okból az antisemita mozgalmak megfigyelésével tesz szolgálatot”. Majd hozzáteszi: „A múlt hó elején egy a munkás osztályhoz tartozó egyén a helybeli anarchisták ellenőrzésére megnyerettet, s miután az ez ideig adott értesítései hasznavehetőknak bizonyultak, célszerűnek tartottam a fentiek tekintetbe vételével az illetőt további magas jóváhagyásig érdemileg jutalmazni” (havi 50 forintról, és fontosabb értesítésekért még külön jutalomról volt szó). Az így hivatalosan bevezetett személy lett a „ZZZ” fedőnevű titkosügynök.¹⁴ Már március 9-én jelentette, hogy 3-án a Zierlich nevű kárpitos vezette be a szociálforradalmárokhoz.¹⁵ Az ő nevét – a véletlenek összejátszása folytán – Kubinszky Juditnak sikerült azonosítania.¹⁶ 1885. február 11-én ugyanis házkutatást tartottak egy Brodbeck Ágost Vilmos nevű személy lakásán, aki jegyzőkönyvben vallotta, hogy „több mint egy éve szolgálatot teszek a rendőrségnek”.¹⁷

A terep (kocsmatúra „000” nyomában)

Miután a titkosügynököket nagy vonásokban bemutattuk, hogy így a rendőri rendszer e láncszeme némiképp elhelyezhető legyen az egészben, visszatérek eredeti kísérletem témájához. Abból indultam ki, hogy a különböző mozgalmak, amennyiben nem magánlakásokon jöttek össze, elsősorban – ma így mondanánk

¹⁴ Uo. 375/1884. 1884. április 15. Budapest főkapitánya a Belügyminisztériumnak (fogalmazvány). A felzeten a kiadónál: „Nagyságos úr vitte fel.”

¹⁵ Uo. 368/1884. 1884. március 9. A felzeten a B. betűvel kezdődő nevet áthúzták és fölé írták: „ZZZ”.

¹⁶ Már a fenti, Belügyminisztériumhoz vitt feliraton ott állt kisatírozva: „B... gyárban alkalmazott rajzoló felajánlja ellenőrzési szolgálatait a szociálforradalmi pártmozgalmak megfigyelése tárgyában... (VII. Rózsa u. 93)” BFL VI. 1. a. 375/1884. A szignó azonosítása: KUBINSZKY, [1983]. Tárgymutató. Brodbeck Ágost (1885).

¹⁷ BFL VI. 1. a. 135/85 1885. február 12. A regesztákban: KUBINSZKY, [1983]. 1885. 165. (1885). A tárgymutatóban Kubinszky ezt a számot viszont – szerintünk tévesen – az „XXX” fedőnevű ügynökkel azonosítja. „XXX” fedőnevű titkosügynök is szolgált 1884 márciusától a rendőrségnek, de sokkal csúnyább kézírással bírt, mint a mintarajzoló Brodbeck. Vö. „ZZZ” 1885 januárjában írott elismervényét 75 forint átvételéről, és mellette „XXX” német nyelvű levelét „Herr v. Bartzi”-hoz. Uo. 6/1885. 1885. január 13.

– vendéglátóipari létesítményekben rendezték találkozóikat.¹⁸ Arra voltam kíváncsi, hogy milyen körben mozgott e terepen a „000” fedőnevű ügynök, amikor 1883-ban a szociálforradalmárokat tüntette ki figyelmével, és milyen helyeken járt, amikor 1884 első felében inkább az antiszemitákat követte (rég elvtársaival azért ekkor sem szakította meg a kapcsolatot). Leginkább kisvendéglőkre, kiskocsmákra, kávéházakra kell gondolni, amelyeknek sajnos nem mindegyike volt regisztrált hely. De talán azok is eligazítást nyújtanak, amelyeket a címtárak és adattárak segítségével sikerült beazonosítanunk [szögletes zárójelben találjuk a helyek megnevezését ott, ahol az eredeti nem jelöl közelebbi információt].¹⁹ Persze nem árt részletes térképen is követni ügynökünk útvonalát. Némelyik helyszínleírásból idézünk is egy kis ízelítőt, hogy jobban érzékelhessük a hely szellemét.

1883.

- 1883. január 11. (7/83, írásban) Hubert féle helyiségben, Sugár út és Petőfi utca sarkán [Petőfi u. 12.?)
- 1883. január 15. (10/83, írásban) Tegnap Buzelka helyiségben gyűlés [Akácfa u.]
- 1883. január 30. (22/83, írásban) Schaffhauser-féle helyiség, Akácfa u. 39. [Schaffhauser András]
- 1883. március 12. (52/83, írásban) márciusi ünnepély a Bajza utcai Tyúketrecben [Déliab és Bajza utca sarok]
- 1883. április 4. (70/83, írásban) Oringernél mintegy 60 munkás [Osinger János vendéglős?]
- 1883. április 11. (72/83, írásban) (rég) Malko féle helyiség [Mária Terézia tér, Malko András kocsmáros]
- 1883. május 15. (91/83, szóban) VII. Király u. 55. kocsmá [Facini Antal sütő]
- 1883. május 16. (92/83, szóban) Király u. 55. vendéglő; 10 után a Schváb féle kocsmá, a Népszínház átellenében a Kerepesi úton [Schváb Antal vendéglős, Kerepesi u. 44]
- 1883. május 18. (96/83, szóban) Schaffhauser-féle vendégő, Akácfa u. 39; tegnap a Facini-féle vendéglő, Király u. 55; „éjjel a Nagymező u-ban, a Sugár úton túl a vasút felé jobbra a második utca sarkán lévő kávéházban szoktak csapatosan dőzsölni a munkátlan sütőlegények”
- 1883. június 20. (124/83, írásban) Király u. 55. sz. korcsmában a „péklegények pazarul mulattak – mit még nagyonrozsul tanultak meg a

¹⁸ A cipészszakegylet egyik tagjának visszaemlékezése szerint a korabeli nyilvánosság színtereit illetően ez a változatosság nem volt egészen véletlen: „A vendéglősök maguk jöttek a bizottsághoz, hogy minél gyakrabban tartsunk náluk is estétet.” POÓR, 1974. 125.

¹⁹ Bp. cím- és lakj., 1885; BFL TA.

marsailest énekelték”; éjjelente a VI. ker. kávéházai és korcsmaiban; a Csepcsik és a Kukoricához címzett kávéházakban [?]; 19-én a Városliget Kéményseprőhöz címzett korcsma udvarán

- 1883. augusztus 14. (165/83, írásban) Staczió [ma: Baross] u. Gulás korcsma [?]
- 1883. október 15. (190/83, írásban) Staczió u. 30. Bencsik Ferenc kávé-mérése [?]

Az utolsó feljelentést Bencsik Ferenc kávé-mérése ellen (VIII. Stáció u. 30.) érdekes alaposabban megvizsgálni. Mint írta, különösen szombaton és vasárnap „10 órán túl is végtelen ordítás és lármával zavarják a házban lakók éjjeli nyugal-mát”, és „csak utobbi szobát 13 éjel egész reggeli 4 oraig oly lármával voltak az említet helyen, hogy a lakok ez éjel nem nyughattok”. Ennek az is a követke-zménye lett, hogy „ma reggel az egész házban lévő lako felszollalt eme csendza-varás ellen”. [sic!] Felsorolja a tanúkat is: Toht [Tóth!] Katalin, Fris [Frisch!] Dá-nielné, Parnaga Joseft [József!] szigorló orvos, és egy bizonyos Lengyel nevű személy. Elgondolkoztató a leírás: ki tud ennyire alapos közelképet adni egy éjszakai tivornyázásról? Vagy az, aki maga is ott mulatott, és másnapra nemcsak macskajajjal, hanem lelkiismeret-furdalással is küzd, vagy, aki éjjel ott tartózkodik a házban (netán ott is lakik!). Ez volt az a pont, amikor először merült fel bennem a gondolat: ki lehet ez a tripla nulla? De folytassuk a virtuális kocsmatúrát a következő év jelentései alapján:

1884.

- 1884. január 28. (36/84, írásban) Népszínház u. Pichlmayer féle kocsmá [Pillmayer Gergely vendéglős, IX. Ferenc tér 13?]
- 1884. február 3. (47/84, írásban) Teleki tér 7. Kaiser Mihály vendég-lő [Teleki tér 8.]; Lee-féle kocsmá [Lee György, illetve özv. Koll Antalné sz. Lee Erzsébet, VIII. Kistemplom u. 11]
- 1884. március 18. (266/84, írásban) Mária Terézia tér 16, Csanics-féle helyiségben szakmunkások ünnepélye; cipész munkások március 15-i ünnepsége a Sándor utcai „Nagy Kesztyűhöz” címzett kocsmában
- 1884. április 1. (327/84, írásban) Teleki tér, Keizer [sic!] Mihály vendéglője
- 1884. április 12. (374/84, írásban) Imre Ferenc lakásán [?]
- 1884. április 22. (397/84, írásban) uo.
- 1884. június 6. (545/84 írásban) Városliget, Hubert helyiségben, cipész munkások „szocziál irányban való mozgalom ez idő szerint ke-vésbé mutatkozik – mint bármikor”.

Az utolsó jelentéssel mintha ismét visszatért volna a munkásmozgalomhoz, azzal a helyzetértékeléssel, hogy a mozgalom apálya köszöntött be, jelentős

részben az 1884. tavaszi letartóztatások és kiutasítások jóvoltából.²⁰ Láthatóan térben jól elkülönült a két megfigyelési zóna, még ha határos is volt egymással. A munkásmozgalmi találkozók a VI–VII. kerületi térben játszódtak, míg az antiszemita összejövetelek a VIII–IX. kerületben. Teréz- és Erzsébetvárosból József- és Ferencváros kiskocsmáiba átrándulva viszonylag kicsi volt az esélye annak, hogy ismerősökbe botlik az ember. Ráadásul a „000” fedőnevű ügynök nem kopott ki régi köreiből, a munkásegyleti összejöveteleket továbbra is látogatta. Lehet, hogy mégsem volt akkora félni valója? Ha a Józsefvárost tekintjük, akkor a nyugati és a keleti övezetei között világos urbanizációs és társadalmi rangbeli választóvonal húzódott a Stáció utcától nyugatra fekvő terület javára.²¹ A vendéglátó létesítmények pusztá lokalizációja alapján az egyes helyek presztízsét nem köthetjük egyértelmű politikai preferenciákhoz. Ha feltételeznénk, hogy az antiszemita gyűlések inkább a középosztályi közeghez gravitáltak, akkor nehezen lenne értelmezhető a Teleki tér és a Kistemplom utca ily kiemelt szerepe, hiszen azok kifejezetten az elmaradottabb zónához tartoztak.²²

Mindenesetre menet közben felvetődött a kérdés, maguk az ügynökjelentések megneveznek-e olyan személyeket, akik mindkét közegben előfordulnak. Miután erre eredetileg nem gondoltam, némi meglepetéssel vettem tudomásul, hogy egyetlen egy ilyen személy neve fordul elő: egy bizonyos Imre Ferencé. Annak kiderítésére, hogy ki is volt ő, vajon mi a magyarázata, hogy mindkét közegben különösebb gond nélkül megfordulhatott, további kutatásokra volt szükség. Egyrészt újra kellett olvasni az ügynöki jelentéseket immár rá fókuszálva, másrészt megpróbáltam a személy nyomára lelni az irodalomban, archívumokban, adatbázisokban.

Imre Ferenc identitásai

Újraolvasva a „000” szignójú ügynök jelentéseit elég sok helyen találtam Imre Ferenc említését. Még hozzá meglehetősen részletes (és meglehetősen pozitív) leírásokat arról, hogy az egyes helyzetekben mit is mondott és csinált. Rögtön az első fennmaradt 1883. évi iratban az ügynök hosszasan idézte Imre szavait: „Kifejtette a tömeg előtt, az a legrosszabb gazda, ki a maga háztartását azért hogy másnak tegyen szolgálatot elhanyagolja. Ezzel a munkásokra célozva hogy éppen így tesznek ők. Nincs nekünk Magyarországba vértanukra szükségünk. S mind addig míg a munkások meg nem szűnnek az egymás közötti gyűlöletet szítani, egységetteremteni nem fognak tudni.” Végül hozzátette: „megindult egy tisztán magyar munkás kör megalakítása, melynek vezér szereplői Imre, Mollár,

²⁰ H. KOHUT, 1967. 143–146.

²¹ HORVÁTH J., 1998. 491–497.

²² Ld.: térképen HORVÁTH J., 1898. 519. A bűnözés szempontjából a századfordulón született rendőri jelentések szintén nem az egyes kerületek, hanem annak különböző körzetei között láttatnak demarkációs vonalat. Ld.: PERÉNYI, 2012. 176–178.

Karsay, Maté, Bagi és Bíró, alapszabályt Imre már beterjesztette.”²³ Az utóbbi megállapítás egyenesen a törvényességet hangsúlyozza.

Alig egy hónappal később immár történeti kitekintéssel ecsetelte egy jelentés Imre munkásmozgalmi ténykedését: „A munkáspárt magyar ellenes törekvései ellen Imre, a párt estélyeken Csorba Gézával együttesen küzdöttek legőszintébben, noha eredménytelenül. [...] Tiltakozot Imre minden szocialistákkal való szövetkezés ellen, a kik külföldiek. A párt estélyeken szóval és írásban is adott nézeteinek kifejezést, magyar irányú javaslatokkal és többszer [!] fellépet legtöbnyire azonban Csillag internacionális ellen irányú németül elmondott nyilatkozatára a vegyületes pártban megtették hatásukat, miért is Imre és Csillag egymás iránt ellenszenvvel viseltettek. Imre 1881-ben tartott munkáskongresszuson egy határozati javaslatot nyújtott be, melyben az van, hogy a párt vezetését csak magyarokból lehessen választani, hogy a központi munkás pártnak hivatalos lapja csak egy legyen, s ez magyar.”²⁴ Ez már olyan utalás volt, hogy érdemesnek tűnt a szociáldemokrata párt történetében is utánanézni. Az eredmény nem maradt el. A Magyarországi Általános Munkáspárt 1881. augusztus 20–21-én tartott II. kongresszusának részletes vitáiban valóban felszólalt egy Imre nevű egyén, de indítványait rendre elvetették.²⁵ Érdekes utalásnak tekinthető Csorba Gézára, Táncsics vejére mint harcostársra történt hivatkozás, de Csorba és Táncsics Eszter kiadott közös naplója – a feleség halála miatt – ezt a korszakot már nem tartalmazhatta.

A további jelentésekből megtudhatjuk, hogy Imre részt vett egy magyar munkáskört alakítani igyekvő bizottságban,²⁶ továbbá fontos szerepet játszhatott a szabó- és asztalosok dalárdájában.²⁷ Beszámolója szerint 1883. szilveszter éjjelén a „Sándor utca Nagy Kesztyűben a cipész munkások voltak együtt mintegy 60-80-an. Ugy 12 ora fele Imre it megjelent, s a lefolyt évben a munkások közt történt össze ütközéseket ecsetelte, kijelentete hogy magyarosodás irányban ha törekednek, pártolja őket (megéljeneztetett).”²⁸ A következő évben tovább látogatta a szakegyleti összejöveleteket. Nem tűnhet el a színről, egyik pillanatról a másikra, hiszen az is gyanút kelthetne. Az 1884. március 15-ei ünnepi beszédet ő tartotta, az ülés végén felkínálta évek óta viselt elnöki tisztéről való lemondását, „azonban az ott levők egyhangúlag újból és ismételve felkérték az elnök tisztség további viselésére, ezt továbbra is elfogadta.”²⁹ Ez már inkább dicsőítésnek tűnik, mint feljelentésnek. Imrét szaktársai jó elvtársnak tartották.

---

²³ BFL VI. 1. a. 2/1883. 1883. január 2.

²⁴ Uo. 25/1883. 1883. február 5.

²⁵ ERÉNYI, 1951. 427. A *Népszava* tudósításán alapuló szöveg és névmutató csak a vezetéknévet ismeri. Uo. 619.

²⁶ BFL VI. 1. a. 72/1883. 1883. április 11.

²⁷ Uo. 142/1883. 1883. július 19.

²⁸ Uo. 2/1884. 1884. január 1.

²⁹ Uo. 264/1884. 1884. március 18.

Az is kiderült az irodalomból, hogy Urs Nándor VIII–IX. kerületi kapitány egy a Kaiser-kocsmában tartott gyűlés bejelentésének elmulasztása miatt beidézte az antiszemita mozgalom vezetőit a kapitányságra, mérsékletre intette őket és pénzbírságot szabott ki rájuk. A beidézetek között ott találjuk Imre Ferencet is.³⁰ Ennyi forrásnyom után itt volt az ideje (valójában rég meg kellett volna tenni), hogy megpróbáljam a címtárakból kideríteni hol lakhatott, miből élt Imre Ferenc? A következőt találtam: „Imre Fer. szabó, VIII. Stáció u. 30.”³¹

Ekkor végképp belém fészkelődött a gyanú. Amikor „000” feljelentette a Bencsik Ferenc kávémérésében éjszaka mulatozókat, ott miért nem szerepelt Imre Ferenc a tanúk között, ha ott lakott? Miért is ecsetelte olyan mélységes szimpátiával a „000” fedőnevű ügynök Imre Ferenc felszólalásait a külföldi munkások szerveződése, a „radikális szociálforradalmárok” ellen? Már nem is olyan égbekiáltó a távolság a „magyar munkásegyletek” egyik szervezője és a józsefvárosi „általános keresztények” cím alatt Imre Ferenc lakásán alakuló antiszemita mozgalom között. Csak nem maga Imre Ferenc írta (többek között magáról) ezeket a jelentéseket? A gyanú azonban sohasem elég, ennél kézzel foghatóbb bizonyítékra lett volna szükség.

Tovább kellett nyomozni Imre Ferenc személye után. A név mint vezérfonál jutott eszembe, a biográfiai irodalom régi vitakérdése. Vajon Bourdieu mit mondott volna az álnévről? A Politikatörténeti Intézet Levéltárában nem találtam Imréről személyi anyagot, pedig segítő kezekben nem volt hiány. Egyetlen kéziratot német nyelvű visszaemlékezés tett róla említést, ráadásul a fent emlegetett Práger Ármin tollából.³² A memoárral kapcsolatos várakozásaim azonban csak részben teljesültek. Azt ugyan magától értetődően állítja, miszerint már akkoriban is tudta, hogy Imre Ferenc gazember („Schurke”), a vezetőség előtt is pedzegette, hogy van egy ‘denunciáns’ közöttük, kimondta a nevét is, de azt is feltételezi, hogy a dr. Csillag által vezetett mérsékelt pártvezetés szándékosan szabadította rá a külföldről menekültekre – a besúgó révén – a rendőrséget, mert így akartak megszabadulni tőlük.³³ Természetesen érthető, hogy Práger, akit 1884 tavaszán tartóztattak le, és hat évet ült, engesztelhetetlen a régi pártvezetéssel szemben, de ezek szerint azt nem tudhatta, hogy Imre és a központot vezető dr. Csillag között milyen ellentétek feszültek.

³⁰ Uo. 111/1884. 1884. február 20.; HORVÁTH J., 1998. 510.

³¹ Bp. cím-lakj., 1885.

³² Práger Ármin visszaemlékezése. PIL 686 f. 1. cs. 186. ő. e. XIV. Bp., 1901. augusztus 12.

³³ Uo. De azt nem írja le, hogy Imre nevét mondta volna ki. Viszont azt meséli el, hogy a „nemrég meghalt Ferenczi” ugrott neki a gyanúsítás miatt. Pedig Ferenczi Imre cipész szaktársáról a „000” ügynök rendszeresen jelentett. Egy másik visszaemlékezés is utal arra, hogy voltak „leketlen rendőri besúgók”, akik társaikat „kevés Júdás pénzért ártatlanul elárulták.” Heckmann István: Életem. PIL 665. f. 85. ő. e. I. köt. 123. Ám ő sem említ konkrét nevet.

A Budapest Főváros Levéltára fogolytörzskönyveiben való számítógépes keresés lehetősége viszont ismét segítségemre sietett.³⁴ 1887-ben ugyanis egy Imre Ferenc nevű szabót sikkasztás vádjával rövid időre letartóztattak, és akkor kitöltötték róla a szokásos adatlapot. Eszerint a 43 éves 173 cm magas, barna hajú és szemű, evangélikus vallású férfi Nagykanizsán született (atyja még élt 1887-ben). További paraméterei: nő, egy gyermeke van [!], írni-olvasni tud, beszél magyarul és németül, foglalkozása szabómester, lakik: VIII. József krt. 13. sz. alatt, büntetlen előéletű. Május 10-én tartóztatták le és 15-én már szabadlábra helyezték. Nagyon sok tekintetben illik a korábban a Stáció utcában lakó Imre Ferencre az adatsor, de ettől még nem lesz bizonyított az azonosság. Különösen zavarba ejtő az egy gyermekes családfő minősítés. Mi van, mi lett a metamorfózisnál hivatkozott, az „átigazolást” motiváló négy gyermekkel? Ráadásul ez a házasság nem is olyan régen kötött: az 1885. szeptember 3-án a 27 éves római katolikus, Ferencvárosban lakó Rakota Borbálát nőül vevő Imre Ferenc (lakik: Stáció u. 6!) magát ekkor nőtlennek mondta.³⁵ Persze szabadjára engedhetnénk a fantáziánkat: mondhatnánk, hogy egy korábbi házasságból származhattak az ügynökjelentésben szereplő gyermekek, akkor azonban özvegynek, vagy elvált-nak kellett volna beírni. Az is lehet, hogy törvénytelenek voltak a gyermekei, vagy mind meghaltak. Ám az sem kizárt, hogy a „000” fedőnevű ügynök, aki nap, mint nap beárulta társait, egyszerűen megvezette a négy gyerekkel a rendőrhatalóságot. Épp az igazmondást kérnénk rajta számon? Lehet, hogy a magyar munkásmozgalmat az idegenektől védelmező és egyben szaktársait feljelentgető rendőrbesúgónak, az antiszemita pártszervezkedés megfigyelőjének és az Általános keresztények összefövetelei számára a lakását is átengedő, a vezetőséghez tartozó Imrének volt még egy többedik, nevezzük egyszerűen szélhámos identitása is?

Akinek továbbra is kételyei lennének a „000” fedőnevű ügynök és Imre Ferenc szabómester azonosságát illetően, annak a figyelmébe ajánlanék még egy tényezőt, ami állításunk mellett szól. 1887-ben, amikor Imre Ferencet a vizsgálati fogságból szabadon bocsátották, alá kellett írnia, hogy visszaadták neki a letartóztatásakor elvett tárgyakat (egy rézlánc, szivarkák, zsebkés, kiskulcs, irón, két tárcsa, Compapir [?], egy kanál, egy szopóka). Vessük össze ezt az aláírást azzal, amikor a „000” fedőnevű ügynök jelentésében leírta Imre Ferenc nevét.

---

³⁴ BFL VII. 106. 1887. 499. Ezúton is, mint már annyiszor, köszönöm Nagy Sándor levéltáros kollega segítőkézségét.

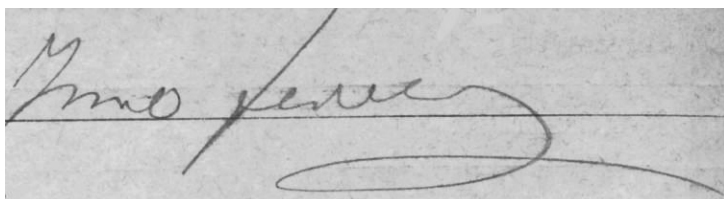
³⁵ BFL XV. 20. 2. R. sz. A 7. Lsz. 4310. Deák-téri evang. 18. Bd. Verheiratete. p. 199.

Íme, Imre neve a „000” fedőnevű ügynök keze vonásával 1884-ből.³⁶

Mindenkire rábízom, hogy hasonlítsa össze Imre saját kezű aláírásával 1887-ből.³⁷

Aki ennyivel nem éri be, forduljon grafológushoz.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Levéltári források

BFL	Budapest Főváros Levéltára (Bp.)
VI. 1. a.	M. kir. Államrendőrség. Budapesti rendőrfőkapitány rezervált iratai
VII. 106.	Vizsgálati fogolytörzskönyvek
XV. 20. 2.	Egyházi anyakönyvek. Mikrofilmek.
TA	Társadalomtörténeti Adattár http://tarstort.bparchiv.hu/tarstort/simplesearch.html
PIL	Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (Bp.)
II. 665. f.	Szakszervezetek, munkás- és baloldali szervezetek, mozgalmak. Magyarországi Bőripari Munkások és Munkásnők Szövetsége.
85. ő. e.	Heckmann István: Életem. Szeged, 1927.
VI. 686 f.	Személyi gyűjtemények, visszaemlékezések. Kis személyi gyűjtemények
1. cs. 186. ő. e.	Práger Ármin visszaemlékezése. 1901.

³⁶ BFL VI. 1. a. 397/1884. 1884. április 22.

³⁷ BFL VII. 106. 1887. 499.

2. Kiadott források

Bp. cím- és lakj.

1885   *Budapesti cím- és lakjegyzék.* Bp., 1885

ERÉNYI

1951   *A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai I. köt. A magyar munkásmozgalom kialakulása, 1848–1890.* Összeáll.: ERÉNYI TIBOR. Bp., 1951.

KUBINSZKY

[1983]   KUBINSZKY JUDIT: Bevezető. *A budapesti rendőrfőkapitány elnöki rezervált iratai, 1883–1885.* [Regeszták]. Szerk. és bev.: KUBINSZKY JUDIT. H. n., é. n. [1983] 5–17.

POÓR

1974   POÓR ÁRPÁD JÁNOS: Visszaemlékezéseim. *Tanúságtevők. Visszaemlékezések a magyarországi munkásmozgalom történetéből, 1868–1905.* Vál. és szerk.: PETRÁS KATALIN. H. n., 1974. 121–128.

VASS

1972   *Munkásmozgalom-történeti Lexikon.* Szerk. vez.: VASS HENRIK. H. n. 1972.

3. Szakirodalom

HORVÁTH J.

1998   HORVÁTH ANDRÁS, J.: Józsefváros választópolgársága az 1884. évi képviselőválasztás tükrében. *Fons*, 1998. 4. sz. 481–527.

H. KOHUT

1967   KOHUT MÁRIA, H.: A radikális szocialisták és Szalay András. Adatok az ellenzéki szocialisták 1881–1884. évi tevékenységéhez. *Párt-történeti Közlemények*, 1967. 4. sz. 118–150.

KÖVÉR

2011   KÖVÉR GYÖRGY: *A tiszaezlári dráma. Társadalomtörténeti látószögek.* Bp., 2011.

PERÉNYI

2012   PERÉNYI ROLAND: *A bűn nyomában. A budapesti bűnözés társadalomtörténete, 1896–1914.* Bp., 2012.

RÁCZ
1995

RÁCZ LAJOS: A modern nagyvárosi rendőrség kialakulása és működése. *A fővárosi rendőrség története (1914-ig)*. Szerk.: KOLLÁR NÓRA. Bp., 1995. 253–367.

KORMÁNYZATI INFORMÁTORHÁLÓZATOK A REFORMKORBAN

A reformkori Magyarországon a kortársak úgy vélték: egy egységes, jól szervezett, nagy létszámú, mindenhol vagy csaknem mindenhol jelenlévő, a társadalom minden rétegét megfigyelés alatt tartó titkos és jól megfizetett rendőrség áll fenn és tevékenykedik. Ezt „hydrának”, titkos policiának nevezték. Kölcsény szerint „minden főhivatalaink, s a nem főeknek is nem megvetendő része” a hydrához tartozik, „a kenyérevő nép sokasága hasonlóktól hemzseg”, és úgy hitte, a hydra magyarországi feje Mérey Sándor személyének, majd tartományi biztossági igazgató. Miközben a kormány irtózik a nyilvánosságtól – jelentette ki 1836 novemberében Nógrád vármegye főjegyzője –, „ő rendes tudósításokat adat magának a köztanácskozásokról, és bizony nem ingyen, hanem dúsan fizetett ügyviselők által, értvén a titkos politia embereit”. „[M]indenfelé elhelyezett számos ügynökről” „bőséges tudósításokról” beszélt az 1860-as évek elején írt összefoglalásában egy másik kortárs, Horváth Mihály is.¹ E vélekedések a valóságosnál két nagyságrenddel nagyobbra becsülték a hálózat (mint látni fogjuk, valójában hálózatok) összlétszámát és a működtetésükre fordított összegeket. A kortársak ugyanakkor nem tudhatták, hogy különböző létszámmal és hatékonysággal, valójában több hálózat is tevékenykedett (a szó szoros értelmében vett „titkos policia”, egyes magyar kancellárok hálózata, a Magyar Kamara elnöke által, végül az Udvari Haditanács (Hofkriegsrat), illetve a magyarországi főhadparancsnokság által működtetett informátorhálózat), amelyek bizonyos mértékig egymással is rivalizáltak. A Legfőbb Udvari Cenzúra- és Rendőri Hatóság (Oberste Zensur- und Polizeihofstelle), az Általános Udvari Kamara (a birodalmi hatáskörű Allgemeine Hofkammer) és az Udvari Haditanács vezetője a hozzájuk befutó jelentések közül a legfontosabbakat, illetve azok kivonatát időről időre felterjesztette az uralkodónak, illetve 1835-től az Államkonferenciának. E három csatornán beáramló információk áttekintése végett 1837-ben megszervezték – az Államkancellária alárendeltségében működő – „tárcaközi” Központi Információs Bizottság (Zentralinformationskomité) magyar-erdélyi osztályát (Ungarisch-Siebenbürgische Sektion), amelyben a fontosnak ítélt jelentéseket jegyzőkönyvbe foglalták, és azt a birodalom legfőbb vezetői számára néhány példányban litografálták. Az alosztályt, immár a Magyar Kancellária képviselőjének bevonásával, 1845-ben önálló bizottsággá szervezték, Zentralinformationskomité für Ungarn und Siebenbürgen néven.²

¹ KFMM4 Ogy. I. 192.; KLÖM VI. 814.; HORVÁTH, 1864. I. köt. 143.

² Az említett három kormányzati elnökei előterjesztéseinek (fennmaradt előterjesztéseinek) lelőhelye: ÖStA HHStA Konf.-Akt. (a magyar vonatkozású iratok Budapesten, mikrofilmen is kutathatók, ld.: PAJKOSSY-RESS, 1998). Az Informationsprotokolle egy csaknem teljes sorozata a Magyar Kancellária levéltárában található: MNL OL A 105. E sorozat a jegyzőkönyvek a Kancellária levél-

Mindegyik hálózat működése, illetve működtetése szoros összefüggésben állt a kormányzat politikájával. Meghatározó személyiségei, I. Ferenc és Metternich alapvetően a status quo védelmét, a forradalmi hullám feltartóztatását tekintették feladatuknak. Metternich, aki elsődlegesen külügyér letére a reformkorban egyben Bécs magyar politikájának legfőbb irányítójává is vált, a haladás álarca alatt mindig az általános felbomlást és a közrend pusztulását vélte látni, az európai és a magyarországi fejleményeket egy összeesküvés-elmélet keretei között értelmezte, jöllehet a magyar reformmozgalom mindegyik irányzata a legális politizálás híve volt, és elhatárolta magát a titkos szervezkedésektől. Bécsben a követett politikával összhangban korlátozták a nyilvánosságot, mindekenelött a sajtónyilvánosságot, ami viszont ellentétbe került a kormányzat információk iránti igényével. A magyarországi sajtó az 1830-as években még a rendi fórumokon nyilvánosan folytatott vitákról sem számolhatott be, noha Kossuth, kihallgatása során, 1837 júniusában tett ironikus megjegyzése szerint „ha minden három ember közül egy bérbe fogadtatnék is, hogy a másik kettőről jelentéseket tegyen, e költséges úton sem szerezhetne a kormány a közvéleményről magának oly biztos tudomást, mint a nyilvánosság útján”.³ Bécs nem annyira a *Törvényhatósági Tudósítások* szerkesztőjének tanácsát fogadta meg, sokkal inkább a reformellenzék, illetve a cenzúra határait szívós munkával tágító hírlapírók nyomásának engedett, amikor 1841-től kezdve fokról-fokra enyhített a cenzurális előírásokon és gyakorlaton. A rendi gyűléseken (az országgyűlésen és a megyei közgyűléseken) folytatott vitákról azonban – és még mindig csak cenzúrázott tudósításokból – a közönség „valós időben” és a felszólalók megnevezésével csak 1847 ősztől fogva értesülhetett – már amennyire azt a hírlapok szűkös terjedelmi keretei megengedték. Ilyen módon viszont a kormányzat jóformán a forradalom előestéjéig saját magát is abba a helyzetbe juttatta, hogy mindazon területek fejleményeiről – a politikai és az irodalmi élet eseményeiről, az ún. közhangulat változásáról –, amelyeknek fontosságot tulajdonított, a szűkös információkat nagyrészt csak operatív eszközökkel szerezhetette be.

A legrégebbi ideje működő és az 1840-es években immár minden tekintetben a legjelentősebb hálózatot a Joseph Sedlnitzky gróf által irányított Legfőbb Udvari Cenzúra- és Rendőri Hatóság működtette. Ez volt a titkos policia. A Lajtán túl (illetve a Habsburg-monarchia nyugati, illetve északi területein) e – titkos munkatársakat, informátorokat is alkalmazó – kormányzék irányította egyszerűen a legális és nyilvános rendőrséget is. Magyarországon viszont a rendfenntartást, saját közegeikkel, illetve súlyosabb zavarok esetén a katonaság segítségének (a katonai segédletnek) az igénybevételével a vármegyék, a szabad kerü-

---

tárában korábban is meglévő példányainak és az 1927-ben Bécsből, az Államkancellária levéltárából kiszolgáltatott kötetek egyesítésével jött létre. A Kancellária eredetileg összesen hat év (1837–1841, 1843) jegyzőkönyveivel rendelkezett. Nem tudjuk, hogy mikor és hogyan jutott hozzájuk: az alaplettár szerzője szerint e köteteket „tudomásul [küldték meg]” a magyar kormányzéknek. WELLMANN, 1951. 74. Vö.: PAULINYI, 1956. 59–61.

³ KLÖM VII. 114.

letek és a szabad királyi városok intézték. A rendi alkotmányosság körülményei között tehát a Lajtán innen a hatóság kizárólag titkos munkatársakkal (Vertraute, Korrespondenten) rendelkezhetett. Kiletüket a miniszter egyetlen egy általunk is ismert alkalom kivételével még az uralkodó előtt sem fedte fel;⁴ a különböző bécsi fedőcímeken keresztül végül a Herrengasséba érkező besúgójelentések mindig csak másolatban és a jelentéstevő fedőneve vagy kódjele nélkül kerültek a birodalom legfelsőbb vezetése elé; ezek nyomán az uralkodó (illetve az Államkonferencia) számos esetben utasította a magyar kancellárt intézkedés megtételére, de sohasem nevezte meg a hírforrást. Sedlnitzky és a magyarországi titkoshálózat feje, Leopold Valentin Ferstl tanácsos 1830 körül mintegy 60 fizetett és önkéntes informátort foglalkoztatott, 1846-ban pedig csaknem 90-re nőtt csupán azok száma, akik rendszeres fizetésben részesültek, mellettük pedig tucatra vagy még több többre rúgott azon bizalmasoknak a száma, akiknek a véleményét a miniszter esetről esetre kikérte, de akik fizetést minden bizonnyal nem kaptak. A hálózatnak jelenleg az 1830 körüli összetételét ismerjük. Ekkor külön-külön csaknem egynegyedét tett ki a kamarai (és közalapítványi) tisztviselők, illetve a szabad királyi városi szenátorok aránya, több mint egyhatedet a katolikus papoké (többségük kanonok volt), míg egytizedük befolyásos megyei nemesi család tagja volt.⁵

A hálózat összlétszáma tehát – fejlődésének valószínű csúcspontján is – legfeljebb százas nagyságrendű volt, működtetésére 1846-ban kerekítve 26 000 forintot fordítottak. A reformkori országgyűlések nyilvános tárgyalásairól és a kullisszák mögötti – valóságos vagy feltételezett – történésekről egy-egy újra és újra, időszakos jelleggel felépített részleg, az ún. országgyűlési (titkos) rendőrség tájékoztatta Bécsét: ez 30–40 informátort foglalkoztatott – részben ugyanazokat, akiket két országgyűlés között –, működtetése éves szintre vetítve 1834-ben 18, 1844-ben 30 000 forintba került. Bár teljes körű feltárása még hosszú, időigényes kutatást igényel, jelenleg e hálózat működését ismerjük viszonylag a legrészletesebben.⁶

Két magyar kancellár, Reviczky Ádám gróf, majd az őt követő Pálffy Fidél gróf (minden bizonnyal a kancellária vezetésében a folytonosságot biztosító Mailáth Antal gróf, illetve Wirkner Lajos jóvoltából) rendelkezett saját bizalmas informátorokkal. E bizalmasok részben a kancellár által elindított politikai manőverek végrehajtásában működtek közre, és ezzel összefüggésben, esetről esetre, illetve ezektől függetlenül, több-kevesebb rendszerességgel jelentettek a vármegyegyűleésekről. Egyesektől egy-egy bizalmas természetű ügyben kértek véleményt vagy közreműködést, és a mindenkori kancellár ennek alapján intézkedett vagy tett előterjesztést az uralkodónak a szükséges intézkedésre. A két kancellár hálózata főispánokat, alispánokat, kamarai, királyi jogügy-igazgatósági,

⁴ PAJKOSSY, 1997. 336–338.

⁵ PAJKOSSY, 1997, különösen 346–348., PAJKOSSY, 2012.

⁶ Működéséről összefoglalóan: KFMM4 Ogy. II. 205–208.; KLÖM XI. 205–207.

közalapítványi tisztségviselőket, katolikus főpapokat foglalt magában, a „titkos policiával” ellentétben abból hiányoztak a városi szenátorok, és egészében véve pedig tagjai Sedlnitzky informátorainál magasabb státusszal rendelkeztek. További különbséget jelentett, hogy nem fizetség fejében, hanem konzervatív meggyőződésből vagy a hivatali előmenetel reményében vettek részt a politikai manőverek lebonyolításában és küldték meg jelentéseiket.⁷ 1836–1837-ben pl. Pálffy azon vármegyék feléből (16, túlnyomórészt ellenzéki megyéből) kapott jelentést egy vagy több megyegyűlés lefolyásáról, amely vármegye (összesen 31 vármegye) gyűléseiről tudósítás alapján – összefoglalóan vagy teljes részletességgel – Kossuth is beszámolt. A fenti számok nemcsak azt teszik ismét nyilvánvalóvá, hogy a *Törvényhatósági Tudósítások* szerkesztője rendkívül széles kapcsolati hálóval rendelkezett, hanem azt is jelzik, hogy a kancellári hálózat korántsem fedte le az ország egészét, vagy a létező informatori hálózat tagjainak jó része – legalább is ebben az időszakban – inaktív volt. Kossuth iratainak kiváló sajtó alá rendezője, Barta István összesen 24 informátort nevezett meg. Közülük 13-an az illető megye főispánjai, alispánjai vagy adminisztrátorai voltak. Keglevich Gábor gróf kamaraelnök nyilván a hozzá beérkezett kamarai ügyészi jelentéseket továbbította a kancellárnak, a váci, a nagyváradi és a veszprémi püspök közül az utóbbi kettő jószágigazgatója, illetve ügyésze jelentését adta tovább, hárman pedig kisebb királyi kinevezéstől függő hivatalt töltöttek be.⁸ Reviczky 1834 őszén is bizalmas informátorait kereste meg az önkéntes örökváltságra és az úriszék korlátozására vonatkozó megyei követutasítások módosíttatása érdekében, illetve – ugyanezen év folyamán – Kölcsey pesti, illetve szatmári megfigyeltetése ügyében.⁹ A hálózat működtetésében kiemelkedő szerepet játszott Wirkner Lajos elnöki titkár, később kancelláriai tanácsos. Mint emlékirataiban írja, Wirkner rendszeresen, Ferstlrel mintegy versenyezve számolt be főnökének az 1832–1836. évi országgyűlés tárgyalásairól, amelyek segítségével Reviczky nemegyszer Sedlnitzkyt megelőzve informálhatta I. Ferencet a legújabb pozsonyi fejleményekről, a titkár pedig utóbb személyesen egyenesen az uralkodóhoz intézhette jelentéseit.¹⁰

E hálózat alapvetően Reviczky, részben Pálffy személyéhez kötődött. Az 1840-es évek közepétől, Apponyi kinevezésétől fogva viszont mind inkább az

⁷ KLÖM VI. 814. (Barta István jegyzete).

⁸ KLÖM VI. 627–1037. passim. Az ellenzéki vezérmegyévé ekkoriban emelkedő Pest vármegye közgyűléseiről legalább hatan tudósítottak.

⁹ PAJKOSSY, 1996. 1205–1206., 1195. Reviczky a követutasítások megváltoztatása ügyében túlnyomórészt vármegyei vezetőket mozgósított. Kölcsey ügyében pedig a következő személyeket kereste meg: Vay Ábrahám, beregi adminisztrátor, későbbi máramarosi főispán, Mérey Sándor, a tartományi biztosság igazgatója, Schlachta Márton szatmári kanonok, Svaiczter Gábor nagybányai főfelügyelő, későbbi selmecbányai főkamaragróf, Gerzon Antal kamarai adminisztrátor, Steinbach Ferenc királyi jogügy-igazgatósági ügyész, 1836 októberétől közalapítványi igazgató (utóbbi két személy egyben Sedlnitzky bizalmasa is volt). E névsor szintén jól jellemzi a kancellárok informatori hálózatának az összetételét. (Vay, Mérey és Steinbach Pálffynak is jelentett.)

¹⁰ WIRKNER, 1879. 68–69.

adminisztrátorokra, a megbízhatónak ítélt és ezért helyükön hagyott vagy újonnan kinevezett főispánokra hárult a megyei politikai akciók irányításának, lebonyolításának és a megyegyűléseken történtek rendszeres dokumentálásának feladata. 1846 első felében pl. a vármegyegyűlések lefolyásáról kerek számban 135 jelentés érkezett be a Vordere Schenkenstraßen lévő palotába. Ezek több mint fele a megye adminisztrátorától, csaknem egyharmada a főispántól, a fennmaradó hányad pedig a (kormánypárti) alispántól származott, és a kancellár mindössze egyetlenegy esetben – Fejér vármegye 1846. július eleji közgyűlése előtt – mozgósított az adminisztrátoron kívül másokat is az ellenzék terveinek megghiúsítása érdekében.¹¹

A kincstári ügyészeknek munkaköri kötelessége volt a vármegyegyűléseken való megjelenés, és ott „a jó ügy” képviselte. 1832-től kezdve azt is előírták részükre, hogy a gyűlésen történekről rendszeresen jelentést írjanak. Ezek 1848 márciusáig időről időre a birodalom legfelsőbb kormányzata elé kerültek, amely így elvben minden megye minden gyűlésén történekről értesülhetett. A jelentéseknek 1837-től a magyar–erdélyi információs bizottság jegyzőkönyveibe foglalt változatát, illetve egy részük rövid kivonatát ismerjük – a jelentések egy része időnként eljutott a magyar kancellárhoz is. A kincstár ügyészei, illetve a kamara más tisztviselői minden megyében jelen voltak (1839-ben minden, 1841-ben három kivételével minden magyarországi megye – azaz 49, illetve 46 vármegye – legalább egy közgyűléséről tudósítottak is dokumentálható módon). Sedlnitzkynek – legalább is ekkor még – nem volt mindenhol állandó informátora. A kamarai alkalmazottak azonban csak a nyilvános eseményekről tudósítottak, királyi tisztviselői voltuk eleve kizárta, hogy ellenzéki körökből bizalmas, a kormányzat számára hasznosítható információkhoz jussanak – egy trencsényi szónok pl. 1835-ben köztudott spionokként említette a királyi fiskálisokat és tisztviselőket.¹² Sedlnitzky viszont kettős lojalitású vagy valódi lojalitását eltitkoló, alakoskodó ügynökökkel is rendelkezett, akiket – mint pl. Lapsánszky Jánost, Schedel (Toldy) Ferencet vagy Harsányi Pált – ellenzéki körökben nem fogadtak eleve bizalmatlanul.¹³

A katonai vonalon, az egyes főhadparancsnokságoktól az Udvari Haditanácshoz beérkezett, onnan pedig esetről-esetre a birodalom legfőbb döntéshozói elé terjesztett jelentésekkel a kutatás mindeddig szinte egyáltalán nem foglalkozott. Ez, az Államkonferencia 1945-ben jelentős veszteségeknek kitett iratanyagának összetétele alapján, egyébként nem is tekinthető indokolatlannak. Jelenleg csupán a konferencia elé kerülő magyar (magyarországi és erdélyi) vonatkozású, egyben fenn is maradt ügyiratanyag mennyiségi és tartalmi jellemzőit ismerjük, az iktatókönyvek e szempontú tanulmányozására még nem került sor. Ezek alapján az állapítható meg, hogy a 1832 és 1848 között a Haditanács elnöke által

¹¹ MNL OL A 45. 1846:1–557., 536. (Az ez évi iktatókönyvet használtam.)

¹² TAKÁTS, 1929. 550.

¹³ WERTHEIMER, 1908. (Lapsánszky); PAJKOSSY, 2002. (Schedel); LÁBÁN, 1921–1922. 306–307.; WERTHEIMER, 1915. 121–123. (Harsányi [„Hormayr” / „Mihalik”]).

előterjesztett iratanyag (összesen 65 iktatószám [Konferenzzahl]), csupán töredékét teszi ki annak, amelyet Sedlnitzky, illetve Kübeck terjesztett az Államkonferencia elé (430, illetve 330, sőt az országgyűlési tanácskozásról készített riportokkal együtt 480 iktatószámot kitevő jelentésanyag).¹⁴ Hasonló megállapításra juthatunk a magyar-erdélyi titkos bizottság az 1830-as évek végén, az 1840-es évek elején keletkezett jegyzőkönyveinek tanulmányozása nyomán is (e jegyzőkönyvekben 1848 előestéjén már nem tüntették fel a jegyzőkönyvezett jelentések keletkeztetőjét). Az idevágó kutatás állapotát figyelembe véve e hálózattal a rendelkezésre álló terjedelmi keretek között, de a másik három hálózathoz képest részletesebben foglalkozom.¹⁵

A Magyar Korona országainak területén működő öt főhadparancsnokság közül négy határon túli, külföldi felderítő tevékenységet is végzett. A budai főhadparancsnok (akinek illetékessége teljes egészében a Habsburg-birodalom belső területeire esett) kapott is ilyen tárgyú jelentéseket pétervárad kollégájától. Magától az egyik nagyszebeni főhadparancsnoktól tudjuk, hogy egy ideig a havasalföldi viszonyokra vonatkozó információkat vett kézhez egy onnan viszszatérő és az ottani viszonyokat ismerő – alább még említendő – Habsburg-alattvalótól.¹⁶ A magyarországi (budai) főhadparancsnokság élén 1832 végétől 1848 májusáig Lederer Ignác báró lovassági tábornok állt, aki Estei Ferdinánd főherceget (az 1834–1835. évi erdélyi országgyűlés királyi biztosát) váltotta fel e poszton (míg a főherceg Lederert a galíciai – lemergi – főhadparancsnok tisztségében). Új posztjának átvételét követően Lederer többször is felszólította a hadosztály- és a várparancsnokságokon keresztül a dandár-, az ezred- és a főhadfogadó parancsnokokat, hogy – szigorú titoktartás mellett – folyamatosan tegyenek jelentést „minden a vármegyékben, a gyűléseken vagy máshol előforduló eseményről, amely a katonaságot vagy az államot érinti”.¹⁷

Jelen áttekintésben nem foglalkozhatok az utasítás megszületésének körülményeivel. További kutatások szükségesek annak tisztázásához, vajon egy korábban, különösen már 1830 előtt is létező szokványos utasítás megismétléséről volt-e szó, vagy pedig kibocsátása a magyarországi politikai élet megélénkülésével, a feszültségek növekedésével, illetve azzal függ-e össze, hogy minderről a birodalmi kormányzat, illetve a katonai elit magának milyen képet alkotott. Bár a főhadparancsnoknak az államra történő utalása inkább az utóbbi lehetőség valószínűségét látszik erősíteni, ismereteink jelenlegi szintjén akár egyszerűbb magyarázattal is beérhetjük. A magyar korona országaiban (Európa legtöbb

¹⁴ PAJKOSSY-RESS, 1998 alapján.

¹⁵ Az alább mondottak a HL I. 1/I. állag 1833–1839., 1843., 1845. és 1847–1848. évi iratanyagában végzett kutatásaimon alapulnak. Az elnöki iratsorozaton belül 1836 és 1838 között *Geheim* címmel egy külön iktatott sorozatot is létrehoztak.

¹⁶ HL I. 1/I. 1835:47., 57., 65., 78.; 1837:140. (Marcus Csollich báró, illetve Paul Wernhardt báró altábornagyok átiratai).

¹⁷ Az idézet (az eredetiben: „von allen Ereignissen, welche sich in den Komitaten bei Kongregationen und anderer Gelegenheit ergeben, und auf das Militair oder den Staat Bezug nehmen”): HL I. 1/I. 1834:21.

országához hasonlóan) békeidőben alapvetően a katonaságra hárult a közrend fenntartása – bár elvileg csakis a polgári hatóságok kérésére, azoknak segédletet nyújtva járhatott el. A katonai vezetés ugyanakkor az országban folyamatosan változó összetételben diszlokált lovasság elszállásolását, élelmezését illetően, a polgári hatóságokkal (a Helytartótanácsba integrált tartományi biztossággal, a vármegyékkel és a szabad királyi városokkal, illetve azok vezetésével) állandó egyeztetésre és alkudozásra kényszerült. E két tényező pedig önmagában is magyarázatot adhat arra, miért tartotta Lederer fontosnak azt, hogy a kor kommunikációs viszonyainak megfelelően friss ismeretei legyenek a polgári világ újabb fejleményeiről.

Az utasítás nyomán a megyegyűléseken megjelenő katonatisztek azonban – ha azokon egyáltalán megjelentek – korántsem az elvárt rendszerességgel jelentettek: a legtöbbször, 1836-ban és 1847-ben, kilenc-kilenc megye gyűléseiről (közgyűléseiről, tiszttűjtő és követválasztó gyűléseiről).¹⁸ Pest vármegye közgyűléseiről viszont Lederert bizalmas ügynök – Vertrauter – tudósította, szóban vagy írásban, de név nélkül. A jelentések a birodalmi kormányzat azon tagjai számára sem bírhattak különösebb érdekességgel, akiket az ország politikai viszonyainak változásai érdekeltek. A jelentéstevők – többnyire a fő- és alhadfogadó-parancsnokságok, illetve a megyében éppen állomásozó ezredek magyar vagy magyarul tudó tisztjei – általában megelégedtek a közgyűlés legfontosabb határozatainak, illetve a választás végeredményének rögzítésével. Beszámolóik csupán akkor váltak részletesebbé, ha a gyűléseken rendbontásra került sor, illetve ha – a megye főispánja, alispánja vagy adminisztrátora kérésére – egy-, kettő- vagy háromezázadnyi katonai erő élén eleve azért jelentek meg a gyűlésen, hogy a lehetséges rendbontásokat megakadályozzák. Kétségkívül születtek olyan jelentések is, amelyek Bécs számára politikai szempontból értékes információkat tartalmaztak. Egy katonatiszt (hallomás alapján, de sokban pontosan) beszámolt az 1834. decemberi híres nagykarolyi megyegyűlésről. A nagyváradi hadosztályparancsnok leírta az egy, illetve két héttel később lezajlott két Bihar megyei gyűlésen történeteket (Wesselényi Kölcsey kövére választását szorgalmazta, a terv azonban nem valósult meg). Egy másfél évvel később született szombathelyi jelentés érdemesnek tartotta megemlíteni, hogy Vas vármegye gyűlésén napirendre került egy bizonyos „Koszt” úr (a *Tudósítások* eltiltása ügyében írott) beadványa. Néhány hónappal később pedig Békésből arról számoltak be, hogy miként fogadták „Chossut” a Királyi Táblához intézett, Lovassy István részére készített beadványát.¹⁹ Az ilyen információkat tartalmazó jelentések azonban ritkaságszámba mentek. Feltétlenül a leghitelesebb formában érte-

¹⁸ HL I. 1/1. 1836:115., 130., 136., 139., 144., 161., 192., 193., 208.; 1847: 183., 219., 230., 234., 245., 346., 363., 375., 385., 393., 416., 466.

¹⁹ Johann Hackelberg báró őrnagy és Emanuel Brettfeld báró altábornagy, nagyváradi hadosztályparancsnok jelentései. HL I. 1/1. 1834:334., 342.; Neubich József főhadnagy, illetve Grünschnek Kálmán hadnagy jelentése. Uo. 1836:136., 190. Utóbbira (Grünschnek magyar nyelven jelentett) ld.: Ludwig Pfanzelter őrnagy jelentését is, uo. 1836:202.

sülhetek viszont Bécsben Lovassyék és Kossuth – a katonai oldalról Lederer által levezenyelt – letartóztatásáról és ugyancsak a főhadparancsnok által felügyelt fogságuk körülményeiről; Lederer rendre jelentést készített Kossuth és ügyvédjei között, katonai felügyelet mellett, lezajlott megbeszélésekről, illetve a fogoly által ugyancsak katonatiszt jelenlétében írott szöváltástervezeteiről is. E jelentéseket azután Ignaz Hardegg gróf, a Haditanács elnöke eljuttatta Metternichhez, aki, mint ismeretes, fordulópont jelentőségét tulajdonította annak, miként lép fel a kormány Kossuthtal szemben, és azokat belefoglaltatta a magyar-erdélyi információs bizottság jegyzőkönyveibe is.²⁰

A neki alárendelt (és jelentéseiket a szolgálati úton benyújtó) katonatisztek mellett a főhadparancsnok fizetett ügynököket is alkalmazott. Lederernek – rendkívüli és titkos kiadásai fedezésére – egy titkos alap állt rendelkezésére, felhasználásáról évente kétszer (a november 1-jével kezdődő katonai év félidejében és végén) számolt el. Maguk az elszámolások nem maradtak fenn – egyetlen év (az 1847. katonai év) kivételével. Ez utóbbi szerint a főhadparancsnok 1846 novembere és 1847 októbere között több részletben összesen 3093 forintot vett fel, ebből 1847 januárjában három bizalmas informátornak (Vertraute) 348 forintot utalt ki titkos szolgálataikért, márciusban 380 forintot fizetett ki bizalmas hírszerzők (Vertraute Kundschafter) két útjának és más titkos kiadások fedezésére, az összeg legnagyobb részét nem részletezett titkos kiadásokra fordította.²¹ A Lederer által alkalmazott ügynökök nevét nem ismerjük, és azt is csak feltételezhetjük, hogy elsősorban Pest-Budán tevékenykedtek.

Megtudjuk viszont egy potenciális ügynök nevét, aki azonban végül mégsem lett a hálózat tagja, és egyelőre más hálózata sem. E sorok írójának régi ismerőse,²² az ekkor Nagyváradon élő Adolph Ossetzky (korábban az Alexis keresztnévet vagy azt is használta) 1837 áprilisában Wilhelm Grueber báró altábornagyon, a nagyváradi hadosztályparancsnokon és Ledereren keresztül Kolowrathhoz juttatott el egy titkos jelentéseket tartalmazó csomagot, amelyet továbbiak követtek. Jellemezte a legkiemelkedőbb bihari szónokokat, később pedig felsorolta azokat a kérdéseket, amelyekről egy bizonyos „August Karpff professzor” részletes jelentéseket tudna írni. Lederer felvilágosításokat kért Paul Wernhardt báró erdélyi főhadparancsnoktól Ossetzky személyéről. A válasz szerint az altábornagy még Pestről, az 1830-as évek elejéről ismerte Ossetzkyt, aki ott angol, francia és olasz nyelvleckéket adott, majd bukaresti tartózkodását követően²³ 1834-ben vagy 1835-ben másfél évre Nagyszebenben telepedett le

²⁰ KLÖM VII. 47., 130., 175., 187., 211., 306., 328., 425.

²¹ HL I. 1/1. 1847:152., 374. (A Haditanács számvevősége Lederer elszámolásait „Kundschaftsgelder-Rechnung”-oknak nevezte. Ld.: uo. 1847:22., 1848:42.) A főhadparancsnok 1837-ben felsőbb engedéllyel így számolta el a tízévi várbörtönre ítélt Lovassy László és Lapsánszky Bécsbe szállíttatásának 260 forintra rúgó költségeit – uo. 1837:67., 82. –, és ebből az alapból jutalmazta Ossetzkyt is (ld.: alább).

²² Vö. PAJKOSSY, 2006.

²³ Wernhardt 1837. május 22-i levele szerint Ossetzky nevelő volt Linch bojár házában, ám miután kiderült, hogy gyengéd viszony alakult ki közte és tanítványának nővére között, elverték, kidob-

ugyancsak nyelvtanárként, utóbb pedig Bánffyhunyadra, majd Magyarországra távozott. Ossetzky Nagyszebenben saját kezdeményezésére jelentéseket írt Wernhardtnak a havasalföldi oroszokról, majd a gyanakvó főhadparancsnoknak, aki forradalmi emisszáriust gyanított benne, meggyőnta: fiatalabb korában valóban a liberális eszmékért rajongott, mostanra azonban az úgymond bölcs és atyai jóakaratot tanúsító ausztriai monarchia szolgálata lett legfőbb vágya. (Az informátor ezzel összhangban *Salvavi animam meam* jeligével látta el a Bécsbe küldetett csomagokat.) Wernhardt, aki olvasottsága, fellépése és nyelvtudása alapján elképzelhetőnek tartotta Ossetzky diplomáciai ágensként való alkalmazását, felhívta rá Metternich és Sedlnitzky figyelmét, de minden eredmény nélkül. Most Lederernek is védenre foglalkoztatását ajánlotta: konzuli állás ígéretével, „fontos felfedezéseket lehet tőle nyerni az itteni és a külföldi demagógok közötti kommunikáció útjairól” – írta az altábornagy, aki alighanem jól ismerte fel Ossetzky felajánlkozásának hátterét, ugyanakkor, maga is osztva Metternich összeesküvés-elméletét, alaposan túlbecsülte az informátor állítólagos hírszerzési lehetőségeinek jelentőségét. A nagyratörő Ossetzky, aki nyilvánvalóan nem érte volna be Sedlnitzky egyszerű informátorának szerepével, nemcsak Gruebernél, hanem ezzel egyidejűleg a nádornál is próbálkozott. Metternich azonban, aki beszerzett információi alapján arra a megállapításra jutott, hogy a felkínálkozó informátor „intrikus, megbízhatatlan és kettős játékot űz”, Kolowrattal együtt végül úgy döntött, hogy megszakítatják Ledererékkal az Ossetzkyvel kialakult kapcsolatot, és utóbbit, addigi „fáradozásait” két részletben 450 forinttal jutalmazva, inkább Sedlnitzky apparátusa felé terelik – az informátor később ott is futott be karriert.²⁴

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Levéltári források

ÖStA	Österreichisches Staatsarchiv (Wien/Bécs)
HHStA	Haus-, Hof- und Staatsarchiv
Konf-Akt.	Kabinettsarchiv. Staatskonferenz. Konferenzakten A.
HL	Hadtörténelmi Levéltár (Bp.)
I. 1/I.	K. k. Generalcommando in Ungarn. Praesidiale

---

ták és börtönbe zárátták. HL I. 1/I. Geheim 1837:140. Minden bizonnyal erre az epizódra utalt Széchenyi 1839. március 7-i naplójegyzésében – „Linge (Lynch wollen sie sich schreiben) ist das Boyaren Haus, wo Osetzky seine Streiche etc.” –, amelyet az előző jegyzetben hivatkozott tanulmányomban még nem tudtam értelmezni.

²⁴ HL I. 1/I. Geheim 1837:96., 140. (innen az első idézet), 169., 246., 272. (innen, Hardegg 1837. július 17-i leiratából a második idézet), 273., 328. Ossetzky később pályájára ld.: PAJKOSSY, 2006.

MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Bp.)
A 45	Magyar kancelláriai levéltár. A Magyar Királyi Kancellária regisztratúrája. Acta praesidialia
A 105	Magyar kancelláriai levéltár. Informationsprotokolle der ungarisch-sieben- bürgischen Sektion

2. Kiadott források

KFMM4 OGY. I.

KÖLCSEY FERENC: *Országgyűlési napló*. S. a. r.: VÖLGYESI ORSOLYA. Bp., 2000. (Kölcsey Ferenc minden munkái. Kritikai kiadás. Országgyűlési írások I.)

KFMM4 OGY. II.

KÖLCSEY FERENC: *Országgyűlési naponkénti jegyzések*. S. a. r.: PAJKOSSY GÁBOR. Bp., 2002. (Kölcsey Ferenc minden munkái. Kritikai kiadás. Országgyűlési írások II.)

KLÖM VI.

KOSSUTH LAJOS: *Ifjúkori iratok – Törvényhatósági Tudósítások*. S. a. r.: BARTA ISTVÁN. Bp., 1966. (Magyarország újabb kori történetének forrásai. Kossuth Lajos összes munkái VI.)

KLÖM VII.

Kossuth Lajos iratai 1837. május–1840. december. Hűtlenségi per, fogság, útkeresés. S. a. r.: PAJKOSSY GÁBOR. Bp., 1989. (Magyarország újabb kori történetének forrásai. Kossuth Lajos összes munkái VII.)

KLÖM XI.

Kossuth Lajos az utolsó rendi országgyűlésen. S. a. r.: BARTA ISTVÁN. Bp., 1951. (Magyarország újabb kori történetének forrásai. Kossuth Lajos összes munkái VI.)

WIRKNER

1879

WIRKNER LAJOS: *Élményeim. Néhány lap 1825-től 1852-ig terjedő, nyilvános pályám naplójegyzeteiből*. Pozsony, 1879.

3. Szakirodalom

HORVÁTH

1864

HORVÁTH MIHÁLY: *Huszonöt év Magyarország történelméből 1823-tól 1848-ig*. I–III. köt. Genf, 1864.

LÁBÁN

1921–1922 LÁBÁN ANTAL: Kortörténeti titkos jelentések Bécsből a száz év előtti magyarságról. *Századok*, 1921–1922. 1–5. sz. 306–329.

PAJKOSSY

1996 PAJKOSSY GÁBOR: Kölcsény követi lemondásának történetéhez. *Századok*, 1996. 5. sz. 1191–1209.

1997 PAJKOSSY GÁBOR: „mit welchen ich im geheimen Dienstverbande stehe.” Sedlnitzky magyarországi besúgói a reformkor hajnalán. *Miscellanea fontium historiae Europaeae. Emlékkönyv H. Balázs Éva történészprofesszor 80. születésnapjára*. Szerk.: KALMÁR JÁNOS. Bp., 1997. 335–357.

2002 PAJKOSSY GÁBOR: Toldy Ferenc pályaképéhez. *Magyarhontól az Újvilágig. Emlékkönyv Urbán Aladár ötvenéves tanári jubileumára*. Szerk.: ERDŐDY GÁBOR–HERMANN RÓBERT. Bp., 2002. 180–198.

2006 PAJKOSSY GÁBOR: Egy besúgó Pesten a reformkor közepén (1839). *Aetas*, 2006. 4. sz. 5–20.

2012 PAJKOSSY GÁBOR: Sedlnitzky magyarországi besúgói 1848 előestéjén. *Szakszolgálat Magyarországon, avagy tanulmányok a hírszerzés és titkos adatgyűjtés világából (1785–2011)*. Szerk.: CSÓKA FERENC. Bp., 2012. 31–41.

PAJKOSSY–RESS

1998 *Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien, Kabinettsarchiv – Magyar Országos Levéltár, Filmtár. A Staatskonferenz (Konferenz, Ministerialkonferenz) magyar vonatkozású iratai (A-, B-, S-sorozat). Repertórium. Összeáll.: PAJKOSSY GÁBOR–RESS IMRE. Bp., 1998.*

PAULINYI

1956 *Országos Levéltár. Bécsi levéltárakból kiszolgáltatott iratok. Készítette: PAULINYI OSZKÁR. Bp., 1956. (Levéltári alapleltárak, 11.)*

TAKÁTS

1929 TAKÁTS SÁNDOR: *Magyar küzdelmek*. H. n., é. n. [Bp., 1929]

WELLMANN

1951 *Országos Levéltár. A Magyar Kancellária levéltára. Készítette: WELLMANN IMRE. Bp., 1951. (Levéltári alapleltárak, 1.)*

WERTHEIMER

1908 WERTHEIMER EDE: A jurátusok fölségsértési pöre. (1834–1837). Kiadatlan okmányok alapján. *Budapesti Szemle*, 1908. 373. sz. 18–58., 374. sz. 225–262.

1915 WERTHEIMER, EDUARD: Eine ungedruckte Charakteristik des Baron Nikolaus Wesselényi. *Ungarische Rundschau für historische und soziale Wissenschaften*, 1915. 113–131.

SZERZŐINK

BEBESI GYÖRGY, egyetemi docens, Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Pécs

DEÁK ÁGNES, egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Szeged

DOMINKOVITS PÉTER, levéltár-igazgató, Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megyei Levéltár Soproni Levéltára, Sopron

FEISZT GYÖRGY, ny. igazgató-helyettes, Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára, Szombathely

HERMANN RÓBERT, tudományos helyettes, Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Bp.

KATONA CSABA, tudományos munkatárs, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Bp.

KEREKES DÓRA, történész, Bp.

KERTÉSZ ISTVÁN, professzor emeritus, Bp.

KÖVÉR GYÖRGY, egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Bp.

PAJKOSSY GÁBOR, egyetemi docens, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Bp.

TARTALOM

<i>Ajánlás (HARTYÁNDI JENŐ)</i>	3
<i>Bevezető gondolatok (GECSÉNYI LAJOS)</i>	4
<i>Szerkesztői bevezető</i>	5
GYARMATI GYÖRGY: <i>Előbeszéd a fürkésznet múltját megidéző konferenciához</i>	7
BEBESI GYÖRGY: <i>Egy sikeres orosz kettősügynök a 20. század elejéről: Jevno Azef</i>	11
DEÁK ÁGNES: <i>Rendőrinformátorok a hadbíróságok árnyékában. Haynau és Geringer ügynökei</i>	23
DOMINKOVITS PÉTER: <i>Kémkedő familiárisok a Bocskai-felkelés idején</i>	43
FEISZT GYÖRGY: <i>A kormányzati információáramlás szerepe egy 15. századi bűntény felderítésében</i>	57
HERMANN RÓBERT: <i>A katonai hírszerzés 1848–1849-ben</i>	63
KATONA CSABA: <i>„Mata Hari szeress belém!” A színpad táncosnőjétől a filmek kémnőjéig</i>	81
KEREKES DÓRA: <i>Titkosszolgálat volt-e a Habsburgok 16–17. századi „Titkos Levelezői Hálózata”?</i>	97
KERTÉSZ ISTVÁN: <i>Katonai felderítés, kémkedés és kommunikáció a görög–római világban</i>	137

KÖVÉR GYÖRGY: <i>A „000” fedőnevű ügynök: Pest, 1883–1884. Egy spicli identitásának és azonosításának bonyodalmai</i>	155
PAJKOSSY GÁBOR: <i>Kormányzati informátorhálózatok a reformkorban</i>	169
<i>Szerzőink</i>	181